

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**ÂMİR b. ŞERÂHÎL eş-ŞA‘BÎ (ö. 104/722) ve TEFSİR İLMİNDEKİ
YERİ**

FATİH KÖSTEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Ceyda GÜRMAN

SİNOP – 2025

TEZ KABUL

FATİH KÖSTEK tarafından hazırlanan “**ÂMİR b. ŞERÂHÎL eş-ŞA‘BÎ (ö. 104/722)** ve **TEFSİR İLMİNDEKİ YERİ**” başlıklı bu çalışma, 07.01.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan Dr. Öğr. Üyesi Şafak Çatal İmza
Sinop Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

Üye Doç. Dr. Ceyda Gürman İmza
(Danışman) Sinop Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

Üye Dr. Öğr. Üyesi Şule Güldü İmza
19 Mayıs Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

Enstitü Müdürü Doç. Dr. Hüseyin Turan ARAT

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak ve kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Fatih KÖSTEK

TEŞEKKÜR

Büyük bir heves ve iştiaqla çalıştığım bu konunun belirlenmesinde, şekillenmesinde ve hazırlanmasında yardımlarını her an hissettiğim danışman hocam Doç. Dr. Ceyda GÜRMAN'a; eleştirileriyle çalışmama yön veren hocam Dr. Öğr. Üyesi Şafak ÇATAL'a; tez jürisinde bulunma nezaketinde bulunup önemli katkılar sunan Dr. Öğr. Üyesi Şule GÜLDÜ'ye teşekkürü borç bilirim. Tam ve mükemmel bir çalışma olmayacağını bilerek çıktığım bu süreçte yorumları ve destekleriyle her an yanımda olan kıymetli eşim ve aileme de hâssaten şükranlarımı sunarım.

Fatih KÖSTEK

TABLÖLAR

	Sayfa
Tablo: 1 - Rivayet Kaynak Tablosu.....	15
Tablo: 2 - Rivayet Aktarım Tablosu	30
Tablo: 3 - Rivayet Sayıları	49

ÖNSÖZ

Hamd, Âlemlerin Rabbi olan Yüce Allah’a aittir.

İslâm ile birlikte inanç ve sosyal yapı olarak bir değişim ve dönüşüm yaşayan Arap toplumu, dinî düşünce ve sosyal çeşitlilik anlamındaki bu sürecin bir benzeriyle de Hz. Peygamber’in vefatından sonra yüzleşti. Onun döneminde ashâb, dinî ve sosyal her türlü sorularını Allah Resûlü’nün otoritesinde kolayca aşabiliyorlardı. Ancak Hz. Peygamber’in vefatından sonra Müslümanlar arasında hilafet ve tahkim hadisesi gibi yeni sıkıntılar baş göstermeye başladı. Bu sorunlar karşısında başvurulacak çözümler, yüzyıllar sürececek yeni olaylara zemin hazırladı. Bu süreçte ashâb konulara Hz. Peygamber’den aldığı ilmî mirasla çözümler üretmeye çalışırken, dine uygun bulmadıklarını da mücadele konusu yaptı. Bu da İslâmî ilimlerin gelişmesini sağladı ve hicrî ikinci asrın yarısında hadis, tefsir ve fıkıh gibi ilimlerde müstakil eserler verilmeye başladı.

Tefsir ilmi açısından bakacak olursak Kur’an’ın ilk mübelliği, mübeyyini dolayısıyla müfessiri Hz. Peygamber’dir. Allah Resûlü’ne gelen ilk vahiy ile birlikte nebevî eğitim başlamış, inen âyetler hakkında yaptığı her açıklama bir eğitim, sosyal ve aile yaşantısı gibi konularda sarfettiği sözler, sahâbî tarafından Nebevî metod olarak anlaşılıp uygulanmıştır. Bu cihetten bakıldığında ilk müfessir olarak Hz. Peygamber, ashâbına âyetleri en yakın mânasıyla aktarmıştır. Âyetlerin indiği zamanı ve nüzul sebeplerini bilen, mânasını da bizzat Allah Resûlü’nden öğrenen ashâb, Hz. Peygamber’le başlayıp devam eden ilmî zincirin ikinci ve altın halkasıdır. Bu vesileyle, hicrî birinci ve ikinci asrın İslâm tarihi açısından çok önemli bir zaman dilimi olduğu malumdur. Bu sürecin ardından ashâb ile irtibat kurup, onlardan ilmî, ictimaî ve kültürel birikimi devralan tâbiûn dönemi gelmektedir.

Tâbiûn döneminde İslâm, Hz. Peygamber’in nebevî izlerinin hâlen berrak bir şekilde görülebildiği Mekke ve Medine gibi bölgeleri aşarak, fetihler ve davetler aracılığıyla geniş coğrafyalara yayılmıştır. Bu zaman diliminde fetihler hızlanmış, yeni şehirler kurulmuştur. Şehirler, muhtelif bölgelerden gelen çeşitli, köken ve ırktaki insanları bir arada tutan kozmopolit hale bürünmüştür. Sosyal ve kültürel canlılığın artmaya başladığı bu dönem, ilmî hareketliliği de beraberinde getirmiştir. Fıkıh, hadis, tefsir ve kelam gibi ilimler, bu dönemde ilk eserlerini vermeye başlamıştır. Yine ashâbtan tevarüs edilen rivayetlerin muhâfazası için gerekli olan isnad takibi, tedvin, kitâbet ve cerh-ta‘dil gibi usûl ve esaslar da bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bütün bu ilmî gelişmelerin yanında fikrî tartışmalar ve dinî ayrışmalar da başlamıştır. Özellikle dönemin Kûfe’si bu gelişmelerin

incelenmesi için güzel bir örnek olarak gösterilebilir. Zira Kûfe acem nüfusun en çok olduğu ve farklı itikadî tartışmaların yaşandığı siyasî ve dinî açıdan çok önemli bir şehirdir.

Bu çalışmada ilmî, kültürel ve siyâsî hareketliliğe bizzat şahitlik etmiş olan Kûfe ve bu şehrin tâbiîn âlimden isimlerinden Ebû Amr Âmir b. Şerâhil eş-Şa‘bî (ö. 104/722) ve tefsir ilmine katkıları incelenmiştir. Araştırmanın merkezinde olan Şa‘bî başta tefsir, hadis ve fıkıh alanı olmak üzere birçok alanda itibar kazanmış ve otorite haline gelmiş önemli bir isimdir. Hadis ve fıkıh alanlarında çokça tanınan Şa‘bî, üzerinde durulmasını elzem kılan tefsir rivayetlerine ve yorumlarına sahiptir. Ashaptan aldığı hadisleri yorumlamada keskin zekası ve muhakeme yeteneği ile re’ye başvururken, tefsir ilminde yanlış yapma tereddütü Şa‘bî’yi nakle ve rivayete yönlendirmiştir. Diğer ilimlerde olduğu gibi tefsir ilminde de önemli bir yeri olmasına rağmen genellikle hadis ve fıkıh alanındaki yerine yoğunlaşılmasının yanında onun tefsir ilmi hakkında henüz bir çalışma yapılmamış olması bizi bu konuda çalışmaya sevk etmiştir. Tezde onun tefsir ilmindeki yeri, hocaları ve öğrencileri, yetiştiği ilmî merkez Kûfe ve tefsire dair kendisinden gelen rivayetler incelenmiş, ilgili örnekler bağlamında detaylı olarak ele alınmıştır.

Fatih KÖSTEK

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL	ii
ETİK BEYANI	iii
TEŞEKKÜR	iv
TABLolar	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ	xi
ÖZET	xii
ABSTRACT	xiii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	3
1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi	4
1.3. Kaynakların Değerlendirilmesi	5
2. ÂMİR b. ŞERÂHÎL eş-ŞÂ‘BÎ’NİN (ö. 104/729) HAYATI ve İLMÎ DURUMU	9
2.1. Hayatı	9
2.1.1. Hocaları	14
2.1.1.1. Sahâbî Hocaları	16
2.1.1.1.1. Adî b. Hâtim et-Tâî (ö. 67/686)	16
2.1.1.1.2. Abdullah b. Abbâs b. Abdilmuttalib (ö. 68/687-88)	18
2.1.1.1.3. Abdullah b. Ömer (ö. 73/693)	20
2.1.1.2. Tâbîî Hocaları	21
2.1.1.2.1. Mesrûk b. Ecda‘ (ö. 63/683)	21
2.1.1.2.2. Kâdî Şüreyh (ö. 80/699)	23
2.1.1.3. Şa‘bî’nin Abdullah b. Mes‘ûd’a Mülâki Olup Olmadığı Meselesi	25
2.1.2. Öğrencileri	28
2.1.2.1. Mugîre b. Miksem (ö. 136/754)	30

2.1.2.2. Dâvud b. Ebî Hind (ö. 145/763)	30
2.1.2.3. İsmâil b. Ebî Hâlid (ö. 146/764)	32
2.1.2.4. Ebû Hanîfe (ö. 150/767)	32
2.2. Şa‘bî’nin Tâbiîn Dönemindeki Yeri	33
2.2.1. Yetiştği İlmî Çevre: Kûfe	36
2.2.2. İslâmî İlimlere Katkısı	38
2.2.2.1. Tefsir İlmine Katkısı	38
2.2.2.2. Hadis İlmine Katkısı	39
2.2.2.3. Fıkıh İlmine Katkısı	40
3. ŞÂ‘BÎ’NİN TEFSİR RİVAYETLERİ ve KUR’AN YORUMU.....	42
3. Şa‘bî’nin Tefsir Yöntemi ve Kur’an’ın Re’y ile Tefsiri Hakkındaki Görüşleri	43
3.1.1. Tefsir Yöntemi	43
3.1.2. Kur’an Tefsiri Aleyhindeki Görüşlerinin Değerlendirilmesi.....	45
3.2. Şa‘bî’nin Tefsir Rivayetleri	46
3.2.1. Hz. Peygamber Sözleriyle Tefsiri	50
3.2.2. Sahâbe Sözleriyle Tefsiri	53
3.2.3. Mülâki Olmadığı İsimlerden Aktardığı Rivayetler ile Tefsiri	55
3.2.4. Tâbiîn Sözleriyle Tefsiri	58
3.2.5. Kendi Re’yiyle Kur’an Yorumu	60
3.3. Şa‘bî’nin Kur’an Yorumu	63
3.3.1. Lugavî Yorumları.....	63
3.3.2. Fıkîhî Yorumları	65
3.3.2.1. İbadetlerle İlgili Yorumları	66
3.3.2.2. Muâmelâtla İlgili Yorumları	67
3.3.2.3. Ukûbatla İlgili Yorumları	71
3.3.3. Ulûmü’l-Kur’ân’a İlişkin Yorumları	73
3.3.3.1. Kıraat	73

3.3.3.2. Sebeb-i Nüzûl.....	74
3.3.3.3. Nesih	78
3.3.3.4. Mübhemâtü'l-Kur'ân	80
3.3.3.5. Müteşâbihü'l-Kur'ân.....	81
4. SONUÇ.....	83
KAYNAKÇA	86
ÖZGEÇMİŞ.....	92

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

b.	bin, ibn
bk.	Bakınız
bnt.	Bint
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
hz.	Hazreti
h.	Hicrî
m.	Milâdî
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm tarihî
s.	Sayfa
a.s	Aleyhisselâm
s.a.s	Sallallahu aleyhi ve sellem
t.s.	Tarihsiz
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	Tahkik
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
yay.	Yayınları
y.y.	Yüzyıl

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÂMİR b. ŞERÂHÎL eş-ŞA‘BÎ (ö. 104/722) ve TEFSİR İLMİNDEKİ YERİ

FATİH KÖSTEK

SİNOP ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TEMEL İSLÂM
BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: DOÇ. DR. CEYDA GÜRMAN

Hiz. Peygamber'in vefatının ardından ilmî gelenek ashâb ile devam etmiştir. Sahâbeden aldıkları ilmi yine onların izinden giden tâbiîn aktarmıştır. Tüm ilmî alanlardaki bilginin günümüze doğru bir şekilde ulaşmasında en büyük pay, şüphesiz hicrî ilk asır âlimlerindir. İlk defa şâhit oldukları meseleler karşısında sadece rivayetleri aktarmakla kalmayıp ilmi sistematik hale getirmenin temelini atmışlardır. Araştırmada ele aldığımız Âmir b. Şerâhil eş-Şa‘bî (ö. 104/722) yaşadığı dönemde gerek İslâmî ilimlerde gerek tefsir alanında gösterdiği gayretleri açısından önemli bir isimdir. Şa‘bî tâbiîn döneminin büyük âlimlerinden olup, yaklaşık beş yüz sahâbeye yetişmiştir. Bazı sahâbeden doğrudan rivayetler aktaran Şa‘bî, Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Âişe (ö. 58/678) ve İbn Mes‘ûd (ö. 32/652) gibi isimlerden ise görmeden rivayette bulunmuştur. Bu tezde öncelikle Şa‘bî'nin hayatı, hocaları ve talebeleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Onun hocalarının bilinmesi, Şa‘bî'nin kimlerin meclislerinde ilim tahsil ettiğinin kavranmasına imkân tanımaktadır. Ayrıca ondan rivayet aktaranların bilinmesi de Şa‘bî'nin talebelerinin bilinmesine, dolayısıyla kimlere ve hangi bölgelere temas ettiğinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Çalışmanın ilk bölümündeki bir diğer konu ise onun hadis ve fıkıh gibi diğer ilimlere katkısıdır. Şa‘bî'nin münhasıran tefsir ilmindeki yerinin incelendiği bölüm ise üç ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta Şa‘bî'nin tefsir anlayışı ve re'y hakkındaki görüşlerine dair değerlendirmeler bulunmaktadır. İkinci başlık onun rivayet aldığı sahâbe ve tâbiîn tabakasındaki isimler ile mülakî olmadan aktardığı rivayetlerinin incelendiği kısımdır. Üçüncü ve son başlıkta ise başta Taberî (ö. 310/923) tefsiri olmak üzere senedi tam aktaran tefsirlerdeki rivayetleri tetkik edilmiş, sened değil metin öncelenmiştir. Onun Kur'an yorumuna odaklanılmış ve konu; fikhî, lugavî veya ulûmü'l-Kur'ân gibi muhtelif başlıklar altında örneklerle ele alınmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Tefsir, Sahâbe, Tâbiîn, Şa‘bî, Re'y, Rivayet

2025, 105 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

ĀMİR B. SHARĀHIL AL-SHĀ‘BĪ (D. 104/722) AND HIS PLACE IN THE SCIENCE OF TAFSĪR

FATİH KÖSTEK

SINOP UNIVERSITY INSTITUTE OF GRADUATE PROGRAMS

DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

SUPERVISOR: ASSOC. PROF. DR. CEYDA GÜRMAN

After the Prophet's death, the scholarly tradition continued with the Companions. The tabiîn, who followed in their footsteps, passed on the knowledge they received from the Companions. Undoubtedly, the scholars of the first centuries of Hijr have the greatest share in the accurate transmission of knowledge in all scientific fields to the present day. In the face of the issues they witnessed for the first time, they not only transmitted the narrations but also laid the foundation for systematizing the science. Āmir b. Sharāhil al-Sha'bī (d. 104/729) is an important name in terms of his efforts in both Islamic sciences and tafsīr during his lifetime. Sha'bī was one of the great scholars of the tābiîn period, and he had studied under about five hundred Companions. Sha'bī narrated directly from some of the Companions, but he narrated from others such as Hazrat 'Umar (d. 23/644), Hazrat 'A'isha (d. 58/678), and Ibn Mas'ūd (d. 32/652) without seeing them. In this thesis, the relationship between Sha'bī's life, his teachers, and his students has been investigated. Knowing his teachers allows us to comprehend in whose assemblies Sha'bī received knowledge. In addition, the knowledge of those who transmitted narrations from him also helps to know Sha'bī's students and thus to understand who and which regions he came into contact with. Another topic in the first part of the study is his contribution to other sciences such as hadith and fiqh. The section that examines Sha'bī's place in the science of tafsīr exclusively consists of three main headings. The first heading includes evaluations on Sha'bī's understanding of tafsir and his views on ra'y. The second heading examines the names of the Sahāba and tābiîn from whom he received narrations and the narrations he narrated without interview. In the third and final section, his narrations in the tafsīrs with complete sira, especially al-Tabarī's (d. 310/923) tafsīrs, are examined, and the text, not the sira, is prioritized. The focus is on his interpretation of the Qur'an and the subject is discussed with examples under various headings such as jurisprudence, linguistics or ulūm al-Qur'ān.

KEYWORDS: Tafsīr, Companions, Tābi'īn, Sha'bī, Ra'y, Narration

2025, 105 Page

1. GİRİŞ

İslâmî ilimler başta olmak üzere her ilim, var olması ve yayılması için ilmî bir kaynağa ve bu bilgileri aktaracak kişilere ihtiyaç duyar. Bu aktarma ameliyesinde bulunan kişilerin her anlamda yetkin olması, o ilmin kalıcı olmasının en temel gerekliliğidir. Hz. Peygamber'den günümüze kadar hadis, fıkıh ve tefsir gibi ilimler, ilmî şahsiyetlerin çalışmaları vesilesiyle bizlere ulaşmıştır. Hz. Peygamber'den öğrendikleri ilimleri tâbiûna aktaran sahâbîler, İslâmî ilimleri asıl kaynaktan aktaran ilk kişilerdir. Tâbiûn dönemi âlimleri ise bu ilmî mirası sahâbeden almış olmalarından dolayı büyük öneme sahiptirler. Çalışmamızın konusu olan Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî de tâbiûn döneminde yaşamış, hadis, fıkıh ve tefsir gibi alanlarda ilmiyle otorite haline gelmiş seçkin bir âlimdir.

Bu çalışmamızda Ebû Amr eş-Şa'bî'nin hayatı ve tefsire olan katkıları detaylı olarak ele alınmıştır. Şa'bî'nin Kûfeli olmasından dolayı hicrî ilk iki asır Kûfe'sinden bahsedilmiştir. Hiçbir ilim insanı içinde yaşadığı çevreden ve gelişmelerden soyutlanarak ele alınamayacağından Şa'bî de yorum ve tercihleri açısından yaşadığı toplum içerisinde değerlendirilmiştir. Araştırma biyografik bir yazı olmaktan öte, dönemin Kûfe'sinin siyasî, sosyal ve ilmî ortamının bilinmesi, Şa'bî'nin tefsire olan katkılarının daha iyi anlaşılmasını sağlamayı hedeflemektedir.

Fetihlerle birlikte kurulan yeni şehirlerden biri olan Kûfe, Hz. Ömer (ö. 23/693) için büyük öneme sahipti. Kûfe'nin meydanlarından pazarlarına, camilerinden ilim meclislerine varıncaya kadar her alanda yapılanmayı Hz. Ömer ve emrindeki ashâb bizzat yönetmişlerdir. Bu sebeple Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) ve Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675) gibi ashâbın önde gelenleri, şehrin kurulmasında öncülük etmiş isimlerdir.¹

Kûfe, siyasî ve dinî tartışmalara sahne olmuş bir şehirdir. Hz. Ali (ö. 40/661) ile Hz. Muâviye (ö. 60/680) arasında gerçekleşen hilâfet tartışmaları ve 37/657 yılında vukû bulan Sıffîn savaşından bir süre sonra Hz. Muâviye'nin hilâfetinin Kûfe'de kabul edilmesi, Hâricîlerin isyanlarının da tekrardan başlama sebeplerinden biri olmuştur. Kûfe'de yaşanan isyanlar ve siyasî tartışmalara Âmir eş-Şa'bî de henüz çocukluk

¹ Casim Avcı, "Kûfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/339-340.

döneminde iken şâhitlik etmiştir. Kûfe'nin kurulmasından itibaren yaşanan tüm bu gelişmelerin Âmir eş-Şa'bî ve onun fikrî yapısını nasıl etkilediği, verdiğimiz rivayetler eşliğinde detaylı olarak ele alınmıştır. Bu sebeple onu daha iyi anlayıp analiz etmek için dönemin Kûfe'sini anlamak da bir o kadar önemlidir.

Böyle bir dönemde dünyaya gelen Şa'bî, hüküm gerektiren bir soru sorulduğunda, ekseriyetle âyet ve hadislerden hareketle fetva verme metodunu tercih etmiştir. Şa'bî ile birlikte ismini çokça göreceğimiz İbrâhim en-Nehaî (ö. 96/714) ise hüküm gerektiren sorular karşısında fetva verirken re'ye ziyadesiyle başvurmuştur. Şa'bî rivayet metodunun öncülerinden kabul edilirken, Nehaî ictihad etmesiyle öne çıkmıştır. Şa'bî hadiste otorite olarak görülürken, İbrâhim en-Nehaî ise fıkıhta öncü kabul edilmiştir. Buna rağmen her ikisinden birini ne rivayete ne de içtihadı hapsedmek doğru bir tesbit değildir. Nitekim ilgili başlıklar altında görüleceği üzere Şa'bî ihtiyaç halinde re'ye başvurmaktan geri durmamıştır.

Şa'bî, hocaları ve öğrencileri açısından da çokça dikkat çekmektedir. Abdullah b. Abbas, Mesrûk b. Ecdâ' (ö. 63/683) gibi hocalarının yanında her ne kadar kendinden rivayet almadığına kanaat etmiş olsak da Abdullah b. Mes'ûd da Şa'bî'ye ilmî gelenekte hocalık yapmış sayılabilir. Çalışmamızın devamında bahsettiğimiz bu isimler daha detaylı şekilde ele alınmaktadır. Öte yandan Şa'bî'nin öğrencileri de hocaları kadar dikkat çekmektedir. Örneğin; kendisinden en çok rivayette bulunan İsmâil b. Ebî Hâlid'in (ö. 146/764) yanında İslâm hukukunun gelişmesinde ve içtihadın dolayısıyla da re'y anlayışının yayılmasında büyük pay sahibi İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) de Şa'bî'nin tesir ettiği alimlerden biri olmuştur. Halkasında yetiştiği ve kendi halkasında yetişen alimlerden dönemin ilmî yapısı kolayca anlaşılmaktadır. Ebû Hanîfe ve Şa'bî arasındaki hoca ve talebelik ilişkisi daha ziyâde Ebû Hâlid aracılığıyla onun ilminin takipçisi olmak şeklindedir.

Günümüzde yapılmış olan çalışmalarda daha çok âlimlerin temayüz ettikleri bir alan üzerinde yoğunlaşmaktadır. Örneğin İbrâhim en-Nehaî hakkında yapılan çalışmalar çoğunlukla onun fıkıhçı yönünü incelemektedir. Aynı durum Şa'bî için de geçerlidir. Hadis rivayetinde otorite olarak görülen Şa'bî hakkında yapılan çalışmaların çoğu hadis alanındadır. Öyle ki ilgilendiği diğer alanlarla ilgili yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Şa'bî'nin tefsire ilişkin çok sayıda rivayeti olmasına rağmen müfessir kimliği üzerinde kaleme alınmış bir araştırmanın olmadığı tespit edilmiştir. Bu vesileyle hayatı

ve tefsir alanındaki rivayetleriyle ilgili bu araştırmanın yapılmasıyla alana katkı sunmak amaçlanmıştır.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Hiz. Peygamber, hayatı boyunca devam ettirmiş olduğu tebliğ ve tebyin görevini vefatına kadar bir an olsun bırakmamıştır. Kendisinden İslâm dinini öğrenmek isteyen gruplara bazen sahâbîden birini, bazen de onların arasından seçtiğı bir grubu Kur'an'ı ve İslâm'ı anlatmaları için görevlendirmiştir. Onun vefatından sonra da bu vazife halifeler tarafından devam ettirilmiştir. Hiz. Ömer'in hilâfeti döneminde Abdullah b. Mes'ûd'un Kûfe'ye gönderilmesindeki gaye de başta Kur'an olmak üzere İslâm'ı öğretmek içindir. Kûfe'ye giden Abdullah b. Mes'ûd, ilk olarak bir Kur'an meclisi kurmuş ve Hiz. Peygamber'den öğrendikleri ilmi öğretmeye başlamıştır. Abdullah b. Mes'ûd, Kur'an ilimlerinde oldukça hassas davranmıştır. Ebû Amr eş-Şa'bî de ondan rivayet almamış olsa da Kur'an'ı anlama ve aktarma hususundaki genel anlayışını kabullenmiş ve devam ettirmiştir.

Hicrî birinci asrın ilk çeyreğinde doğan Ebû Amr eş-Şa'bî, Hiz. Peygamber'i görememiş olsa da sahâbenin ekseriyetinin hayatta olduğu bir dönemde doğmuş olmasından dolayı beş yüze yakın sahâbe ile görüşme imkânı bulmuştur. Bu sahâbîlerden bir kısmının ismine ve onlardan almış olduğu rivayetlere, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde değinilmiştir.

Şa'bî'nin hayatı, kişiliğı, ilmî durumu, hocaları ve öğrencileri gibi pek çok kaynaktan bulunabilecek temel bilgiler verildikten sonra özellikle, tefsir alanında yapmış olduğu katkılar üzerinde durulmuştur. Tefsirden ziyade hadis alanındaki rivayetleriyle tanınan ve bu ilimlerde muteber görülen Şa'bî'nin tefsir alanında yapmış olduğu yorumlar ve rivayetler de ilmî hazine niteliğindedir. Bu vesileyle Şa'bî'nin rivayetleri ve âyetleri yorumlamadaki metodu çalışmamızın asıl konusunu oluşturmaktadır.

Araştırmanın amacı, Hiz. Peygamber'in vefatının ardından Hiz. Ömer öncülüğünde kurulan ve Hiz. Ali ve Abdullah b. Mes'ûd ile ilim halkalarının teşekkül ettiğı dönemin Kûfe'sinden bahsederek Şa'bî'nin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Şa'bî'nin bir müfessir olarak tefsir ilmine sunmuş olduğu katkıları gün yüzüne çıkarmak, tezin temel hedefidir. Şa'bî her ne kadar muhaddis kimliğiyle ön plana çıksa da, gerek tefsir rivayetleri, gerekse âyetlere yapmış olduğu yorumlar onun ne denli büyük bir müfessir

olduğunun da göstergesidir. Bu vesileyle onun diğer ilimler kadar tefsir ilminde de önemli bir yerinin olduğunu kaynaklar eşliğinde ortaya koymak hedeflenmiştir.

1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Ebû Amr eş-Şa‘bî, Kur’an ve hadis ilimlerine verdiği önemin yanında güçlü hafızası ile rivayet ilminde tartışmasız bir otorite haline gelmiştir. Allah ve Resûlü adına yanlış bir söz isnad etmekten çekinmesi onu rivayet ilmine yönlendirmiştir. Bu sebepten hadis alanında güçlü bir ilmî birikime sahiptir. Ancak Kur’an ve sünnete dair bu temkinli tutumunun onu tefsir ilminden uzaklaştırmış olduğu anlamına gelmez. Rivayetleri ve âyetlere getirmiş olduğu yorumları bu hususu teyit etmektedir.

Bu vesileyle çalışmanın kapsamını, Şa‘bî’nin hayatı, kişiliği, ilmî durumu ve tefsir ilmine katkıları oluşturmaktadır. Tefsir alanındaki rivayetleri, âyetleri yorumlamadaki re’y anlayışı ve kendi re’yiyle yapmış olduğu rivayetler müstakil başlıklarda değerlendirilmiştir. Hadis, fıkıh ve diğer ilimlere dair yaklaşımları ile rivayetlerine, ana konumuz olmamakla beraber kısaca temas edilmiştir. Tezde konuyla ilgili klasik kaynaklara ulaşmamızda kaynakların büyük bir bölümünü ihtiva eden el-Mektebetü’ş-şâmile programı oldukça yardımcı olmuştur. Özellikle rivayetlere ulaşma ve hoca öğrenci ilişkilerinin daha sağlıklı bir şekilde tespit edilmesi hususunda kolaylık sağlamıştır.

Çalışmamızda tasvir, tümevarım (dedüksiyon), tümdengelim (endüksiyon) ve benzeşim (analoji) yöntemleri kullanılmıştır. Kaynakçada yer verilen temel eserlerde geçen Şa‘bî’nin bütün rivayetlerine ulaşılmıştır. Onun kendine has ilim anlayışına ve rivayetleri yorumlamadaki genel yöntemine ulaşma noktasında tümdengelim (dedüksiyon), yine bu kaynaklarda geçen tefsir rivayetleri ve rivayetleri yorumlamadaki tavrından elde edilen tikel bilgilerde tefsir rivayetindeki genel tavrı hakkında bir kanıya varma yoluyla da tümevarım (endüksiyon) yöntemleri kullanılmıştır. Bir diğer yöntem olan benzeşim (analoji), sahâbe ve tâbiîn dönemleri arasında var olan benzerlikleri ve farklılıklarının yanında, aynı dönemde yaşayan âlimlerin ilmî kişiliklerinin benzerlik ve farklılığını mukayese etmek için kullanılmıştır.²

² Zeki Aslantürk, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri* (İstanbul: Çamlıca Yayınevi, 2001), 71-80; Tefsir ilminde metin odaklı yöntemler için bk. Sümeyye Sevinç, *Tefsir Araştırmalarında Yöntem: Temel Kavramlar, Araştırma Süreçleri, Paradigma, Yöntem ve Teknikler* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023), 80-85.

1.3. Kaynakların Değerlendirilmesi

Araştırmanın birinci bölümünde, Şa'bî'nin hayatı ve ilmî durumuna ilişkin bilgi verilirken tarih, tabakât ve tefsir eserlerinin yanında güncel çalışmalardan da istifade edilmiştir. Yaşadığı bölge olan Kûfe hakkında genel bilgiler vermek için İslâm tarihi kaynaklarına başvurulmuştur. Kûfe'nin dinî, siyasî, kültürel ve tarihi yapısının bilinmesi, Şa'bî'nin hayatının ve tefsir anlayışının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu doğrultuda İslâm tarihi eserleri ve tabakât kitapları aslî kaynaklarımız olmuştur. Bu kaynakların başında İbn Sa'd'ın (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l-kübrâ'sı*, Mizzî'nin (ö. 742/1341), *Tehzîbü'l-kemâl'i*, Zehebî'nin (ö. 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* ve *Tezkiretu'l-huffâz'ı* ile birlikte İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Tehzîbü't-Tehzîb'i* ve geniş malumat bulunmasa da tefsir tabakâtları, Şa'bî'nin hayatını incelerken sıklıkla başvurduğumuz kaynaklardır.

İkinci bölümde Şa'bî'nin tefsir ilmindeki yerine dair başlıkta, onun rivayetleri ve tefsirle ilgili genel görüşleri incelenmiştir. Bu incelemeler sırasında ilk başvuru kaynağı, senedi tam veren Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* adlı eseridir. Bu eser erken dönem tefsirine ulaşmada en temel kaynaktır ve Şa'bî'nin rivayetlerine çokça yer veren tefsirlerden biri olması hasebiyle başucu kaynağımız olmuştur. Çalışmamızda Taberî'nin bu eserinin yanında, İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), İbn Kesir (ö. 774/1373) ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) tefsir eserlerinden de yararlanılmıştır.

Yukarıda bahsedilen temel kaynakların yanı sıra, özel olarak Şa'bî üzerine yoğunlaşmış son dönem çalışmalar da bulunmaktadır. İstifade ettiğimiz çalışmalardan araştırmamıza konu ve içerik olarak kaynaklık sağlayan Muhammed b. Abdillâh el-Hudayrî'nin *Tefsîru't-tâbiîn* adlı eser zikredilebilir.³ Günümüz eserleri arasında sayılabilecek kadar güncel, iki ciltten oluşan kaliteli bir çalışmadır. Adından da anlaşılacağı üzere tâbiîni konu edinmektedir. İlgili bölümde yer verdiği Şa'bî hakkında da kapsamlı bilgiler içermektedir. Şa'bî'nin hayatı, nesebi, kişiliğinden daha ziyade çok hadis nakletmenin kerâhiyetinden kıyas ve re'y hakkındaki görüşlerine, kendisinden neden az rivayet alındığından tefsir hakkındaki görüşlerinin özgünlüğüne kadar pek çok kaynaktan bulamadığımız bilgiler bulunmaktadır. Müellifin ulaştığı kaynakları da görebilmemiz

³ Muhammed b. Abdillâh b. Ali Hudayrî, *Tefsîru't-tâbiîn arz ve dirâse mukârene* (Riyad: Dârü'l-Vatan, 1999).

araştırmamızda gözümüzden kaçan noktalara ışık tutmuştur. Buna rağmen eserin, tüm tâbiîni incelemeyi konu edinmesi sebebiyle Şa‘bî’nin tefsir rivayetlerini yeterince ele aldığı ve onun yorumlarındaki özgünlüğünü tam olarak ortaya koyduğu söylenemez. Müellif, özgün görüşleri örnek rivayetlerle somutlaştırmak yerine soyut bir yüzeyde bırakmıştır. Araştırmamızın temel gayesi Şa‘bî’nin tefsir rivayetleri ve yorumları doğrultusunda daha somut bir tez ortaya koymaktır. Dolayısıyla çalışmamız hem bu açıdan hem de kapsamı bakımından Hudayrî’nin eserinden farklılık arz eder.

Şa‘bî’nin hayatı ve yaşadığı dönemi anlama noktasında çokça yardım aldığımız güncel çalışmaların başında Hüseyin Kahraman’ın *Ehl-i Re’y Yurdu Kûfe’de Özgün Bir Hadis Âlimi eş-Şa‘bî* adıyla 2020 yılında basılmış olan eseri gelmektedir.⁴ Eserde hicrî ilk asır Kûfe’sinin coğrafi, toplumsal, siyâsî ve kültürel özellikleri, Şa‘bî’nin yetiştiği ortam detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Başlangıçtan günümüze kadar hadis tarihi ve usûlüne dair birçok meselede görüşlerine sıkça başvurulmuş olan tâbiûn ulemasından bu mümtaz şahsiyetin usûl-adab ile ilgili görüş ve uygulamaları, *Kütüb-i Sitte* içerisinde rivayet ettiği hadisler ve Şa‘bî’nin fikhî düşünceleri ele alınmıştır. Çalışmamızda ise Şa‘bî’nin hadis ve sünnet anlayışının fikhî görüşlerine yansımalarından daha ziyade, kaynaklardaki tefsir ile ilgili görüşlerinin incelenmesi hedeflenmekte ve bu yönüyle ilgili eserden ayrılmaktadır. Ertuğrul Boynukalın’ın 2018 yılında neşredilmiş olan *Kûfeli Fakih Şa‘bî ve Fıkıh Düşüncesi* adlı eseri faydaladığımız bir diğer çalışmadır.⁵ Eserde Şa‘bî’nin fikhî yönüne değinilmiş ve çeşitli konulardaki fetvaları bu konulara göre tasnif edilmiştir. Bu çalışma onun fetvaları üzerinde yoğunlaşmakta iken biz tüm tefsir rivayetlerini incelemeye tabi tutmaktayız.

Ahmed Ürkmez’in “Tarih Kaynaklarından Özgün Bir Hadisçi Portresi: Şa‘bî” adlı makalesi, araştırmamızda yararlandığımız bir diğer çalışma olmuştur.⁶ Bu makalede Şa‘bî’nin kişiliği, akranları, siyâsîlerle ilişkileri, hadis ilminde kullandığı bazı metotları, zamanının hadis problemlerine yaklaşımı, râvi olarak hakkında yapılan değerlendirmeler gibi konular ele alınmış, rivayetlerinden örnekler verilmiştir. Şa‘bî hakkında yapılan bu çalışmada tefsir ilmindeki yerine küçük bir yer ayrılmış, birkaç rivayetten öteye

⁴ Hüseyin Kahraman, *Ehl-i Re’y Yurdu Kûfe’de Özgün Bir Hadis Âlimi Âmir eş-Şa‘bî* (Bursa: Emin Yayınevi, 2019).

⁵ Ertuğrul Boynukalın, *Kûfeli Fakih Şa‘bî ve Fıkıh Düşüncesi* (İstanbul: Pasifik Matbaası, 2018).

⁶ Ahmed Ürkmez, “Tarih Kaynaklarından Özgü Bir Hadisçi Portresi: Şa‘bî”, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 28 (Mayıs 2009), 125-154.

geçmemiştir. Makalede Şa‘bî’nin tefsir ilmindeki öneminden ziyade tefsir ilminden çekindiğini gösteren birkaç rivayet ele alınmıştır. Tefsir alanında yüzlerce rivayeti ve yorumu bulunan Şa‘bî hakkında yapılan bu çalışmanın araştırmamıza kısmî kaynaklık sağladığı söylenebilir.

Ülkemizdeki yakın zamanda tamamlanan Tuğba Altuncu’nun Şa‘bî hakkında çalışmaları dikkat çekmektedir. Bu çalışmaların başında kısa süre önce tamamlanan *Âmir b. Şerâhîl eş-Şa‘bî Özelinde Sünneti Anlamada Ehl-i Re‘y ve Ehl-i Hadis Yaklaşımları* adlı doktora tezi, tezimizde kaynak olarak kullanılmıştır.⁷ Dört bölümden oluşan 425 sayfalık tez, konuları ve içeriğiyle oldukça kapsamlı bir çalışmadır. Kûfe, Şa‘bî ve onun hadisçiliği üzerine zengin konu başlığı ve içeriğe sahip olan tez, Şa‘bî’nin hadisçiliği ve sünnet anlayışı bölümünde, konumuzun kapsamı gereği ayrılmaktadır. Bahsi geçen yazarın Şa‘bî ile ilgili bir diğer çalışması ise “Âmir b. Şerâhîl eş-Şa‘bî’nin Hadis İlmindeki Yeri” adlı makalesidir. Bu makale ile tez içerik olarak oldukça benzerdir.

Şa‘bî hakkında yapılan bir başka çalışma da Mustafa Erdemir’in *Şa‘bî’nin İslâm Tarihi Rivayetlerinin Tespiti Ve Değerlendirmesi* adlı yüksek lisans tezi, çalışmamızın son zamanlarına doğru nihayet bulmuş bir çalışmadır. Şa‘bî’nin hayatı, nesebi ve ilmi durumuna dair başlıklar ve içerikler çalışmamızla benzerlik göstermektedir. Tezin ikinci ve üçüncü bölümleri, Şa‘bî’nin İslâm tarihine dair rivayetlerini dönemsel olarak ele almakta ve belli başlı örnekler içermektedir. Şa‘bî’nin hadisçiliği konusunda yapılan çalışmaları daha da zenginleştirmekten ziyade onun bilinmeyen çalışmalarının günyüzüne çıkarılmasını amaçlayan bu çalışma bizim çalışmamızın amaç ve yöntemi noktasında benzerlik göstermektedir. Öyle ki kaleme alınan tezde Şa‘bî’nin İslâm Tarihine dair rivayetlerinin yanında onun şiir ve belâğat yönünden zenginliği, tarih ve mekanları kullanmadaki meziyeti de ele alınmaktadır. Ancak Şa‘bî’nin tefsir rivayetlerinden oldukça kısa bahsedilmektedir. Çalışma her ne kadar amaç ve örneklik noktasında bizim çalışmamızla benzerlik gösterse de merkeze alınan ilim dallarının farklı olması sebebiyle bizim çalışmamızdan ayrılmaktadır.

Cahid Kara’nın 2020 yılında “Âmir eş-Şa‘bî’nin Siyer Kaynaklarındaki Rivayetlerinin Muhteva Açısından Değerlendirilmesi” isimli makalesi⁸ çalışmamızda istifade ettiğimiz

⁷ Tuğba Altuncu, *Âmir b. Şerâhîl eş-Şa‘bî Özelinde Sünneti Anlamada Ehl-i Re‘y ve Ehl-i Hadis Yaklaşımları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

⁸ Cahid Kara, “Âmir eş-Şa‘bî’nin Siyer Kaynaklarındaki Rivayetlerinin Muhteva Açısından Değerlendirilmesi”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/17 (Haziran 2020), 15-42.

bir diğerk kaynak olmuştur. Makalede Şa‘bî’nin siyere dair rivayetleri ve bu rivayetlerin içeriklerinin incelenmesi yapılmıştır. Ancak tefsir rivayetleri özelinde her ne kadar siyer tefsir ilişkisine değinse de Şa‘bî’nin tefsir rivayetleri hususunda çalışmamızdan ayrılmıştır. Son olarak Diyanet İslâm Ansiklopedisinde M. Yaşar Kandemir tarafından kaleme alınmış *Şa‘bî* maddesi ile *Tarihte Müslümanlar Ansiklopedisi*’nde Abdulvahap Özsoy tarafından yazılmış *Şa‘bî* maddesini de bu tezimizin kaynaklarına eklemek mümkündür.⁹

⁹ Abdulvahap Özsoy, “Şa‘bî”, *Tarihte Müslümanlar* (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 324-327.

2. ÂMİR b. ŞERÂHÎL eş-ŞA‘BÎ’NİN (ö. 104/729) HAYATI ve İLMÎ DURUMU

Kûfe şehri için büyük bir öneme sahip olan Âmir eş-Şa‘bî’nin hayatı, ilmî yönü ve hadis ile fıkıh ilmine katkıları bu bölümde ele alınmıştır. Hocaları, öğrencileri ve yaşadığı dönem meşhur tâbiî alimler arasındaki yeri gibi hususlar tetkik edilmiştir. Aynı zamanda Kûfe ilim merkezinin önemi de yer verilen konular arasındadır.

Şa‘bî’nin hayatına, ilmî durumuna ve dönemin önde gelen âlimlerine dair bütüncül bir okuma yapmak, sağlıklı sonuçlara ulaşmayı sağlayacaktır. Öyle ki Şa‘bî’nin hocalığını ve öğrenciliğini yapmış olan isimlerin zikredilmesi, bizlere onun nasıl bir ilmî atmosferde büyüdüğünü gösterecektir. Böylelikle Âmir eş-Şa‘bî’nin daha iyi anlaşılmasına da imkan sağlanmış olacaktır.

2.1. Hayatı

Ebû Amr (Âmir b. Şerâhîl) b. Abdillâh İbn Âbidin eş-Şa‘bî’nin adını bazı biyografi yazarları Âmir b. Abdillâh b. Şerâhîl, Âmir b. Şerâhîl b. Abd, Âmir b. Abdillâh b. Şerâhîl eş-Şa‘bî el-Himyerî ve Ebû Amr el-Kûfî gibi farklı şekillerde kaydetmektedir.¹⁰ Ebû Amr eş-Şa‘bî’nin doğum ve vefat tarihinde olduğu gibi babasının ve dedesinin isimleri hakkında da görüş birliği bulunmamaktadır. Muhtelif tabakât kitaplarında Abdillâh veya Abd isminin babasına, Şerâhîl isminin ise dedesine ait olduğu geçmektedir.¹¹ Bununla birlikte Şa‘bî el-Hemedânî olarak da bilinir.¹²

İslâm’ın zuhûru ile birlikte köklü yapısıyla bilinen Hemdânîler, kabilenin önde gelenlerinden Kays b. Mâlik el-Hemdânî (ö. 25/645) Hz. Peygamber ile tanışmış ve İslâm’ı kabul etmiştir. Kabilesine geri dönen Kays, Hemdânîler arasında İslâm’ın yayılmasına vesile olmuştur. Devam eden fetihler neticesinde Mısır, Suriye ve Kûfe şehirlerine yerleşen Hemdânîler, bu şehirlerde kabilelerini daha da tanınır hale getirmişlerdir.¹³ Şa‘bî’nin babasının Kûfe’ye yerleşen Hemdân kabilesinden Şerâhîl b. Abd ise şehrin kurrâları arasında isminin geçmesinden hareketle muteber bir aileye sahip

¹⁰ Ebû’l-Fadl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, thk. İbrâhim Zeybek-Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2014), 2/264.

¹¹ Altuncu, *Âmir b. Şerâhîl eş-Şa‘bî*, 59.

¹² Muhammed b. Abdillâh b. Ali Hudayrî, *Tefsîru’t-tâbiîn arz ve dirâse mukârene* (Riyad: Dârü’l-Vatan, 1999), 1/316.

¹³ Kahraman, *Âmir eş-Şa‘bî*, 100.; Hemdân kabilesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, “Hemdân (Benî Hemdân)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/179-180.

olduğu anlaşılmaktadır. Annesinin, Hz. Ömer devrinde Irak'ta Müslümanlarla Sâsânîler arasında cereyan eden Celûlâ Savaşı'nda alınan esirlerden olduğu belirtilmektedir.¹⁴

Ebû Amr künyesiyle tanınan Şa'bî'nin doğum tarihiyle ilgili 17/638 ve 19 /640 yıllarından 30/651 ve 31/652 yıllarına kadar pek çok farklı tarih zikredilmiştir. Bu muhtelif tarihlendirmelerin arkasında ise Celûlâ¹⁵ savaşının yapıldığı yıllarda doğduğuna dair rivayetler gösterilebilir. Zira Celûlâ savaşının tarihi ihtilaflıdır. Şa'bî'nin, Hz. Ömer'in hilâfetinin (13/634-23/644) ortalarında doğduğuna dair zikredilen rivayetler, 17/638 ve 19/640 yıllarında doğduğuna dair rivayetleri güçlendirmektedir.¹⁶ Şa'bî'nin "Celûlâ senesinde doğdum."¹⁷ şeklindeki kendi ifadesinden de anlaşılacağı üzere 17/638 veya 19/640 senesinde doğmuş olması daha muhtemel görünmektedir. Celûlâ savaşının tarihi ve Şa'bî'nin Hz. Ömer'in hilafetinden 6 yıl önce doğduğuna dair rivayetler¹⁸ de değerlendirildiğinde hicrî 19 yılında Kûfe'de doğmuş olması daha muhtemel gözükmemektedir.

Âmir eş-Şa'bî aslen Yemenli olup, ataları burada hüküm sürmüş olan Himyerî hânedanının mensuplarından Benî Şa'bân b. Amr'a dayanmaktadır. Bu kabileden Kûfe'de yaşayanlar Şa'bî, Mısır'da yaşayanlar Üş'ûbî, Yemen'de yaşayanlar Âlü zî-Şa'beyn, Suriye'de yaşayanlar Şa'bânî diye anılmaktadır.¹⁹ Hz. Ömer döneminde Kûfe'de yedi aylık doğduğu yönünde kabul edilen genel bir görüş vardır. Ebû Amr künyesiyle tanınan Şa'bî ufak-tefek ve zayıf biri olarak tasvir edilmektedir. Kendisi ve kardeşi bir batında ikiz olarak doğmuşlardır. Kendisine "Ey Ebû Amr! Seni neden böyle zayıf ve ufak-tefek görüyoruz?" diye soranlara, "Ne yapayım, anne karnında izdiham yaşamışım." diyerek mizahî bir cevap vermiştir.²⁰

Âmir eş-Şa'bî'nin hayatında ilmî, siyasî ve otorite gibi pek çok açıdan büyük değişiklikler Haccâc b. Yûsuf (ö. 95/714) ile tanışmasının ardından gerçekleşmiştir. Şa'bî'nin doğumundan önce olduğu gibi sonrasında da devam eden başta Hâricî isyanları olmak

¹⁴ Hudayrî, *Tefsîru't-tâbiîn*, 1/316.

¹⁵ Mustafa Fayda, "Celûlâ Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/272-273.

¹⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405), 4/295.

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 8/248.

¹⁸ Ebû'l Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Kelbî el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1400/1980), 14/28.

¹⁹ Ürkmez, "Şa'bî", 124.

²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, 8/366.

üzere Kûfe’de sonu gelmeyen karışıklıklar sonucunda dönemin valisi olan Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705), bölgeye baskın ve dirayetli bir vali olan Haccâc’ı görevlendirmiştir.²¹ Emevî karşıtı görüşleri ve karışıklıkları sert bir yönetim ile bir süre de olsa durdurmayı başaran Haccâc, Şa‘bî ile de bu dönemde tanışmıştır.²² Şa‘bî’ye mirasın taksimi ile ilgili bir soru soran Haccâc, aldığı ikna edici cevap karşısında Şa‘bî’nin hükmünü uygulatmıştır. Haccâc ile ilişkilerini ilk karşılaşmada güzel kuran Şa‘bî, hadis fıkıh, tefsir ilimlerinin yanında hitâbetini şiirlerle süsleyerek itibarını güçlendirmiştir. Öyle ki sonrasında Haccâc’ın karşılaştığı çetrefilli sorulara hoşnut edici cevaplar vererek onun güvenini kazanmıştır. Şa‘bî’nin Arap dili, şiir gibi muhtelif ilimlerdeki hakimiyetini gören Haccâc, onu Şa‘b kabilesine bilirkşi, Hemdan kabilesine de danışman tayin ederek ücret bağlamıştır.²³ Haccâc’ın yanında daha da itibar kazanan Şa‘bî, Müslümanlara sorunlar yaşatan Kâbulistan (Afganistan) bölgesinin emîri Rutbil’e elçi olarak gönderilmiştir.²⁴ Verilen bu vazifeden dahi Şa‘bî’nin Haccâc’ın gözündeki değeri anlaşılmaktadır. Emevîler nezdindeki saygınlığı bir müddet daha devam eden Şa‘bî, bu itibarını İbnü’l-Eş‘as (ö. 85/704) ile tanıştıktan sonra yitirdiğini dile getirmiştir.²⁵

Haccâc en önemli komutanlarından biri olan İbnü’l Eş‘as’ı himayesindeki ordusuyla birlikte Afganistan’da devam eden karışıklıkları sonlandırmak üzere görevlendirmiştir. Verilen vazifeye büyük ölçüde muvaffak olan Eş‘as mevsim zorlukları sebebiyle sefere ara vermiştir. Haccâc’ın devam edilmesi emrine karşı gelen Eş‘as ile Haccâc arasında anlaşmazlıklar çıkmış isyan baş göstermiştir. Bu süreçte Şa‘bî, Haccâc’ın sert yönetiminden kurtulmak isteyen halkın da şikayetlerinin ardından Emevîler ve Haccâc hakkında menfî söylemlerde bulunmuştur.²⁶ Bu sözlerini bizzat itiraf eden Şa‘bî, kendisine oldukça değer veren Haccâc’ı ziyadesiyle kızdırmıştır. Haccâc tarafından bastırılan bu isyan girişimi de başarısız olmuş ve Haccâc halkın ileri gelenlerini huzuruna çağırmıştır. Şa‘bî ile Haccâc arasında geçen konuşmaları İbn Sa‘d detaylı bir biçimde

²¹ Kahraman, *Âmir eş-Şa‘bî*, 110.

²² Ebû’l-Hasen Ali b. Ebî’l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-târîh*, thk. Umar Abdüsselâm Tedmûrî (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1417/1997), 374-377.

²³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1998), 1/66-67.

²⁴ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-kebîr*, 8/373.

²⁵ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1/66-67.

²⁶ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1/66-67.

tabakâtında anlatmaktadır.²⁷ Şa‘bî ve Eş’as ile birlikte Haccâc’a karşı savaşı ve sonucunda zulme uğrayan bir diğer isim de dönemin meşhur müfessir tâbiîsi Saîd b. Cübeyr’dir (ö. 94/713). Kendisinden zorla biat alan Haccâc’ın valiliğini yapmış ancak sonrasında onun birçok davranışını tasvip etmediği için eleştirilerde bulunarak karşı çıkmıştır. Haccâc döneminde görevinden alınan Saîd b. Cübeyr, ondan uzun yıllar gizlense de sonunda yakalandığı ve Haccâc tarafından şehit edildiği aktarılmaktadır.²⁸

Eş’as ile birlikte Haccâc’ı idareden indirme gayretinde olan ve Haccâc’ın hakkında onu zedeleyici söylemlerde bulunan Şa‘bî, Haccâc’ın savaşı kazanması üzerine Kûfe’den ayrılmıştır. Uzun süre saklanarak Haccâc’a görünmemeyi düşünse de Şa‘bî bir süre sonra kendisinin affedilmesi için araçlar vasıtasıyla mektuplar göndermiş ve af istemek için uygun zamanı kollamıştır. Şa‘bî, Haccâc’ın herkesi dinlediği ve isyanın sebeplerini sorguladığı bir esnada bir anda huzuruna çıkmış ve olaylardan dolayı özrünü beyan ederek affını istemiştir. Haccâc’la aralarında uzun bir diyalog geçmiş ve adım adım onun isyanının sebeplerini sorgulamıştır. Haccâc’ın Şa‘bî’ye olan ikramları ve taltifleri sonucunda onun isyanına anlam verememiş olsa da, Haccâc Şa‘bî’nin ilmî duruşu, mütevazî kişiliği ve edebî üslûbu sebebiyle ona zarar vermeyi göze alamamıştır.²⁹

Bu olayın ardından Şa‘bî, Haccâc’ın yanında önemli görevler üstlenmeye devam etmiştir. Haccâc önemli gördüğü elçilik görevlerine tekrardan Şa‘bî’yi yönlendirmiştir.³⁰ Şa‘bî büyük bir alim olduğu için yönetim tarafından sözü dinlenmiş, diyalog kurulmaya çalışılmış ve Haccâc’a karşı isyan hareketlerine katılmasına rağmen yine de idareden uzaklaştırılması göze alınamamıştır. Şa‘bî’nin mevâliden oluşunu ve dönemin idaresinin Araplar lehine tutuculuğunun idari yapıda çokça hissedildiği bir dönemde Şa‘bî’nin bu kadar itibar görmesi de onun ilmî ve siyasî açıdan ne denli önemli bir kişilik olduğunu göstermektedir.

Âmir eş-Şa‘bî’nin, içerisinde yer aldığı toplumsal olaylar daha çok hilâfetin saltanata dönüştüğü Emevîler dönemine rastlamaktadır. Şa‘bî hayatı boyunca dokuz Emevî halifesinin idaresine şâhit olmuş, bu dönem içerisinde yaşadığı Kûfe şehri zaman zaman

²⁷ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-kebîr*, 8/368.

²⁸ Mehmet Efendioğlu, “Saîd b. Cübeyr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/552,553.

²⁹ Detaylı bilgi için bkz. İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-kebîr*, 8/368.

³⁰ Altuncu, *Âmir b. Şerâhil eş-Şa‘bî*, 72.

Emevîlerin aleyhinde gelişen çeşitli isyanların ve muhalefet hareketlerinin en yoğun olduğu bölge haline gelmiştir.³¹

Şa‘bî, neşeli, nüktedan, konuşmayı seven, şakacı bir mizaca sahip olmakla birlikte, zaman zaman karşılaştığı menfi hadiseler veya çirkin gördüğü olaylara sert tepkiler vermekte, ağır eleştiriler yapmaktadır. Şa‘bî, fizikî yapı olarak oldukça zayıf ve kısa boyludur. Yaşlılığı esnasında görme yetisini büyük ölçüde kaybetmiştir. Kûfe’de aniden rahatsızlanarak bir cuma günü vefat eden Şa‘bî’nin vefat ettiği yıl hakkında birçok farklı tarihler zikredilmektedir. Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) tefsirinde hicrî 109/728 yılında vefat ettiğini belirtmiş³² olsa da biyografi yazarları için 104/724 yılı en çok kabul gören tarih olmuştur.³³

Kendi ifadesine göre beş yüz sahâbeyi görüp tanıyan Şa‘bî, tâbiûn neslinin ünlü fakihlerinden olan İbrâhim en-Nehaî ile birlikte Abdullah b. Mes‘ûd’un ilminin varisi olmuşlardır. Şa‘bî’nin Ali b. Ebî Tâlib’i görüp onun vasıflarını söylediğine dair rivayetler de mevcuttur.³⁴ Ebû Mûsâ el-Eş‘arî (ö. 42/662-63), Ebû Mes‘ûd el-Bedrî (ö. 42/662), Âsım b. Adî (ö. 45/665) Mugîre b. Şu‘be (ö. 50/670), Saîd b. Zeyd (ö. 51/671), Cerîr b. Abdillâh (ö. 51/671), Meymûne (ö. 51/671), İmrân b. Husayn (ö. 52/672), Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674), Sa‘d b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675), Hz. Âişe (ö. 58/678), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Ümmü Seleme (ö. 62/681), Mesrûk b. Ecda‘ (ö. 63/683), Nu‘mân b. Beşîr (ö. 64/684), Adî b. Hâtim (ö. 67/686), Berâ b. Âzib (ö. 71/690), bir yıl süreyle talebelik yaptığı Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Avf b. Mâlik (ö. 73/692), Abdullah b. Utbe (ö. 74/693), Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697) ve Abdullah b. Ca‘fer b. Ebî Tâlib (ö. 80/699-700), Abdullah b. Ebî Evfâ (ö. 86/705), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) gibi yetmişden fazla sahâbeden hadis öğrendi.³⁵ Resûl-i Ekrem’in elçisi Amr b. Ümeyye’den (ö. 60/679-80’dan önce) siyer rivayet etti. Şa‘bî’nin kırk sekiz sahâbeden rivayette bulunduğunu söyleyenler de vardır. Bazı kaynaklarda Şa‘bî’nin Hz. Ali’yi görmeye beraber ondan hadis rivayet etmediği kaydedilmekteyse de Hz. Ali’nin rivayetlerine de muttali olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiye ise Şa‘bî’nin, “Abdullah b. Mes‘ûd ve Hz. Ali’nin

³¹ Tuğba Altuncu, “Âmir b. Şerâhîl eş-Şa‘bî’nin Hadis İlmindeki Yeri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53 (Haziran 2021), 292.

³² Ebû’l-Hasen el-Belhî Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehâte (Beyrut: Dârü’l-İhyâi’t-Tûras, 1423/2002), 5/268.

³³ Altuncu, *Âmir b. Şerâhîl eş-Şa‘bî*, 293.

³⁴ Muhammed b. Sa‘d ez-Zühri- Ali Muhammed Ömer, *et-Tabakâtü’l-kebîr* (Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 2001), 366.

³⁵ Zehebî, *Siyeru a ‘lâmi’n-nübelâ*, 4/296.; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 14/29-31.

öğrencilerine ulaştım. Onlar meclisler içerisinde Kur'ân'ı tefsir etmekten daha kötü bir şey görmüyorlardı.”³⁶ şeklindeki rivayetinden ulaşılmaktadır.

İlgili başlık altında zikredileceği üzere kaynaklarda Şa'bî'nin Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'tan aldığı görülen rivayetlerin üç şekilde geldiği anlaşılmaktadır. Şa'bî'nin rivayetleri ya Mesrûk aracılığıyla, ya meçhul siga ile veya mürsel yolla rivayet edilmektedir. Şa'bî'nin İbn Mes'ûd ve Hz. Ali'ye dair hoca talebe ilişkisinin daha ziyade Hz. Ali ve İbn Mes'ûd ile devam eden ilmî geleneğin temsilcilerinden olması şeklinde anlaşılması daha doğrudur.

Şa'bî'ye bazı eserler nisbet edilmiş, yaşadığı dönemde hesabı en iyi onun bildiği, *el-Ferâ'iz ve'l-cirâhât* adlı bir kitap yazdığı söylenmiştir. Onun *el-Megâzî, el-Kifâye fi'l-ibâde ve't-tâ'a, Kitâbü's-şûrâ ve maktelü Osman* adlı eserleri kaleme aldığı zikredilmiştir. İslâm fetihlerine dair bir kitabını, Horasan'da Kuteybe b. Müslim'in (ö. 96/715) yanında bulunduğu sırada ezberinden yazdırdığı kaydedilmiştir.³⁷ Şa'bî'ye atfedilen bu eserler günümüze ulaşmamıştır ve aidiyeti tartışmalıdır. Bu kitapların öğrencileri tarafından onun rivayetlerinin biraraya getirilmesiyle tedvin edilmiş olması da muhtemeldir.

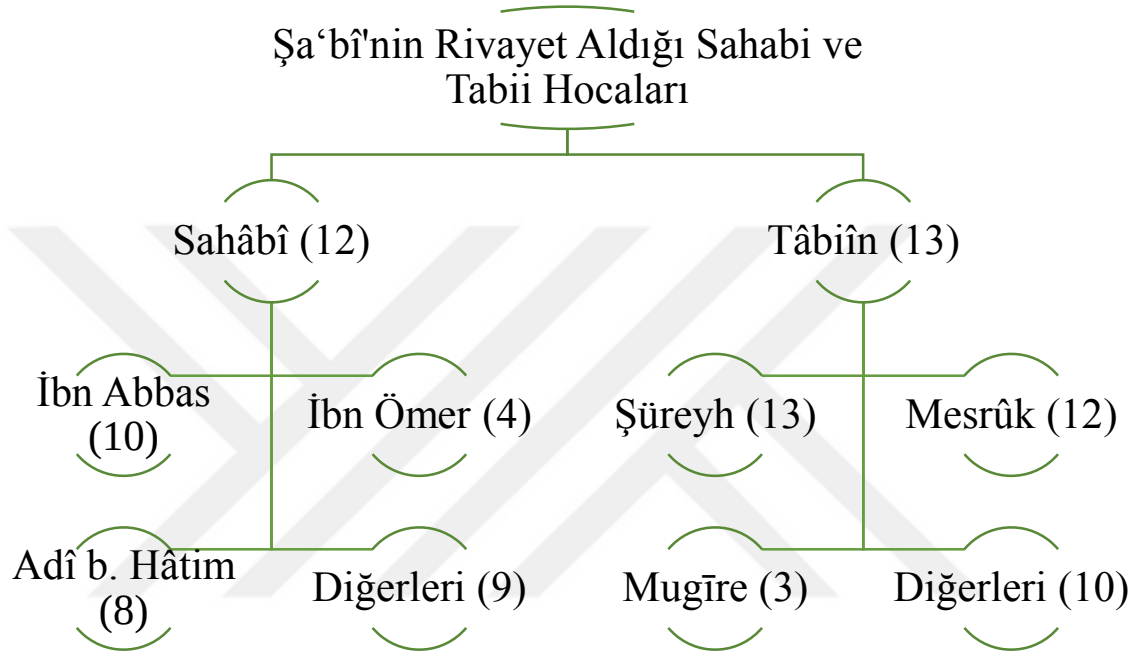
2.1.1. Hocaları

Âmir eş-Şa'bî sahâbe ve tâbiîn döneminin meşhur isimlerinden rivayetler almış onların ders halkalarına dahil olmuştur. Şa'bî'nin Taberî tefsirinde takribi dört yüz kırk rivayeti vardır ve bu rivayetleri aktardığı isimler üzerinden bir belirleme yapılmıştır. Şa'bî'nin rivayet aldığı her bir hocasını ayrı ayrı zikretmekten ziyâde, ders halkasına katıldığı, çokça rivayet aldığı ve fikrî yapısının oluşmasında rol oynayan hocaları incelenmiştir. Aşağıdaki tabloda Şa'bî'nin rivayet aldığı isimler sayılarıyla birlikte verilmektedir.

³⁶ Altuncu, *Âmir b. Şerâhil eş-Şa'bî*, 112.

³⁷ M. Yaşar Kandemir, “Şa'bî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/218.

Tablo:1 - Rivayet Kaynak Tablosu

2.1.1.1. Sahâbî Hocaları

Şa‘bî’nin rivayet aldığı isimler arasında yukarıda zikredildiği üzere ashâbın önde gelen isimleri bulunmaktadır. Hz. Âişe, Ümmü Seleme, Meymûne bint El-Hâris gibi Hz. Peygamber’in eşlerinin yanında birçok hanım sahâbeye de yetişmiş olan Şa‘bî’nin, kişiliği, keskin zekâsı ve ilme olan merakı, onu birçok alanda ilmî otorite haline getirmiştir. Kûfe gibi ilmî, siyasî ve askerî açıdan stratejik bir yerde yaşamış olması ve yaşadığı zaman dilimi, ashâbın meşhurları ve tâbiînin çokça tanınmış isimleri ile güçlü ilişkiler kurmasına olanak sağlamıştır. Kûfe’de doğup büyüyen ve burada vefat eden Şa‘bî’nin ilim aldığı isimlerin çoğu Kûfelidir. Bununla birlikte diğer belde ulemasından da istifade etmiştir. Medine’den gelip buraya yerleşen Medineli sahâbe ve tâbiîler de rivayet ettiği isimler arasındadır. Bununla birlikte Haccâc’a isyanı sonrası sığınmak için geldiği Medine’de de rivayet aldığı isimler olmuştur. Abdullah b. Ömer, Şa‘bî’nin Medine’de rivayet aldığı sahâbîlere örnek olarak verilebilir.

Bu vesileyle Şa‘bî’nin hocaları bölümünde bir ayrıma gidilerek Şa‘bî’nin rivayet aldığı, sahâbe hocaları ve tâbiîn hocaları olmak üzere iki başlıkta ele alınmıştır. Beş yüze yakın sahâbeyi gördüğü söylenen Şa‘bî’nin hocaları, başlığa yansıttığımız isimlerden ibaret olmamakla birlikte onun en çok rivayette bulunduğu isimlerdir.

2.1.1.1.1. Adî b. Hâtim et-Tâî (ö. 67/686)

Tam adı Adî b. Hâtim el-Cevvâd et-Tâî olan sahâbînin doğumuyla ilgili tabakât kitaplarında net bir bilgi bulunmaz. Bazı kaynaklarda kız kardeşi, İbn Sa‘d’ın tabakatında ise kızı olarak zikredilen Saffâne’den dolayı Ebû Saffâne olarak da anılmıştır.³⁸ Müslüman olduktan sonra yaptıklarıyla çokça tanınan sahâbîlerden biri olmuştur.

Müslüman olmadan önceki hayatında Hristiyanlığa sıkı sıkıya bağlı bir inanca sahip olan Adî b. Hâtim, İslâm’a karşı sert ve mesafeli bir tutum sergilemiştir. Allah Resûlü’ne karşı duyduğu kızgınlığının sebebini ise Tay kabilesinin reisi iken Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber’in gölgesinde kalma endişesi olarak zikretmiştir.³⁹ Hz. Peygamber’in Hz. Ali’nin kumandasında bir seriyyeyi Tay kabilesinin üzerine göndermesinin ardından, Adî b. Hâtim’in kız kardeşi Seffâne ve bazı esirler ele geçirilmiş ve Hz. Peygamber’in huzuruna getirilmişlerdir. Allah Resûlü ise Seffâne’yi azat edip güzel hediyeler vererek

³⁸ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-kebîr*, 6/214; Ayrıca bk. Ali Yardım, “Adî b. Hâtim et-Tâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/380.

³⁹ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-kebîr*, 6/214.

kabilesine göndermiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in bu stratejik hamlesi Adî b. Hâtîm'in İslâm'a karşı sert tutumunu değiştirmiş, kız kardeşi ve beraberindeki bir heyetle birlikte Allah Resûlü'nün huzuruna gelerek Müslüman olmuştur.⁴⁰

Adî b. Hâtîm'in rivayet ettiği bir hadiste nasıl Müslüman olduğunu kendisi aktarmaktadır. Buna göre, Allah Resûlü'nün yanına gelen Adî b. Hâtîm'e Hz. Peygamber üç defa Müslüman olmasını söylemiştir. Kendisinin bir dini olduğunu söyleyen Adî b. Hâtîm'e Hz. Peygamber, mensup olduğu dinin ne olduğunu kendisinden daha iyi bildiğini, bunun da Hristiyanlık ile Sâbilik arasında bir din olan Rekûsilik dini olduğunu söylemiştir. O da Allah Resûlü'nün bu sözlerini tasdik etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber Adî b. Hâtîm'e savaşlarda ganimetlerin dörtte birini aldıklarını ve aslında bu yaptıklarının da mensubu olduğu dinde helal olmadığını bildirmiştir. Hz. Peygamber'in kendisi ve mensubu olduğu dini hakkında bunun gibi birçok sahih bilgiye sahip olduğunu gördükten sonra İslâm'ı kabul ederek Allah Resûlü'ne tâbi olmuştur.⁴¹

Adî b. Hâtîm Müslüman olduktan sonra da Tay kabilesinde liderliğine devam etmiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'le siyaseten daha da yakınlaşan Adî b. Hâtîm, kabilesinin Müslüman olması yönündeki çalışmaları neticesinde onların da İslâm'ı kabul etmelerine öncülük etmiştir. Allah Resûlü'ne itaati ve kabilesinin devlete olan vergilerini düzenli ifası ashâb arasında meşhur olmuştur. Adî b. Hâtîm'in bağlılığı Allah Resûlü'nün ardından Hulefâ-yi Râşidîn döneminde de devam etmiştir. Onların yanında Kâdisiye, Sıffîn ve Nehrevan gibi birçok savaşa katılmış, Cemel savaşında Hz. Ali'nin saflarında iken oğlu Muhammed'i ve bir gözünü kaybetmiştir.⁴²

Uzun bir ömür süren Adî b. Hâtîm, Allah Resûlü'nden altmış altı hadis nakletmiştir.⁴³ Adî b. Hâtîm'in rivayet ettiği hadislerin ise yaklaşık sekiz tanesini Şa'bî doğrudan ondan almıştır. Bununla birlikte Şa'bî yaklaşık olarak otuz farklı isimden yüz yirmiye yakın rivayet almıştır. Şa'bî'nin rivayet aldığı isimler ve rivayet sayıları göz önüne alındığında Adî b. Hâtîm ile iyi bir hoca talebe ilişkilerinin olduğunu söylemek mümkündür. Şa'bî ve Adî b. Hâtîm arasında bu hocalık ve talebelik ilişkisinin başka bir zemini olma ihtimali de söz konusudur. Adî b. Hâtîm'in liderliğini yaptığı Tay kabilesi, Hz. Ömer döneminde

⁴⁰ Ali Yardım, "Adî b. Hâtîm et-Tâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/380.

⁴¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arna'ût, Âdil Mürşid vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 30/196.

⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, 6/224.

⁴³ Yardım, "Adî b. Hâtîm et-Tâî", 1/380.

Kûfe'ye yerleşmiştir.⁴⁴ Adî b. Hâtim ise kabile reisidir ve kabilesi arasında güçlü bir siyasi kimliğe sahiptir. Çalışmanın başında bahsedildiği üzere Şa'bî'nin siyasetle ilişkisi ve Kûfe kadılığı süreci de göz önünde bulundurulduğunda, Şa'bî'nin Adî b. Hâtim'den aldığı rivayetlerin çokluğu siyasi ilişkilerinin bir neticesi olduğu kanaatini akla getirmektedir.

Uzun boylu ve güzel yüzlü bir kişi olarak aktarılan Adî b. Hâtim, yüz yirmi yıl kadar yaşamış uzun ömürlü sahâbîdendir. Hicri 67/686 yılında Kûfe'de vefat etmiştir.⁴⁵

2.1.1.1.2. Abdullah b. Abbâs b. Abdilmuttalib (ö. 68/687-88)

Tam ismi Abdullah b. Abbas b. Abdilmuttalib olan Abdullah b. Abbas hicretten üç yıl önce, Kureyş'in Müslümanlara uyguladığı boykot yıllarında dünyaya gelmiştir. Babası, Allah Resûlü'nün amcası Hz. Abbas'tır ve bu sebeple İbn Abbas diye meşhur olmuştur. Bir diğer rivayete göre ise Abbas adını koyduğu oğluna nisbeten, Ebû'l-Abbas olarak da tanınmıştır.⁴⁶ Peygamber'in amcasının oğlu olmasının yanında Allah Resûlü'nün eşlerinden Meymûne'nin (Berre) (ö. 51/671) de yeğeni olması sebebiyle Hz. Peygamber'in hanesinde çokça bulunmuştur. Çocukluğundan beri İslâm'a ve ilme olan merakı sebebiyle Allah Resûlü ona "Allahım, ona Kitab'ı öğret ve onu dinde mütehassıs kıl!" şeklinde duada bulunmuştur.⁴⁷ Hz. Peygamber'in vefat ettiğinde henüz on üç yaşlarında olan İbn Abbas'ın müksirûn⁴⁸ sahâbîlerden biri olması,⁴⁹ o dönemin yaş kavramının günümüz yaşlarıyla aynı şekilde anlaşılmaması gerektiğini bizlere açıkça göstermektedir.

Abdullah b. Abbas Hz. Peygamber'le çok kısa vakit geçirmiş olmasının yanında ilim ve tevil konusunda bu denli muteber olması, onun Allah Resûlü ile geçirdiği zamanın keyfiyeti bakımından oldukça önemlidir. Hz. Peygamber'den öğrendiği ilmi, kısa süre zarfında ve oldukça iyi kavramasının arkasında ise bazı sebepler bulunmaktadır. Keskin bir zekaya sahip olması ve ona akraba olmasından dolayı ziyadesiyle yakın kalabilme

⁴⁴ Tay kabilesi hakkında detaylı bilgi için bk. Adem Apak, "Tay (Benî Tay)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011).

⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, 6/224.

⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, 6/320.

⁴⁷ İsmail Lütü Çakan-Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/76.

⁴⁸ Müksirûn; 1000 veya daha fazla rivayette bulunan yedi sahâbî için kullanılan bir terimdir. Detaylı bilgi için bk. Cemal Ağırman, "Müksirûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/532-533.

⁴⁹ Çakan- Eroğlu, "Abdullah b. Abbas", 1/77.

imkânı onun ilmî açıdan ilerlemesine vesile olmuştur. Aynı zamanda İbn Abbas, Hz. Peygamber'in evinde kaldığı zamanlarda onun hayatından daha fazla istifade etmiş, duasına nail olmuş ve tavsiyeler almıştır. Bu vesileyle küçük yaşına rağmen Hz. Ömer gibi dönemin önde gelen isimlerinin de takdirini kazanmış, ilim meclislerinde bulunmuştur.⁵⁰

İbn Abbas Hz. Peygamber hayatta iken yaşının küçük olmasından dolayı onunla herhangi bir savaşa katılamamış, ancak ondan rivayet ettiği hadisler ve Kur'an ilimleri ve tefsirdeki derin vukûfiyeti ile temayüz etmiştir. Bu eserlerin başında ise *Tefsîru İbn Abbas* adlı eseri gelmektedir. Bununla birlikte kendisine isnad edilen birçok eser bulunmaktadır. Âyetlerin nüzul sebeplerine, nâsih ve mensuh mevzuuna hâkim oluşunun yanında Arap dili ve belâgatına dair ilmi vesilesiyle Kur'an'ın garîb kelimelerine de hakimiyeti bulunmaktadır. Kur'an ilimlerindeki derinlikli ilmi ashâb arasında kabul görmüş ve onu günümüzde dek tefsir sahasında bir otorite haline getirmiştir. Âyetleri tefsir etmedeki becerisinden dolayı kendisi "Hibrü'l-ümme ve Tercümânü'l-Kur'an" ünvanlarıyla anılmıştır.⁵¹ Öyle ki küçük yaşlarında iken dahi Hz. Ömer onu ilim meclislerine davet etmiş ve ona önemli bir konu hakkında soru sorduğunda "Dal bakalım ey dalgıç!" diyerek İbn Abbas'ın ilmî konulardaki hakimiyetine dikkat çekmiştir.⁵²

Allah Resûlü'nün duasını alan İbn Abbas, hadis ve Kur'an ilimlerinde dersler vermiş, sahâbe ve tâbiînden birçok isime de hocalık yapmıştır. İbn Abbas'ın öğrencileri arasında İkrime, Saîd b. Cübeyr, Saîd b. Müseyyeb gibi önemli isimlerin yanında Âmir eş-Şa'bî de bulunmaktadır.⁵³ Şa'bî İbn Abbas'tan on kadar rivayette bulunmuştur. Şa'bî'nin toplam rivayetleri ve rivayet aktardığı isimler göz önünde bulundurulduğunda, en çok rivayette bulunduğu ismin İbn Abbas olduğu da görülmektedir.

Kerbelâ olayının ilk anlarından itibaren Hz. Hüseyin'i başına gelebilecek durumlar hakkında uyarmıştır. Halifelik olayları ve siyasi çekişmeler karşısında olaylara dâhil olmayıp sükûnetini koruyan İbn Abbas, daima ümmetin birliği üzerine telkinlerde

⁵⁰ Ceyda Gürman, *Tâbiûn Dönemi Tefsiri ve Medinelî Müfessirler* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 87-89.

⁵¹ İsmail Lütü Çakan -Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/78.

⁵² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, 6/329.

⁵³ Çakan- Eroğlu, "Abdullah b. Abbas", 1/78.

bulunmuştur. Gözlerini sonradan kaybettiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Yetmiş yaşlarında iken Taif’te vefat etmiştir.⁵⁴

2.1.1.1.3. Abdullah b. Ömer (ö. 73/693)

Tam adı Ebû Abdırrahmân Abdullah b. Ömer b. Hattâb olan Abdullah b. Ömer, babasına nisbetle İbn Ömer olarak da bilinmektedir. Hicretten üç yıl sonra 613 yılında Mekke’de doğmuştur. Hz. Peygamber’in eşi Hz. Hafsa bint Ömer (ö. 45/665) ile de kardeşirler. Allah Resûlü ile olan bu akrabalık bağı, tıpkı Abdullah b. Abbas gibi hadis ve Kur’an ilimlerinde sahâbenin önde gelenlerinden olmasına olanak sağlamıştır.⁵⁵ Hz. Peygamber’in birçok anına şâhitlik eden Abdullah b. Ömer, 2630 hadis rivayet ederek Ebû Hüreyre’den sonra en çok hadis rivayetinde bulunan yedi sahâbenin ikincisi olmuştur.⁵⁶ Bu vesileyle muksirûn sahâbîler arasında da önemli bir konuma sahiptir.

Henüz dokuz yaşlarında iken babası Hz. Ömer ile birlikte hicrete katılan Abdullah b. Ömer, Bedir ve Uhud savaşlarına katılmak istemişse de Allah Resûlü tarafından bu talebi yaşının küçük olması sebebiyle geri çevrilmiştir. Henüz onbeş yaşlarında iken Allah Resûlü’nün izni ile ilk defa Hendek Savaşına katılmıştır. Bu savaşın akabinde meydana gelen savaşlarda da bulunmuştur. Allah Resûlü’nün vefatının ardından meydana gelen hilâfet olaylarına her zaman temkinli ve birleştirici bir tavırla yaklaşmıştır. Kendisine yapılan halifelik tekliflerine kulak asmamış, böylece halife adaylarına bir yenisini daha ekleyerek yeni bir kutuplaşma olmasına mâni olarak sorunların sükûnetle çözüme kavuşması için iki tarafa da telkinlerde bulunmuştur. Babasının, halifeliğe talip olmadan, sadece halifeyi seçecek istişare heyetinde bulunması tavsiyesine uyararak hilafet tekliflerini geri çevirmiştir. Siyasi çekişmelere karşı soğuk tavrı sebebiyle Hz. Ali’nin muhalifleriyle olan çatışmalarında herhangi bir tarafa destek vermemiştir. Abdullah b. Ömer, ömrünün sonlarına doğru muhalifleri ile savaşında Hz. Ali’ye yardımcı olamamasının pişmanlığını ifade etmiştir.⁵⁷ Hz. Muâviye’nin hilafetinin tanınmasının ardından yeni bir fitneye mahal vermemek adına ona biat etmiştir.

Hadis rivayetinde Allah Resûlü’nün kullandığı kelimelerin kullanımına dikkat eden ve ondan aldığı rivayetleri birebir aktarma (lafzî rivayet) gayreti içinde olan Abdullah b.

⁵⁴ Çakan- Eroğlu, “Abdullah b. Abbas”, 1/76-77.

⁵⁵ M. Yaşar Kandemir, “Abdullah b. Ömer b. Hattâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/126.

⁵⁶ Kandemir, “Abdullah b. Ömer b. Hattâb”, 1/127.

⁵⁷ Kandemir, “Abdullah b. Ömer b. Hattâb”, 1/126-127.

Ömer müksirûn sahâbî arasında yer almıştır. Sünnete itisâmı ve Hz. Peygamber’e bağlılığıyla bilinen İbn Ömer, fıkıh ve tefsir ilminde de önemli bir yere sahiptir.⁵⁸

Şa‘bî, Abdullah b. Ömer ile bir yıla yakın Medine’de bulunmuştur. Şa‘bî’nin Medine’de bulunduğu yıllar ise, Haccâc’a isyanının ardından bir yıl kadar sığındığı Medîne dönemine tekabül etmektedir.⁵⁹ Şa‘bî ondan aldığı rivayetleri bu zaman diliminde almıştır. Şa‘bî’nin rivayet aldığı hocaları ve rivayet sayılarına bakıldığında, Abdullah b. Ömer’den aldığı beş kadar rivayetle, İbn Abbas ve Adî b. Hâtîm’den sonra en çok rivayet aldığı üçüncü hocasıdır.

İbn Ömer ile fikrî olarak anlaşılamayan Haccâc, rivayete göre kendisine karşı süikast düzenlemiştir. Hac için Mina’da bulunduğu esnada görevlendirdiği biri elindeki zehirli mızrağı İbn Ömer’in ayağına düşürmüştür. İbn Ömer sonrasında kendisini ziyarete gelen Haccâc’ı, harem bölgeye silah sokulmasına engel olmamasından dolayı suçlamıştır.⁶⁰ Nitekim iri yapılı, soğukkanlı ve yumuşak bir kişiliğe sahip olan İbn Ömer, 85 yaşlarında iken hicrî 73/693 yılında Mekke’de vefat etmiştir.⁶¹

2.1.1.2. Tâbîî Hocaları

Şa‘bî, tâbîînin erken döneminde doğmuş olmasından dolayı her ne kadar sahâbîden rivayetleri bulunsa da rivayetlerinin çoğunu kendi döneminde yaşamış olan tâbîînin büyüklerinden de almıştır. Öğrenciliğini yaptığı ve rivayet aldığı isimler incelendiğinde sahâbîden olduğu gibi tâbîînden de öne çıkan bazı isimler vardır. Bunlardan en çok rivayet ettiği Mesrûk ve Kâdî Şüreyh müstakil başlıklarda zikredilmiştir.

2.1.1.2.1. Mesrûk b. Ecda‘(ö. 63/683)

Hicret yılında (622) doğan Mesrûk b. Ecda‘, aslen Yemenli olup tâbîînin önde gelenlerinden ve muhadramûndandır.⁶² Âmir eş-Şa‘bî gibi Hemdân kabilesinin İslâm fetihleri sırasında Kûfe’ye yerleşmesiyle burada büyümüş ve yetişmiştir. Mesrûk’un

⁵⁸ İbn Ömer’in tefsir ve fıkıh ilimlerindeki yeri hakkında bk. Ceyda Gürman, “Kur’an’da İlim-Amel İlişkisi ve Sahâbe Pratiğine Yansıması: Abdullah b. Ömer Örneği”, *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi*, (Eylül 2023).

⁵⁹ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü l-kebîr*, 8/367.

⁶⁰ Kandemir, “Abdullah b. Ömer b. Hattâb”, 1/127.

⁶¹ Kandemir, “Abdullah b. Ömer b. Hattâb”, 1/128.

⁶² Bünyamin Erul, “Mesrûk b. Ecda‘”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/336. Muhadramûn; muhadram kelimesinin çoğulu olup, Câhiliye zamanında ve İslâm döneminde yaşadığı halde Hz. Peygamber’i Müslüman olarak göremeyen kimselere verilen addır. Detaylı bilgi için bk. Mehmet Efendioğlu, “Muhadramûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/393.

babası olan Ecda‘, Hz. Peygamber’in vefatından önce Müslüman olmuş, Hz. Ebû Bekir döneminde Medine’ye giderek burada diğer halifelerle de görüşme fırsatı bulmuştur. Mesrûk’un babasının ismi Hz. Ömer tarafından Abdurrahman olarak değiştirildiğine dair rivayet bulunmaktadır.⁶³ Şa‘bî’den gelen bir diğer rivayette ise Hz. Ömer Mesrûk b. Ecda‘ ile karşılaştığında ona kim olduğunu sormuştur. Kendisinin Mesrûk b. Ecda‘ olduğunu söylediğinde ise ona “Ecda‘ şeytandır, sen Mesrûk b. Abdurrahman’sın.” dediği nakledilmektedir.⁶⁴ Bunun üzerine Ebû Abdurrahman olarak divana kaydedilse de Hz. Âişe tarafından çok sevildiği için kızına Âişe ismini koyan Mesrûk, Ebû Âişe künyesiyle de anılmaktadır.⁶⁵

Mesrûk, Şa‘bî’den yirmi yıl kadar büyüktür. Her ne kadar hicret yılında doğsa da Hz. Peygamber’e yetişememiş ve tâbiînin büyüklerinden olmuştur. Bu vesileyle Hulefâ-yi Râşidîn başta olmak üzere ashâbın çoklarıyla görüşmüş ve hadis rivayetinde bulunmuştur. Bunlara istisna olarak İbn Sa‘d Hz. Osman’dan rivayette bulunmadığını belirtmiştir.⁶⁶ Şa‘bî’yi akranlarından ayıran en temel hasletlerin başında doğduğu dönem ve bölge ile birlikte ilme olan yatkınlığı gelmektedir. Mesrûk ise Şa‘bî’nin sahip olduğu bu özelliklerin yanı sıra daha erken dönemde doğmuş olmasından dolayı nebevî ilme daha yakın konumdadır. Bu vesileyle Mesrûk, Şa‘bî’nin yetişemediği, göremediği veya görse dahi hadis rivayetinde bulunamadığı birçok kişiye yetişmiş, onların ders halkalarına dahil olmuş ve hadis rivayetinde bulunmuştur.

Şa‘bî’nin en çok rivayet aldığı hocaları arasında Adî b. Hâtim, Abdullah b. Abbas ve İbn Ömer ile birlikte tâbiînden Mesrûk b. Ecda‘ da zikredilmektedir. Adı geçen âlimlerin yanında elbette ki istifade ettiği onlarca sahâbî ve tâbiîn âlimi bulunmaktadır. Ancak bunların başında Şa‘bî’nin çokça hadis aldığı İbn Mes‘ûd ile aralarındaki irtibatı sağlamasından dolayı Mesrûk büyük öneme sahiptir.

Kûfe’de ilmî çalışmalar İbn Mes‘ûd ile başlamış ve Mesrûk, İbrâhim en-Nehaî ve Şa‘bî gibi alimler vesilesiyle devam ettirilmiştir. Âmir eş-Şa‘bî Kûfe’de ilmî bir kaynak ve otorite olan İbn Mes‘ûd’tan bizzat hadis rivayet etmemiş, daha çok Mesrûk aracılığıyla bu geleneği devam ettirmiştir. Şa‘bî’nin doğrudan Mesrûk tarikiyle İbn Mes‘ûd’dan aldığı rivayet sayısı ise yaklaşık on tanedir. Bunlardan bazılarını örnek vermek gerekirse;

⁶³ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-kebîr*, 8/197.

⁶⁴ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-kebîr*, 8/197.

⁶⁵ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-kebîr*, 8/198.

⁶⁶ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-kebîr*, 8/198.

İbn Mes'ûd'a, vekalet konusunda Kur'an'daki en büyük âyet sorulduğunda, onun "*Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter.*"⁶⁷ mealindeki âyeti işaret ettiği rivayet, Şa'bî'nin Mesrûk aracılığıyla İbn Mes'ûd'dan aldığı rivayetlerden biridir.⁶⁸ Bir diğer örnek ise; "*Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir.*"⁶⁹ mealindeki âyetin tefsirinde İbn Mes'ûd, âyetin muhkem olduğunu ve cehennemdeki azabın ise artarak devam edeceğini ifade etmiştir. İbn Mes'ûd'un bu rivayetini Şa'bî Mesrûk aracılığıyla nakletmiştir.⁷⁰ Şa'bî'nin Mesrûk'tan aldığı yaklaşık yirmi rivayet ve İbn Mes'ûd'dan aldığı rivayet sayısına bakıldığında, Mesrûk b. Ecda'nın İbn Mes'ûd'tan aldığı hadislerin yarısı gibi önemli bir oranı Şa'bî'ye naklederek İbn Mes'ûd ve Şa'bî arasında köprü olmuştur.

Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ında Şa'bî'nin dört yüzü geçkin rivayeti bulunmaktadır. Bu rivayetleri kimlerden aldığı incelendiğinde öne çıkan isimler bizlere kıymetli bilgiler vermektedir. Onlarca tâbiîn ve sahâbîden rivayette bulunan Şa'bî, yirmiden fazlasını Mesrûk aracılığıyla nakletmiştir. Rivayette bulunduğu diğer isimlerin rivayetlerinin sayısına bakıldığında Şa'bî'nin Mesrûk'la olan ilmî ilişkilerinin ne denli güçlü olduğu açıkça görünmektedir.

Kûfe'nin önde gelen müfessirlerinden sayılan Mesrûk, fetva alanında da otoritesini kabul ettirmiş âlimlerdendir. Âbid ve takva sahibi kişiliğiyle birlikte hiçbir dini vazifeden ücret talep etmeme konusundaki hassas duruşu da onun itibarını artırmıştır. Zekât memuru olarak görevlendirildiği Silsile'de 63 yaşlarında iken vefat etmiştir.⁷¹

2.1.1.2.2. Kādî Şüreyh (ö. 80/699)

Tam adı Ebû Ümeyye el-Kādî Şüreyh b. el-Hâris b. Kays el-Kindî el-Kûfî olan Kādî Şüreyh'in 600 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir.⁷² Künyesi Ebû Ümeyye olan Şüreyh'e nereli olduğunun sorulduğu bir rivayette, Yemenli ve Kinde kabilesinden olduğunu ifade etmiştir.⁷³ Kûfe'de Şüreyh ailesinden daha öncesinde kimsenin olmadığı

⁶⁷ et-Talâk 65/3.

⁶⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli 'âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Kâhire: Dâru Hecer, 1422/2001), 23/48.

⁶⁹ en-Nisa 4/93

⁷⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/348.

⁷¹ Erul, "Mesrûk b. Ecda", 29/337.

⁷² Şükrü Özen, "Kādî Şüreyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/119.

⁷³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, 8/253.

ve ilk giden kişinin de Şüreyh olduğuna dair⁷⁴ rivayetlerden anlaşılacağı üzere Şüreyh'in Kûfe'ye ilk gelenlerden olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar aslen Yemenli olsa da Kûfe kadılığı gibi önemli hizmetlerinden ötürü Kûfî olarak da bilinmektedir.

Yemende olduğu zamanlarda Muâz b. Cebel (ö. 18/639) ile tanışarak İslâm ile şereflenmiş, sahâbînin önde gelenlerinden Hz. Ömer, Ali, Âişe, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Mes'ûd gibi isimlerden rivayette bulunmuştur. Hicretten önce Allah Resûlü ile görüşüp Müslüman olduğu ve kendi kavmini de Hz. Peygamber'e getirmek için ayrıldıktan sonra geri döndüğünde Allah Resûlü'nün vefat ettiğine dair rivayetler de bulunmaktadır. Hem yukarıda isimleri geçen sahâbîden rivayetlerde bulunması hem de Allah Resûlü'nü gördüğüne dair rivayetler sebebiyle sahâbe olduğunu öne sürenler olsa da Zehebî ve İbn Hacer gibi hadis âlimlerine göre sahâbî olarak kabul edilmeyip muhadramûndan sayılmıştır.⁷⁵

Hz. Ebûbekir zamanında Yemen'den Medine'ye gelen Şüreyh, ilk defa kadılık vazifesine Hz. Ömer zamanında başlamıştır. Hz. Ömer gün bir at satın alırken yaşadığı sorunda kendisini orada bulunan Şüreyh'i hakem tayin etmesinin akabinde Şüreyh'in tutumunu takdir etmiştir. Şa'bî'nin rivayet ettiğine göre, Hz. Ömer alacağı atı denediği esnada at sakatlanmış, atın sahibi parasını isterken Hz. Ömer de malı almadığını ve borcunun olmadığını ifade ederek aralarındaki anlaşmazlığa Şüreyh'i hakem seçmiştir. Bunun üzerine Şüreyh Hz. Ömer'e, atı aldığı gibi sağlam olarak geri vermesini veya zararı kabul etmesini söylemiştir. Hz. Ömer kendisinin aleyhinde verilen bu karar sonucunda âdil olduğu için Şüreyh'i Kûfe'ye kadı olarak atamıştır.⁷⁶ Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde de kadılık görevine devam etmiştir.

Kûfe şehri kurulmasından itibaren hilafet tartışmalarının olduğu dönemlerde ve sonrasında da kadılık görevinde bulunan Şüreyh, siyasî değişimler sonucunda görevinden alınsa da kadılıktaki yetkinliğinden dolayı tekrar görevine iade edilmiştir. Kûfe'de dinî ve siyasî tartışmaların sıkça yaşandığı bir dönemde kadılık yapması ve bu görevinde de istikrarlı olması onun kadılık makamıyla özdeşleşmesini sağlamıştır. Bununla birlikte kadılık yaptığı süreçte gerektiğinde dönemin halifeleri ve valileri aleyhine karar vermekten çekinmemesi ve kendi oğlu dahi olsa hak edilen cezayı uygulamış olması onun

⁷⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, 8/252.

⁷⁵ Özen, "Kādî Şüreyh", 24/119.

⁷⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, 8/253-254.

adil bir kadı olarak tanınmasına ve Hz. Ali'den "En iyi kadılardansın.", başka bir rivayette "Araplar arasındaki en iyi kadılardansın." iltifatını duymasına vesile olmuştur.⁷⁷ Kadılığa kendisine has bazı metot ve kaideler de geliştiren Şüreyh, kişilerin dış görünüşlerinden haklarında yargıda bulunma ilmi olarak bilinen fizyonomiye de hakimdir. Bununla birlikte mahkemelerde yalancı şahitliğin artması üzerine İslâm tarihinde ilk defa gizli soruşturma uygulamasını hayata geçirerek yalancı şahitliğin daha da yaygınlaşmasını önlemiştir. Buna benzer kendine has yöntemler onun Kûfe'nin fıkıhta önde gelen isimleri olan Alkame b. Kays, Mesrûk b. Ecda' ve İbrahim en-Nehaî gibi isimleriyle birlikte büyük otorite olarak zikredilmesini sağlamıştır.⁷⁸

İlmî otoritesinin halk ve siyasî makamlarca kabul görmesi ve Kûfe'de uzun yıllar kadılık yapmış olmasının sonucunda Şa'bî ile karşılaşmış olmaları da kaçınılmazdır. Nitekim Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ında Şa'bî'nin rivayet aldığı isimler ve rivayet sayıları incelendiğinde ikisi arasındaki irtibat ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, Şa'bî'nin onu geçkin rivayette bulunduğu Şüreyh, Mesrûk b. Ecda''dan sonra en çok rivayette bulunduğu ikinci tâbiîdir. Şa'bî'nin Şüreyh'ten aldığı rivayet sayısına bakıldığında ondan, yirmi küsur rivayet aldığı Mesrûk b. Ecda' dışında sahâbî hocaları ve diğerlerinden daha fazla aktardığı görülmektedir. Bu da ikisi arasında sıkı bir ilmî alışveriş olduğunu göstermektedir.

Zeki, donanımlı, anlayışlı, mizah sever ve şair bir kişiliğe sahip olan Şüreyh'in yüz yirmi yıl kadar yaşadığına dair rivayet bulunmakla birlikte,⁷⁹ vefat tarihi hakkında da birçok tarih zikredilmiştir. Hicrî 80 yılında vefat eden Şüreyh'in vefat tarihi hakkında Şa'bî 78/698 veya 79/699 yıllarını işaret ederken,⁸⁰ 88/707, 89/708 ve 90/709 gibi farklı tarihler de zikredilmektedir.⁸¹

2.1.1.3. Şa'bî'nin Abdullah b. Mes'ûd'a Mülâki Olup Olmadığı Meselesi

Şa'bî'nin en meşhur hocalarından kabul edilen Abdullah b. Mes'ûd'un babasının adı Mes'ûd b. Gâfil, annesinin adı ise Ümmü Abd bint Ved b. Sivâ'dır.⁸² Müslüman olmadan önceki hayatı ve ailesine dair fazla bilgi bulunmamaktadır. Bunun sebepleri arasında fakir

⁷⁷ Özen, "Kādî Şüreyh", 24/120.

⁷⁸ Özen, "Kādî Şüreyh", 24/120-121.

⁷⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 12/444.

⁸⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, 8/265.

⁸¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 12/444-445.

⁸² Altuncu, *Âmir b. Şerâhil eş-Şa'bî*, 141.

ve toplumda fazlaca tanınmayan bir aileye mensup olması gösterilmiştir. Mekke’de doğan ve çobanlık yaparak ailesine destek olan İbn Mes’ûd, bu vesileyle Hz. Peygamber ile tanışmış ve İslâm’la müşerref olmuştur. İbn Mes’ûd, kendisini İslâm’ın altıncı Müslümanı olarak nitelemiş,⁸³ Hz. Peygamber’in yanından onun talebi dışında ayrılmamıştır. Mekke’de ilk defa açıktan Kur’an okuyan, Habeşistan’a ilk hicret eden ve Medine’ye hicrette dahi Hz. Peygamber’i yalnız bırakmayan Abdullah b. Mes’ûd, ehl-i beytten sayılacak kadar Allah Resûlü ile birlikte yaşamıştır. Onunla beraber bütün savaflara katılmış, Bedir’de Ebû Cehil’i öldürdüğü için Hz. Peygamber Ebû Cehil’in kılıcını ona vermiştir.⁸⁴ Medine’ye hicretin ardından Allah Resûlü ile bağları daha da güçlenen İbn Mes’ûd, burada bir taraftan Hz. Peygamber’den ilmî tedrisatına devam ederken, diğer taraftan da yeni Müslüman olanlara muallimlik yapmıştır.⁸⁵

Abdullah b. Mes’ûd Hulefâ-yi Râşidîn döneminde ilmî yolculuklarına başlamış, Kûfe gibi bir şehrin kurulmasından ilmî yapısının oluşturulmasına kadar birçok kilit konumda rol almıştır. Kûfe şehrinde ortaya koyduğu ilmî sistem, henüz yeni kurulmuş olan bu şehri muteber bir ilim merkezi haline getirirken, kendisinin Hz. Peygamber’den beri biriktirdiği ilmî itibara daha da zenginlik kazandırmıştır. Allah Resûlü’ne yakınlığı vesilesiyle yetmiş küsur sûreyi bizzat ondan dinlediğini ifade eden İbn Mes’ûd’un⁸⁶ tefsir, fıkıh, hadis ve siyer ilimlerinde nasıl sağlam bir bilgiye sahip olduğu görülmektedir.

Kûfe’de Abdullah b. Mes’ûd ve öğrencilerinin yolunu en iyi bilen iki kişi olarak İbrâhim en-Nehaî ve Şa’bî’nin isimleri ön plana çıkmıştır. Şa’bî, Mesrûk’un yolundan giderek Hz. Ali’nin, Medine ehlinin ve diğer bölgelerin rivayetlerini almış; İbrâhim en-Nehaî ise yalnızca Abdullah b. Mes’ûd’un öğrencilerinin yolunu takip ederek Kûfe bölgesindeki rivayetlerle yetinmiştir.⁸⁷ Âmir eş-Şa’bî ile aralarında bizzat bir hoca-öğrenci durumu olup olmadığı konusunda kesin bir bilgiye varılamamaktadır. Ancak yapmış olduğumuz araştırmalar sonucunda Şa’bî ve İbn Mes’ûd’un yaşları ve hayatları hakkında verilen genel bilgilerden hareketle doğrudan vasıtasız rivayet alma olasılığının oldukça zayıf olduğu söylenebilir. Varılan bu sonucun sebepleri şu şekilde sıralanabilir.

⁸³ İsmail Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes’ûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/114.

⁸⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 16/122.

⁸⁵ Altuncu, *Âmir b. Şerâhil eş-Şa’bî*, 143.

⁸⁶ Altuncu, *Âmir b. Şerâhil eş-Şa’bî*, 145.

⁸⁷ Kahraman, *Âmir eş-Şa’bî*, 151.

İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ı ve Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl*'inde, Şa'bî'nin rivayet aldığı hocaları arasında Abdullah b. Mes'ûd bulunmamaktadır.⁸⁸ Mizzî eserinde Şa'bî'nin Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayette bulunduğunu fakat işitmediğini ifade etmiştir.⁸⁹ Bu da aldığı rivayetlerin mürsel olduğunu göstermektedir. İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) de *el-Merâsîl*⁹⁰ adlı eserinde Şa'bî'nin Abdullah b. Mes'ûd'dan bir hadis işitmediğini belirtmiştir.⁹¹

Abdullah b. Mes'ûd ve Şa'bî arasındaki yaş farkı, Şa'bî'nin Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet almış olma ihtimalini oldukça düşürmektedir. Şa'bî'nin doğum tarihi ile ilgili hicrî 17/638 yılından 31/652 yıllarına kadar farklı rivayetler zikredilmektedir.⁹² Abdullah b. Mes'ûd, Şa'bî'nin dünyaya geldiği bu yıllarda Kûfe'de yaşamaktadır. Hz. Osman'ın halife olmasının ardından Medine'ye çağırılan Abdullah b. Mes'ûd, ömrünün son zamanlarını ise Medine'de geçirmiştir.⁹³ İbn Mes'ûd, Hz. Ömer'in vefatının ardından Medine'ye dönmüştür. Hz. Osman onu tekrardan Kûfe'ye görevlendirse de Kûfe'deki siyâsî tartışmalar nedeniyle Medine'ye dönmüştür.⁹⁴ Şa'bî'nin doğumunun çoğunluğun tercihiyle 19/640, Hz. Osman'ın hilafet yıllarının hicrî 22-34 (644-656) yıllarına tekabül ettiği bilgileriyle birlikte düşünüldüğünde, Şa'bî'nin Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet almış olma ihtimalinin oldukça zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Zira İbn Mes'ûd, Medine'ye döndüğünde Şa'bî daha 3 yaşlarındadır.

Sonuç olarak Şa'bî'nin Abdullah b. Mes'ûd ile hoca-talebe ilişkilerinin rivayet alış verişinden ziyade ilmî geleneğin mirasçısı olması yönüyledir. Aslî kaynaklarda Şa'bî'nin doğrudan rivayet aldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanılmaması ve yukarıda bahsi geçen sebeplere aykırı bir rivayet olmaması da bu konudaki düşüncelerimizi doğrular niteliktedir.

Hayatını Allah Resûlü'nün çevresinde ve ona hizmetle geçiren Abdullah b. Mes'ûd, Kûfe'de nebevî bir hayat için mücadele vermiştir. Son zamanlarını Medine'de geçiren

⁸⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 14/29-31.

⁸⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 14/30.

⁹⁰ *el-Merâsîl*, İbn Ebû Hâtim'in önemli eserlerinden biridir. Eserde mürsel terimi tâbiînin sahâbeyi atlayarak Hz. Peygamber'den rivayette bulunması olarak kullanılmamış, bir ravinin çağdaşı olmadığı bir raviden aldığı rivayet manasında kullanmıştır. İbn Ebû Hâtim *Merâsîl*'de, bu özellikleri taşıyan ravilerin mürsellerine değinmiştir. Detaylı bilgi için bk. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebû Hâtim, *el-Merâsîl*, thk. Şükrullâh Ni'metullâh Kucânî (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1397), 433.

⁹¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Merâsîl*, 160.

⁹² Kandemir, "Şa'bî", 38/217.

⁹³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, 8/136.

⁹⁴ Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", 1/115.

İbn Mes'ûd'un vefat tarihi ile ilgili hicrî 32/653, 33/654 yıllarında 60 ya da 63 yaşlarında iken vefat ettiğine dair farklı rivayetler bulunmaktadır.⁹⁵ Bununla birlikte Kûfe'de vefat ettiğine dair yanlış bir rivayet olsa da,⁹⁶ genel kabul hicrî 32/653 yılında 60 yaşında iken Medine'de vefat ettiği yönündedir.

2.1.2. Öğrencileri

Hicrî birinci asrın ilk çeyreğinde doğmuş olan Şa'bî oldukça erken dönem alimlerindendir. Birçok sahâbîye yetişip onları görmesi tâbiîn ulemâdan hadis rivayetinde bulunması onun şahsında güçlü bir ilmî birikime dönüşmüştür. Yukarıda da bahsi geçen sahâbî ve tâbiînden aldığı rivayetleri kendi öğrencilerine aktarmıştır. Sabit bir ders halkasının olmadığı ve yaşadığı dönemde bir çok sahâbî bulunmasına rağmen kendisinin oldukça büyük halkalara sahip olduğu söylenmektedir.⁹⁷ Şa'bî'nin öğrencilerinin önde gelenleri ise şunlardır:

Ebû İshâk Amr b. Abdillâh b. Zîyuhmid es-Sebî (ö. 127/745), Ebû Amr İshâk b. Mirâr eş-Şeybânî (ö. 213/828), Ebû Hasîn b. Hasîn el-Esedî el-Kûfî (ö. 128/745-46), Atâ b. es-Sâib (ö. 136/753), Muhammed b. Sûka (?), Hasîn (ö. 128/745-46), Mugîre b. Miksem (ö. 136/754), Âsım el-Ahvel (ö. 142/759), Dâvud b. Ebî Hind (139/756), İsmâil b. Ebî Hâlid (ö. 146/764), Saîd b. Aşva' (?), Eşas b. Sevvâr (136/754), Beyân b. Bîşr (ö. 140/758), Zekerîyya b. Ebî Zâide (ö. 182/798), Mücâlid b. Saîd (ö. 144/762), Süleyman b. Mihrân el-Ameş (ö. 148/765), İbn Avn (ö. 151/768), Ebû İshâk es-Sebî (ö. 127/745), Serî b. Yahya, Saîd b. Mesrûk (ö. 161/778), Seleme b. Küheyl (121/739), Simâk b. Harb (ö. 123/741), Ebû'z-Zinâd (ö. 130/748), İmam Âzam Ebû Hanîfe, Şa'bî'nin öğrencilerinden bazılarıdır.⁹⁸

Şa'bî'nin bu öğrencilerinin içinde İmam Âzam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve İsmâil b. Ebî Hâlid en kıymetli talebelerindendir. İsmâil b. Ebî Hâlid Şa'bî'den aldığı rivayetleri nakledenler arasında en sağlamı olarak değerlendirilmiştir.⁹⁹ Bu öğrencileri arasında kendisinden en çok rivayet aktaranlar aşağıdaki tabloda ve müstakil başlıklarda zikredilmiştir.

⁹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/126-127.

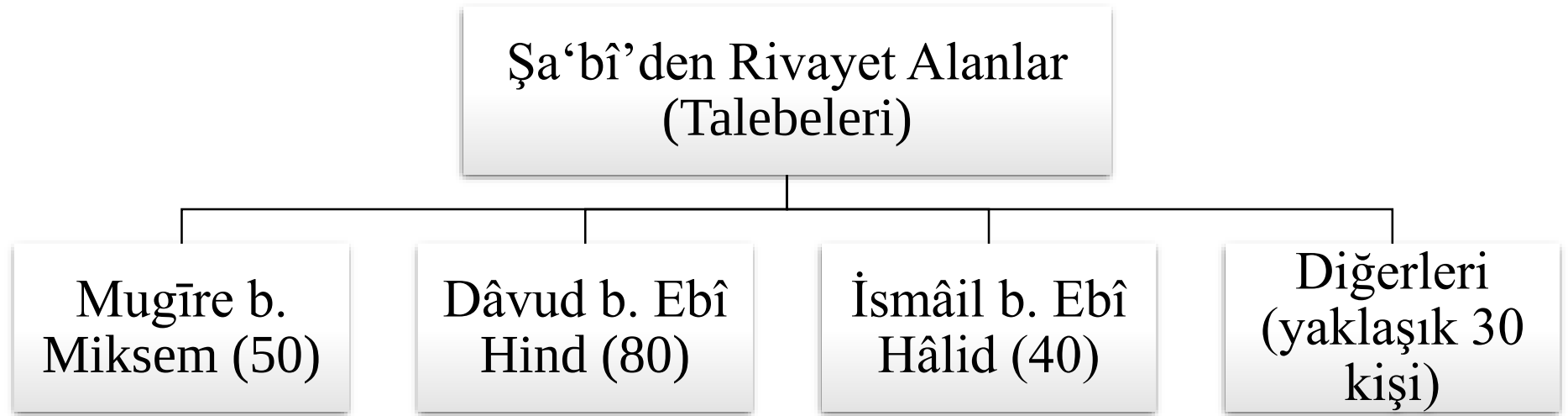
⁹⁶ Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", 1/115.

⁹⁷ Kahraman, *Âmir eş-Şa'bî*, 152.

⁹⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 14/32-33.

⁹⁹ Kahraman, *Âmir eş-Şa'bî*, 153.

Tablo: 2 - Rivayet Aktarım Tablosu

2.1.2.1. Mugîre b. Miksem (ö. 136/754)

Tam adı Mugîre b. Miksem ed-Dabbî olan sahâbe, Dabbe kabilesinin önde gelenlerinden olup Ebû Hişâm künyesi ile tanınmaktadır.¹⁰⁰ Bir diğer künyesi de Kûfî'dir.¹⁰¹ Gözleri doğuştan görmemesine rağmen ilim iştıyakı sayesinde tâbiîn döneminin önemli fakihlerinden biri olmuştur.¹⁰² İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ı ve Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl*'i gibi eserlerin yanında güncel eser ve makalelerde kendisi hakkında gözleri görmeyen sika bir râvi olup çokça rivayette bulunmuş olmasının dışında detaylı bilgi bulunmamaktadır.

Mugîre, İbrâhîm en-Nehaî, Hammâd b. Ebî Süleyman (ö. 120/738), Şa'bî gibi alimlerden rivayetler almıştır.¹⁰³ Süfyân es-Sevrî ve yedi kıraat imamından Âsım'ın meşhur iki râvisinden biri olan Ebû Bekir b. Ayyâş¹⁰⁴ (ö. 193/809) da kendisinden rivayet almıştır.¹⁰⁵ Mugîre, Şa'bî'den rivayet alan isimler arasında Dâvud b. Ebî Hind'den sonra en çok dikkat çeken ikinci isimdir. Şa'bî'den elliye yakın rivayette bulunmuştur. Dâvud b. Ebî Hind'in aldığı sekseni geçkin rivayet sayısına kıyasla Mugîre'nin rivayet sayısı az görünse de, Şa'bî'nin toplam rivayet sayısı özelinde düşünüldüğünde oldukça fazla rivayette bulunduğu anlaşılmaktadır.

136 yılında vefat eden¹⁰⁶ Mugîre'nin, 132/750, 133/751 ve 134/752 yıllarında vefat ettiğini aktaran kaynaklar da bulunmaktadır.¹⁰⁷ İbn Sad'ın *Tabakât*'ı ve Buhârî'nin (ö. 256/870) *Târîhu'l-Kebîr*'inde, bahsi geçen râvi hakkında bilgiler birkaç cümleden ibarettir.

2.1.2.2. Dâvud b. Ebî Hind (ö. 145/763)

Dâvud b. Ebî Hind'in tam ismi, Ebû Muhammed b. Dînâr b. Azâfir el-Basrî'dir. Zehebî *Târîhu'l-İslâm* adlı eserinde, babasının isminin Tahman olarak zikredildiğine değinmektedir.¹⁰⁸ Ebû Bekir künyesiyle tanınan Dâvud b. Ebî Hind, aslen Horasan'lı olup

¹⁰⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, 8/456.

¹⁰¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Heyet (Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifü'l-Osmâniyye, ts.), 7/322.

¹⁰² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 28/397.

¹⁰³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, 8/463.

¹⁰⁴ Ebû Bekir b. Ayyâş hakkında detaylı bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "Ebû Bekir b. Ayyâş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/109-110.

¹⁰⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 28/398.

¹⁰⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, 8/456.

¹⁰⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/322; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 28/402-403.

¹⁰⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtü'l-meşâhîri'l-a'lâm*, thk. Umar Abdüsselâm et-Tedmurî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1413/1993), 8/413.

Serahs'ta ¹⁰⁹ doğmuştur. ¹¹⁰ İnsanlar arasında ilim ve itibar sahibi bir kişi olarak bilinmektedir. Dâvud b. Ebî Hind, Basra'nın meşhur tâbiîn âlimlerinden Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ile aynı dönemde yaşayan, insanların kendisinden Kurrâ diye bahsedip sordukları âlim bir şahsiyettir ¹¹¹ ve ilmî şöhretini Basra'da kazanmıştır. Bu sebeple Basralı âlimler arasında zikredilmektedir.

Doğduğu dönem ve yaşadığı bölge itibariyle Şa'bî, Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Hasan-ı Basrî gibi âlimlerden rivayetler almış, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760) ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) gibi âlimlere de rivayet vermiştir. Bunların arasında Şa'bî ve Süfyân es-Sevrî Kûfeli olmaları açısından daha çok önem arz etmektedir.

Şa'bî'den rivayet alan kişiler arasında Dâvud b. Ebî Hind'in ismi sıkça görülmektedir. Öyle ki, Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ında Şa'bî'nin dört yüzü geçkin rivayeti bulunmaktadır. Bu rivayetlerin seksenden fazlasını Dâvud b. Ebî Hind aktarmaktadır. Bu sebeple Şa'bî'den en çok rivayet alan tâbiîn, Dâvud b. Ebî Hind'dir. Kırktan fazla kişi Şa'bî'den rivayette bulunmuştur. En çok rivayet eden isimler sırasıyla Dâvud b. Ebî Hind'in ardından Mugîre b. Miksem, İsmâil b. Ebî Hâlid ve Eş'as gelmektedir. Mugîre ve Ebû Hâlid Şa'bî'den otuz civarında rivayette bulunurken Eş'as yirmi kadar rivayette bulunmuştur. Diğer rivayet alanların sayısına bakıldığında ise Dâvud b. Ebî Hind'in rivayet sayısının ne denli çok olduğu bu vesileyle de Şa'bî ve Dâvud b. Ebî Hind arasındaki irtibatın ne denli güçlü olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Buradan çıkarılacak bir diğer önemli husus ise Şa'bî'nin şöhretinin sadece Kûfe ile sınırlı kalmadığı ve ilmînin tesirinin civar bölgelerde de güçlü bir şekilde yansıdığı gerçeğidir.

İlmi ve çokça oruç tutmasıyla bilinen Dâvud b. Ebî Hind, 139/757 yılında, yetmiş beş yaşlarında iken Mekke yolunda vefat etmiştir. 145/763 yılında vefat ettiği ve vefatının Basra'da olduğuna dair farklı bir rivayet de bulunmaktadır. ¹¹²

¹⁰⁹ Serahs: Türkmenistan'da tarihî bir şehir. Detaylı bilgi için bk. Yüksel Sayan, "Serahs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/539-542.

¹¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, 9/254.

¹¹¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 8/464.

¹¹² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 8/466.

2.1.2.3. İsmâil b. Ebî Hâlid (ö. 146/764)

Doğum tarihi hakkında tabakât kitaplarında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız İsmâil b. Ebî Hâlid, Becîle kabilesinden Ahmesoğulları'nın mevlasıdır. Ebû Abdullah künyesiyle tanınmaktadır.¹¹³

Sahâbîden altı kişiye yetiştiğini zikreden¹¹⁴ İbn Ebî Hâlid, Şa'bî'nin rivayet zincirinde de sıkça karşımıza çıkmaktadır. Şa'bî'nin Ebû Hanîfe ile birlikte en önde gelen talebeleri arasında olan Ebî Hâlid, ondan en fazla rivayette bulunan âlimlerden biridir. Şa'bî'den en çok rivayette bulunanlar arasında Dâvud b. Ebî Hind ve Mugîre'den sonra üçüncü kişidir. İbn Ebî Hâlid, Şa'bî'nin dört yüzü geçkin rivayetinden kırk kadarını almıştır. İlk bakışta rivayet sayısı az gibi görünse de, Şa'bî'den rivayet alan isimlerin çokluğu ve rivayet sayıları göz önüne alındığında, bu sayının hiç de azımsanmayacak kadar fazla olduğu anlaşılmaktadır. 146/764 yılında Kûfe'de vefat eden Ebû Hâlid'in, 145/763 yılında vefat ettiğine dair rivayetler de bulunmaktadır.¹¹⁵

2.1.2.4. Ebû Hanîfe (ö. 150/767)

Tam ismi Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh olan İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe hicrî 80/700 yılında Kûfe'de doğmuştur.¹¹⁶ Ebû Hanîfe'nin nesebi hakkında Türk asıllı olduğunu iddia edenler bulunmaktadır. Ebû Hanîfe'nin dedesinin çokça Müslüman Türkün yaşadığı bölgede yaşamış olması bu iddianın menşei sayılabilir. Her ne kadar farklı milletlere mensubiyeti konusunda muhtelif görüşler ortaya atılmış olsa da aslen Arap olmayıp Farslı bir kabileden olması ihtimali daha kuvvetli görünmektedir.¹¹⁷

Şa'bî ile Ebû Hanîfe arasındaki ilişki her iki âlimin de Kûfe'nin ilmî geleneği içerisinde ne denli önemli konuma sahip olduğunu göstermektedir. Aralarındaki yaş farkından da anlaşılacağı üzere Ebû Hanîfe Şa'bî'nin talebesi konumundadır. Zehebî'ye göre de Şa'bî, Ebû Hanîfe'nin bir numaralı hocasıdır. İslâm hukuku ve ictihad anlayışının gelişmesinde de büyük pay sahibi olan Ebû Hanîfe'deki farklılığı gören ve onu ilmî sahaya yönlendiren de Şa'bî olmuştur.¹¹⁸

¹¹³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebir*, 8/463.

¹¹⁴ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1419/1998), 2/174.

¹¹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3/75-76.

¹¹⁶ Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/131.

¹¹⁷ Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", 10/131.

¹¹⁸ Ürkmez, "Şa'bî", 129.

Ebû Hanîfe'nin ilmî alanda ilerlemesindeki diğer etken ise dönemin bir diğer önemli fıkıh âlimi İbrâhim en-Nehaî'dir. Derslerde hocalarından aldığı rivayetleri aktarmasının ötesine geçip meselelerin mantığını kavramış ve içtihad etme melekesi kesbetmiştir. Bu vesileyle şahsına münhasır bir fıkıh anlayışı kazanan İbrâhim en-Nehaî, “Irak fıkıhı” olarak yeni bir kavramın da oluşmasını sağlamıştır.¹¹⁹ Bu itibarla Ebû Hanîfe'nin kendine has fıkıh anlayışında, ilme teşvik cihetiyle Şa'bî'nin, yöneldiği fıkıh alanında ise takipçisi olduğu İbrâhim en-Nehaî'nin desteğini fazlasıyla hissetmiştir.

Ticarette uğraşan varlıklı bir aileye mensup olan Ebû Hanîfe, ilim yolculuğuna başlamadan önce kumaş işleriyle uğraşmıştır. Bir defasında Şa'bî, Ebû Hanîfe'yi yanına çağırıp nelerle meşgul olduğunu sormuştur. Bunun üzerine o da pazar ve ticaret işleri ile ilgilendiğini söylemiştir. Şa'bî tekrar Ebû Hanîfe'ye ilmî olarak kimlerin yanında bulunduğunu ve ilmî gayretlerini sormuştur. Ebû Hanîfe'den olumsuz cevap alması üzerine ona ilmî çalışmaları ve ilim adamlarını bırakmaması gerektiğini zira kendisinde bir yetenek gördüğünü iletmiştir. Şa'bî'nin bu sözleri ise Ebû Hanîfe'nin gönlüne işlemiş ve onu ilim yolculuğuna sevk etmiştir.¹²⁰ Ebû Hanîfe bunun üzerine ilimde bir hayli mesafe katetmiştir. Öyle ki bir defasında Ebû Hanîfe Şa'bî'ye, günah olan bir şeyin adanması hakkında ilmî bir soru sormuştur. Şa'bî de herhangi bir şeyin gerekmediğini bildirmesinin üzerine Ebû Hanîfe günah olan zihâr için Allah'ın kefarete emrettiğini söylemiş ve Şa'bî'nin bu cevap karşısında “Ah, sen de şu bizim re'ycilerdensin.” dediğini aktarmıştır.¹²¹

Hicrî 150/767 yılında Bağdat'ta vefat eden İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin hayatı, ilmî hareketleri ve vefatına dair detaylı çalışmalar bulunmaktadır.¹²² Ancak genel olarak Şa'bî ile Ebû Hanîfe arasındaki ilişki, çalışmamızın konusu açısından önem arz etmektedir. Son olarak Ebû Hanîfe'nin doğrudan Şa'bî'den aktardığı tefsir rivayeti bulunmamaktadır.

2.2. Şa'bî'nin Tâbiîn Dönemindeki Yeri

Şa'bî, tâbiîn dönemi âlimleri arasında önemli bir yere sahiptir. Onun ilmi konulara hakimiyeti ve yetkinliği, İbrâhim en-Nehaî gibi âlimlerce de tasdik edilirken, ilim

¹¹⁹ Ali Fuat Futsi, “İbrâhim en-Nehaî'ye Yöneltilen Tenkitler Hakkında Mülâhazalar”, *Kocatepe İslâmî İlimler Dergisi* 7/1 (Haziran 2024), 185.

¹²⁰ Ürkmez, “Şa'bî”, 130.

¹²¹ Ürkmez, “Şa'bî”, 131.

¹²² Ebû Hanîfe hakkında yapılan çalışmalar için bk. Murteza Bedir, *Ebu Hanife Entelektüel Biyografisi* (Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 2018); Şule Uysal, *İmam Ebu Hanife ve Hanefî Mezhebi* (Ankara: TDV Yayınları, 2023).

meclislerinde, siyasetçilerle olan yakınlığı ise halk nezdinde itibar kazanmasına vesile olmuştur. Öyle ki Şa‘bî, yukarıda ifade edildiği üzere dönemin etkin lideri Haccâc’ı dahi etkilemesinin bir tezahürü olarak mevâliden olmasına rağmen kadılık gibi siyasî vazifelerde bulunmuştur. İlmî ve siyasî sahadaki bu etkinliği onu tâbiîn dönemi alimleri arasında seçkin ve saygın bir konuma yükseltmiştir. Şa‘bî’nin tâbiîn dönemi âlimleri arasındaki yerini daha iyi anlamak için öncelikle dönemin âlimlerinden kimlerin kendisinden rivayet aldığına ve rivayet sayılarına bakmak, bu kişilerin Şa‘bî hakkındaki sözlerine göz atmak yeterli olacaktır. Bu bağlamda araştırmamızda sıkça bahsettiğimiz Şa‘bî’nin yanında, adı devamlı Şa‘bî ile birlikte zikredilen dönemin fıkıh alanındaki otoritesi İbrahîm en-Nehaî’nin hayatı ve ilmî durumundan kısa da olsa söz etmek yerinde olacaktır.

Hicrî 46/667 senesinde Kûfe’de dünyaya gelen ve ömrünü bu şehirde geçirmiş olan İbrahîm en-Nehaî, aslen Yemenli olup Hulefâ-yi Râşidîn döneminde gerçekleştirilen fetih hareketleri çerçevesinde Irak bölgesine gelerek Kûfe şehrine yerleşen Neha‘ kabilesine mensuptur.¹²³ Neha‘ kabilesinin azatlı kölesi olduğuna dair rivayetler bulunsa da bu bilgi, kaynakların çoğunun verdiği bilgilere uyuşmamaktadır.¹²⁴ Ebû İmrân künyesiyle de tanınan İbrahim’in nesep itibarıyla adı kaynaklarda tam olarak şu şekilde kaydedilmiştir: İbrahîm b. Yezîd b. el-Esved b. Amr b. Rabîa b. Hârise b. Sa‘d b. Mâlik b. Neha‘.¹²⁵ Kibâr-ı tâbiîn tabakasının Kûfe’deki önemli simaları olan Alkame b. Kays (62/682) ve Esved b. Yezîd ile aynı kabileye mensup olan Nehaî, bu isimlerle anne tarafından yakın bir akrabalık ilişkisine sahiptir.¹²⁶

Kaynaklarda Şa‘bî ile Nehaî genellikle birlikte zikredilir ve ilmî yönleri itibarıyla birbirleriyle mukayese edilirler. Birisi hadiste otorite, diğeri fıkhîta üstat olan bu iki isim, birbirlerinin ilimlerine samimi ve derin bir saygı duymaktadırlar. İlmî anlamda bu iki âlim şöyle mukayese edilmiştir: “Normal şartlar altında Şa‘bî hareketli ve serbest, İbrahîm en-Nehaî ise çekingen ve tutuk olur, fetva geldiğinde Şa‘bî çekingenleşir, Nehaî ise açılır ve konuşur da konuşurdu.”¹²⁷ Şa‘bî’nin, Nehaî’nin vefatının ardından Nehaî’nin

¹²³ Abdullah Önder, *İbrahîm en-Nehaî, Fıkıhçılığı ve Hanefî Fıkıhına Etkisi* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 9.

¹²⁴ Şükrü Özen, “Nehaî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

¹²⁵ Fahri Çakan, *Tarihi ve Kültürel Bağlamı İtibarıyla Kûfe Tefsir Ekolü* (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 180.

¹²⁶ Çakan, *Tarihi ve Kültürel Bağlamı İtibarıyla Kûfe Tefsir Ekolü*, 181.

¹²⁷ Ürkmez, “Şa‘bî”, 129.

Hasan-ı Basrî'den daha fakih olduğunu, Basra, Kûfe, Şam hatta Mekke ve Medine bölgesindeki en fakih kişinin toprağa verildiğini, kendisinden sonra böyle bir âlimin gelmeyeceğini, ancak onun fikhî konularda gösterdiği çaba ile yol göstermeye devam edeceğini söylemesi de Nehaî'nin Şa'bî nezdindeki konumunu açıkça göstermektedir.¹²⁸ Nitekim Şa'bî, Nehaî hakkında şöyle demiştir: “İbrâhim en-Nehaî bir fıkıh ocağında yetişti, fikhını öğrendi, geldi bizimle çalıştı ve hadisimizin özünü kaptı. Ailesinden aldıklarıyla bizden edindiklerini de birleştirdi.” İbrâhim en-Nehaî'nin ise yaşıt olmalarına rağmen, Şa'bî'ye derin hürmet duyduğu, o geldiğinde ayağa kalkarak yer verdiği rivayet edilmektedir. Aynı mecliste oturduklarında hakkında hadis bulunmayan bir konu sorulduğunda insanların Nehaî'ye yöneldikleri ve cevabı ondan beklediklerine dair rivayet onun fıkıh alanında muteber olduğunu da destekler niteliktedir.

Birbirleri hakkında söyledikleri güzel sözlerin yanında eleştirdiklerine dair rivayetler de bulunmaktadır. Şa'bî fıkıh alanında oldukça gayretli olan Nehaî hakkında “O tez gözlü herif gece gelip bana fetva soruyor, gündüz ise gidip insanlara kendi fetvasıymış gibi aktarıyor.” demesi üzerine Nehaî de “O yalancı herif Mesrûk'tan hiç hadis dinlemediği halde dinlemiş gibi naklediyor.” diyerek karşılık vermiştir.¹²⁹ Aralarında geçen bu diyalogu birbirlerine olan karşılıklı hürmet ve iltifatlarla birlikte okumak yerinde olacaktır. Böylelikle birbirleri hakkında söyledikleri olumsuz söylemlerin, birbirlerinin eksik olduklarını düşündükleri yönlerine dair bir eleştiri olarak kabul etmek gerekir.

Kûfe'de İbrâhim en-Nehaî ile Şa'bî Abdullah b. Mes'ûd'un ilmî metodunu en iyi takip eden kişiler olarak öne çıkmışlardır. Ancak sonrasında ikisi de farklı isimlerin üslûbunu benimseyerek ilim tahsil etmişlerdir. Nitekim Şa'bî, Mesrûk'u takip ederek Hz. Ali'nin, Medine ehlinin ve diğer bölgelerin rivayetlerini almış; Abdullah b. Mes'ûd ve öğrencilerinin yolundan giden Nehaî ise Kûfe bölgesindeki rivayetlere yoğunlaşmıştır.¹³⁰ Şa'bî'nin tefsir rivayetlerini kimlerden aldığına bakıldığında ilgili başlık altında zikrettiğimiz üzere Mesrûk'un önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

Kûfe'de böyle önemli isimlerle birarada olan Şa'bî'nin tâbiîn döneminde adeta damgasını vurduğunu anlıyoruz. Özellikle tâbiîn dönemi tefsirinde ayrı bir yerinin olduğunu da tefsir rivayetlerinin sayısından anlıyoruz. Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ında dört yüzü

¹²⁸ Eyüp Ertan, *İbrahim en-Nehaî ve Ebû Hanîfe'nin Fikhî Görüşlerinin Mukayeseli Analizi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 11.

¹²⁹ Kahraman, *Âmir eş-Şa'bî*, 137.

¹³⁰ Altuncu, *Âmir b. Şerâhil eş-Şa'bî*, 55.

geçkin tefsir rivayeti bulunan Şa‘bî, yukarıda bahsedildiği üzere sahâbîden Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas ve Adî b. Hâtim, tâbîinden Mesrûk b. Ecda‘, Kādî Şüreyh gibi önemli isimlerden aldığı rivayetlerin bir kısmını da yine tâbîîn döneminden Dâvud b. Ebî Hind, Mugîre ve İsmâil b. Ebî Hâlid gibi muteber isimlere vermiştir. Bununla birlikte Şa‘bî, yaklaşık olarak kırk kişiden rivayet alırken, Şa‘bî’den rivayette bulunanların sayısı ise seksene yakındır. Bu da bizlere Şa‘bî’nin Kûfe’de ve civar bölgelerde oldukça tanındığını ve güçlü bir itibara sahip olduğunu göstermektedir. Bununla beraber merhum İslâm Bilim Tarihi Araştırmacısı Prof. Dr. Fuat Sezgin muhtelif kaynaklarda Şa‘bî’ye atfedilen bazı kitaplardan da bahsetmektedir.¹³¹

2.2.1. Yetiştigi İlmî Çevre: Kûfe

Hiz. Ömer zamanında bizzat onun emriyle kurulan Kûfe, kendisi için çok önemli bir isim olan Abdullah b. Mes‘ûd’u Kûfelilere ilim öğretmesi için göndermesinden anlayabiliriz.¹³² İbn Mes‘ûd gibi Hiz. Ömer için oldukça önemli bir ilim adamını Kûfe’ye göndermekle Kûfelileri kendine tercih etmiş ve ondan ilim tahsil etmelerini telkin etmiştir.¹³³ Kûfe şehri, askerî bir üs olarak kurulması sebebiyle Basra ve Irak bölgesinin en önemli şehirlerinden biri olmuştur. Farklı ırk, din, köken ve kültür mensuplarının yanında zaman zaman aynı dine ve kökene sahip kimseler arasında dahi çıkan tartışmaların meydana geldiği bir şehirdir.¹³⁴

Bu bölgede devam eden toplumsal huzursuzluk ve özellikle Hiz. Hüseyin’in arkasında durmamaları, Kûfeliler’in güvensiz ve vefasız bir toplum profili çizmelerine sebep olmuştur. En çok vali değişikliğinin yapıldığı, yöneticilerin idarede en çok zorlandığı şehirlerdendir. Öyle ki kendilerine gönderilen valilerden sıkça şikayetçi olmaları sebebiyle şehrin kurulmasının üzerinden on yıl dahi geçmeden defalarca vali değişikliği yapılmıştır.¹³⁵ Elbette yapılan vali değişiklikleri huzur ve sükûnet içinde gerçekleşmemiştir. Hiz. Osman döneminde Kûfe halkının şikayetleri neticesinde, şehrin kurucusu olan Sa‘d b. Ebî Vakkâs görevden alınarak yerine Velîd b. Ukbe (ö. 61/680-81) göreve getirilmiştir.¹³⁶ Hiz. Ali döneminde gönderilen bir diğer Kûfe valisi Ebû Mûsâ el-Eş‘arî

¹³¹ Kandemir, “Şa‘bî”, 38/218.

¹³² Gürman, *Tâbiîn Dönemi Tefsiri ve Medineli Müfessirler*, 95-96.

¹³³ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-kebir*, 3/145.

¹³⁴ Avcı, “Kûfe”, 26/340.

¹³⁵ Kahraman, *Âmir eş-Şa‘bî*, 30.

¹³⁶ Avcı, “Kûfe”, 26/340.

(ö. 42/662-63) de Kûfeliler tarafından şehre sokulmamıştır.¹³⁷ Kûfe’de yaşanan bu karmaşa ortamı neticesinde Hulefâ-yi Râşidîn’e dahi ağır ithamlar yöneltilmeye başlamıştır. Bu ithamlardan Hz. Osman hakkında ‘O zulmün kapısını ilk açan, hak kapısını ilk kapatan kişidir.’¹³⁸ sözü Kûfelilerin isyanının boyutunu göstermektedir.

Kûfe şehrinde günden güne meydana gelen gelişmeler, birçok siyasî tartışmaları ve fikir ayrılıklarını da beraberinde getirmiştir. Etnik yapısındaki çeşitlilikle fıkıh, hadis ve tefsir gibi birçok alanda köklü fikirlerin doğmasında büyük öneme sahip olan Kûfe’yi önemli kılan sebeplerin başında bu kozmopolit yapı gösterilebilir. Kûfe’nin neden önemli olduğunun bir diğer göstergesi olarak fikrî ayrışmaların beraberinde siyasî çekişmelerin yaşanması ve nihayetinde savaş ve isyanların merkezi haline gelmiş olması gösterilebilir.

Kûfe şehrinde yaşanan tartışmaların yanında ilmî sahadaki çeşitlilik göz ardı edilemez. İlmî tartışmaların çokluğu ve siyasî çekişmelerin de çokça yaşandığı bir şehir olan Kûfe itibar açısından zaman zaman zayıf bir konuma gelmiştir. Cemel (36/656), Sıffin (37/657) ve Kerbelâ (61/680) gibi olayların yaşandığı Kûfe, hadis uyduran fırkaların sıkça zuhur etmesiyle de istikrarsızlığını sürdürmüştür. Öyle ki “Iraklı sana yüz söz (hadis) söylerse doksan dokuzunu terket.” şeklinde rivayetler ilmî sahada Kûfe’nin konumunu tartışmaya açık hale getirmiştir. Bu olaylar karşısında insanların hadis rivayetine olan güvenleri azalmış ve zorunlu olarak re’ye yönelmişlerdir.¹³⁹ Bu da beraberinde insanların hadislerden daha ziyade re’ye yönelmesine yol açmıştır.

Esasen Hz. Ömer’in Abdullah b. Mes’ûd’u Kûfe’yi ilmî olarak imar için göndermesinin hikmeti sonradan ortaya çıkan hadiseler görülünce daha iyi anlaşılmaktadır. İbn Mes’ûd’un fıkıh, hadis, tefsir, siyer ve akâid alanlarındaki dersleri zamanla sistemleşmiş ve ilmî bir gelenek halini almıştır. Sonrasında gelen âlimler bu sistemin öğreticisi olurken Nebvî tedrisin de koruyucuları olmuşlardır. Saîd b. Cübeyr, Nehaî ve Şa’bî Kûfe’deki ilmî hareketi yetiştirdikleri öğrencilerle devam ettirmişlerdir.

Birbirlerine saygı duyan ve önem veren bu isimler arasındaki iletişim de örnek alınmalıdır. Örneğin zina iftirası atan kişinin tövbesi konusunda birbirlerinin görüşlerine ilaveler yaparak geliştirdiklerine dair rivayet bunlardan sadece bir tanesidir.¹⁴⁰

¹³⁷ Avcı, “Kûfe”, 26/340.

¹³⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/81.

¹³⁹ Gürman, *Tâbiün Dönemi Tefsiri ve Medineli Müfessirler*, 90.

¹⁴⁰ Kenan Kayaoğlu, *Saîd b. Cübeyr ve Ahkâm Âyetlerini Tefsiri* (Sinop: Sinop Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2024), 167.

2.2.2. İslâmî İlimlere Katkısı

Şa‘bî’nin tefsir ilmindeki önemine dikkat çektiğimiz bu çalışmada, onun diğer ilimlerdeki yerine de kısaca temas etmek istiyoruz. Zira bir âlimin ilmî donanımı ve muhtelif alanlardaki vukûfiyeti, şüphesiz onun Kur’an yorumuna da yansıyacaktır. Aynı zamanda tâbiûn döneminde bir âlimin müfessir, muhaddis ve fakîh gibi birden fazla vasfının bulunduğu ve henüz günümüzdeki gibi bir branşlaşmadan da bahsedilemeyeceği malumdur. Hafızasının kuvveti ve rivayet eksenli ilimlerle hakimiyetinden dolayı döneminin muteber hadis âlimlerinin de başında gelen Şa‘bî’nin tefsir, fıkıh ve İslâm tarihi¹⁴¹ gibi birçok muhtelif alanda izleri bulunmaktadır.

2.2.2.1. Tefsir İlmine Katkısı

Bir sonraki bölümde Şa‘bî’nin tefsir yöntemi, re’y ile tefsir hakkındaki görüşleri, Kur’an yorumundaki tercihleri gibi başlıklarda geniş olarak inceleneceği üzere onun tefsir ilmine katkısı son derece önemlidir. Burada genel olarak tefsir ilmine sunduğu katkıyı ana hatlarıyla özetlemek istiyoruz.

Birçok ilim alanında etkili olan Şa‘bî tefsir alanında da çok kıymetli ve kalıcı izler bırakmıştır. Elbette bunun temel nedenlerinin arasında halkın içinden kopmadan sosyal bir hayat sürmesi gösterilebilir. Kûfe gibi re’y ile öne çıkan bir bölgede tefsirle ilgili çalışmalarda fikir yürütmekten kaçınması ise oldukça dikkat çekicidir. Öyle ki bilinmeyen bir konuda bilmiyorum demekten hiç çekinmemiş, ilminde ve davranışındaki tutarlılığını net bir şekilde ortaya koymuştur. Bir sözünde “Bilmediğiniz bir şey sorulduğunda ‘bilmiyorum’ deyin; vebali benim boynuma!”¹⁴² diyerek tefsir gibi doğrudan Allah adına yorum yapılan ilimlere verilmesi gereken öneme dikkat çekmiştir.

Şa‘bî’nin belli bir ders halkası oluşturup düzenli eğitim verdiğine veya belirli bir ilmî çalışma grubuna dahil olup etkinlik gösterdiğine dair açık veriler kaynaklarda mevcut değildir. Bilakis herhangi bir kesimle sınırlı kalmadan, vatandaştan sultanın kendisine kadar herkesle sürekli iletişim halinde olmuştur.

Arap dilini son derece iyi bilmesine rağmen tefsirde cüretkâr davranmamış ve Allah kelamı hakkında konuşurken dikkatli olmuştur. Çünkü ona göre “Tefsir, Allah’tan

¹⁴¹ Mustafa Erdemir, *Şa‘bî’nin İslâm Tarihi Rivayetlerinin Tespiti ve Değerlendirmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2024).

¹⁴² Ürkmez, “Şa‘bî”, 148.

rivayette bulunmaktadır.” ve “‘Kur’an hakkında yalan söyleyen kişi Allah’a yalan isnad etmiş olur”. İnsan sorumluluğunu bilmelidir. Şa‘bî, tefsir ilminin ne denli zor ve mesuliyet gerektirdiğini anlatmak maksadıyla, tefsir ilmiyle meşgul olan Ebû Salih’in kulağını tutup “Kur’an’ı tefsir edersin ama Kur’an okumazsın!”¹⁴³ diyerek ikaz etmiştir. Onun tefsir hakkındaki bu hassas tutumu onu büsbütün tefsirden uzaklaştırmamış, aksine bu alanda daha temkinli davranmasına ve dönemin âlimlerini bu anlamda uyarmasına vesile olmuştur.

Son olarak Şa‘bî’nin tefsir ilmiyle yakın ilişkisi olan kıraat ilminde de önemli bir yeri olduğunu söyleyelim. Alkame b. Kays’tan ve bu alanın tecrübeli muallimi olan Ebû Abdurrahman es-Sülemî’den (73/692) arz yoluyla almıştır. “Kıraat sünnettir. Onun için, ilkeleriniz nasıl okuduysa siz de aynen öyle okuyun” diyerek kıraat ilmine gösterilmesi gereken öneme dikkat çekmiştir. Kûfe’nin kurrâları Şa‘bî’ye ‘Pîrimizsin’ diye hitap etmiştir.¹⁴⁴

2.2.2.2. Hadis İlmine Katkısı

Şa‘bî’nin hadis ilmine verdiği önem ve bu sayede hadis alanında kazandığı itibar hem sahâbî hem de tâbiîn tarafından dile getirilmiştir. Örneğin Şa‘bî Abdullah b. Ömer’den bir seneye yakın ilim tahsil etmiştir. Bir gün Şa‘bî Hz. Peygamber’in savaşlarından bahsettiği esnada Abdullah b. Ömer de oradan geçmektedir. Bunun üzerine Şa‘bî’ye kulak veren Abdullah b. Ömer, Şa‘bî’nin olaylara hakimiyetine hayran kalmış, “Ne kadar güzel anlatıyor! Sanki o anlarda bizimle beraberdi. Emin olun olanları benden bile iyi öğrenmiş.” diyerek şaşkınlığını ve hayranlığını gizleyememiştir.¹⁴⁵

Rivayetten ziyade dirayetin ağır bastığı bir ortamda birçok âlim gibi Şa‘bî de kıyas ve ictihad yolunu tutmaktansa nakil çizgisinden olabildiğince ayrılmamaya çalışmıştır. Şa‘bî’nin hadis ilminde kendine özgü ve sistemsal hale gelmiş yöntemleri de bulunmaktadır. Şa‘bî’nin hadis ilminde kendine has yöntemleri şöyle sıralanabilir:

- 1- Kesinlik kazanmış mevkuf bir haberi, zayıf bir merfû hadise tercih etmek,
- 2- Sıhhati hadisçiler tarafından tescil edilmiş hadisleri rivayet edip delil olarak kullanmak,

¹⁴³ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 4/308.

¹⁴⁴ Ürkmez, “Şa‘bî”, 127.

¹⁴⁵ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 4/302.

- 3- İhtilaf halinde Hz. Ömer'in ölçülerini almak.¹⁴⁶
- 4- İbn Şübrüme'nin (ö. 144/761) Şa'bî'den aldığı, "Asla beyaz üzerine siyah yazmadım (yani anlatılan hiçbir şeyi yazmadım. Hafızama alıp unutmadan ve karıştırmadan korudum). Kim bana herhangi bir hadis anlatıp rivayet ettiyse, onu bir defa daha anlatıp tekrar etmesi ihtiyacını hissetmedim."¹⁴⁷ rivayeti aslında onun sağlam hafızasının dönemin âlimleri tarafından da takdir edildiğini ortaya koymaktadır.

Konumuzun sınırlarını aşmamak adına onun hadisçiliğini kısaca bu şekilde özetleyebiliriz. Elbette onun hadisçiliği hakkında literatür değerlendirmesi bölümünde değinildiği üzere detaylı çalışmalar bulunmaktadır. Ancak özetle onun rivayete önem verdiği ve mezmûm re'ye yanaşmadığı söylenebilir.

2.2.2.3. Fıkıh İlmine Katkısı

Şa'bî'nin fıkıh ilmindeki yerini anlamak için İbrahim en-Nehaî ile mukayese yapmak yerinde olacaktır. Nehaî'ye, Şa'bî'nin tâbiîn dönemindeki yerinin anlatıldığı başlıkta temas edilmişti. Burada sadece fikhî tutumları açısından bir karşılaştırma yapmak istiyoruz.

Kûfe'de fıkıh denildiğinde akıllara yukarıda bahsedilen tâbiîn âlimi İbrahim en-Nehaî gelmektedir. Hadiste otorite olan Şa'bî ve fıkıhta otorite olan Nehaî'nin aynı dönemde ve şehirde yaşamış olmalarının yanında birbirlerinden saygıyla bahsetmeleri, yapılan çalışmalarda ikisinin devamlı birlikte zikredilmesine sebep olmuştur. Şa'bî her ne kadar hadis alanında otorite olarak bilinse de, fıkıh alanında da muteber bir ilmî kişiliğe sahiptir. Bu, onun Kûfe'de bir yıl kadar ifa ettiği kadılık dönemlerinde ve karşılaştığı sorunlar karşısında izlediği yöntemlerle verdiği hükümlerden kolaylıkla anlaşılmaktadır. Şa'bî, fetva gerektiren bir konuda ilk olarak Kur'an'ın hükümlerinden yola çıkmıştır. Âyetlerin indiriliş sebepleri, nâsih ve mensuhları, siyak- sibakları, belağat açısından zenginlikleri ve kıraat farklılıkları gibi ilimleri de göz önünde bulundurmuştur. Akabinde ise hadisler ve sahâbe kavline başvurmuştur. Sahâbe kavlinin hadise muhalif olduğu durumlarda hadisi öncelemiştir. Ancak sahâbînin neticeye varamadığı ihtilafli konularda da çoğunluğun hükmüne tabi olmuştur. Ancak yine de dirayetten tamamen kaçındığı da

¹⁴⁶ Ürkmez, "Şa'bî", 139.

¹⁴⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, 8/368.

söylenemez. Öyle ki birçok sahâbînin yaşadığı dönemde bölge halkına Şa‘bî’nin fetva veriyor olması,¹⁴⁸ onun ilmî konumunu bizlere haber vermektedir. Ortaya koyduğu hükümlerde sahâbe kavline oldukça önem veren Şa‘bî, Abdullah b. Mes‘ûd’un görüşlerini benimsemiştir. Kendisine ait olan bir diğer özellik ise ictihadlarında konuyla ilgili iştihar eden sahâbînin rivayetlerini öncelemiştir. Hulasa Şa‘bî’nin içtihatlarına bakıldığında ashâbın önde gelen isimlerinden Abdullah b. Mes‘ûd, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Âişe ve Abdullah b. Ömer’in bir nevî takipçisi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁹

İbrâhim en-Nehaî’nin vefat edip defnedildikten sonra cenazeye iştirak edenlerden birisi Şa‘bî’nin yanına geldiğinde Şa‘bî o kişiye “İnsanların en fakihini defnettiniz.” demiştir. “Hasan Basrî’den de mi?” diye sorulduğunda o, “Hasan’dan da Basra, Kûfe, Şam ve Hicaz ehlinden de daha fakih.” diyerek cevap vermiştir.¹⁵⁰ Şa‘bî’nin İbrâhim en-Nehaî hakkındaki menfî söylemlerinin yanında Saîd b. Cübeyr’in de Nehaî’nin fıkıhtaki önemine dair övgüleri dönemin Kûfe’sinde ne denli bir ilmî otoriteye sahip olduğunu gösterir niteliktedir.

Sonuç itibariyle tezimizin; Şa‘bî’nin hayatı, ilmî durumuyla birlikte hoca ve talebeleri hakkında bilgilerin verildiği bu bölümde, Kûfe’nin hicrî ilk asırdaki durumu daha genel hatlarıyla tahlil edilmiştir. Şa‘bî’nin yaşadığı ve ilmî olarak adını duyurduğu bu şehrin kurulmasından ilmî ve siyasî olarak şekillenmesine kadar muhtelif konulara temas edilmiştir. Farklı dine ve kültüre mensup fırkaların yaşadığı Kûfe’nin Şa‘bî’ye olan etkisi re’ye olan bakışı cihetiyle de değerlendirilmiştir. Bu bölümde yer verilen başlıkların bir sonraki bölümde ele alınacak olan konulara zemin hazırlaması açısından önemli olduğu kanaatindeyiz.

¹⁴⁸ Muhammed Fatih Kesler, *Irak Tefsir Ekolü* (Ankara: Akçağ, 2005), 57.

¹⁴⁹ Altuncu, *Âmir b. Şerâhîl eş-Şa‘bî*, 207.

¹⁵⁰ Çakan, *Tarihi ve Kültürel Bağlamı İtibariyle Kûfe Tefsir Ekolü*, 182.

3. ŞA‘BÎ’NİN TEFSİR RİVAYETLERİ ve KUR’AN YORUMU

Bir âlimin kişiliğinin ve ilmî metodunun tanınması için yaşadığı şehir, dönem, ilim tahsil ettiği hocaları ve halkasında ders verdiği talebelerin bilinmesi büyük önem arz etmektedir. Bu bilgilerin kazanılmış olması, çalışılacak kişi hakkındaki bilgilerin sağlam bir zeminde sunulmasını sağlayacaktır. Bu vesileyle bir önceki bölümde Şa‘bî’nin hayatı, yaşadığı şehrin yapısı ve ilmî atmosfer ele alındıktan sonra bu bölümde onun rivayetleri ve rivayetleri yorumlama metoduna değinilecektir. Böylelikle âyetler hakkında yaptığı yorumların daha anlaşılır olacağını düşünüyoruz.

Şa‘bî’nin günümüzde bir müfessir veya fakih olarak anılmasından ziyade muhaddis olarak tanınması, onun sadece muhaddis kimliğinin olduğunu göstermez. Bilakis ilgili başlıklarda ele alıncağı üzere o aynı zamanda bir müfessirdir. Bu bölümde onun tefsir rivayetleri ve bu rivayetlerin özelliği ile içerdiği konular incelenmiştir. Şa‘bî’nin âyetlerin yorumuna dair rivayetleri incelendiğinde, ahkam âyetlerinin üzerinde durduğu, lugavî izahlar yaptığı ve kıraatlere dair izahlar getirdiği görülmektedir. Şa‘bî’nin âyetlere verdiği manalar, onun birçok fikhî konuda da görüş beyan ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla Şa‘bî, gerek fikhî ve lugavî, gerekse ulûmü’l-Kur’ân’a ilişkin yorumlarıyla ilimlere hakimiyetini de kanıtlamaktadır.

Şa‘bî’nin tefsir rivayetleri ve Kur’an yorumu hakkındaki örneklerle geçmeden önce, onun Kur’an yorumunda re’ye bakışına özel bir yer ayrılmıştır. Onun âyetlerin tefsir edilmesini nehyettiğine dair birtakım rivayetleri değerlendirilmiş, gerçekten tefsir ve re’ye karşı mutlak karşıtlığı olup olmadığı tartışılmıştır.

Şa‘bî’nin az önce zikrettiğimiz üzere *Câmi‘u’l-beyân* adlı eserinde yer alan tefsir rivayetlerinin bir kısmını sahâbeden aktardığı, bir kısmını da aynı dönemde yaşamış olduğu tâbiîn âlimlerinden aldığı görülmüştür. Aynı zamanda Şa‘bî’nin mülâki olmadan rivayette bulunduğu isimler de vardır. Şa‘bî, rivayetlerinin yüze yakınını sahâbî ve tâbiîn dönemi âlimlerinden alırken, iki yüz yetmiş kadar rivayet ise bizzat Şa‘bî’nin kendisinde nihayet bulmuştur. Şa‘bî’nin kendisinde son bulan rivayetlerin büyük bir kısmını ise kendi re’yiyle yaptığı tefsirleri ve âyetlere dair fikhî konulardaki görüşleri oluşturmaktadır.

Son olarak çalışmanın bu bölümü üç ana başlık altında ele alınmıştır. Birinci başlık Şa‘bî’nin tefsir yöntemi ve re’y ile tefsire dair görüşlerini içermektedir. Akabinde gelen diğer başlık ise Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiînden aktardığı rivayetlerin misaller

üzerinden değerlendirilmesine hasredilmiştir. Üçüncü ve son başlık ise Şa‘bî’nin Kur’an yorumuna dair rivayetlerin toplandığı kısımdır. Çalışmanın bu kısmında onun âyetlere getirdiği yorumlar ve bu yorumların ilmî olarak temas ettiği noktalar, örnek rivayetlerle açıklanmakta, rivayetler sened açısından değil içerdiği muhteva açısından ele alınmaktadır.

3.1. Şa‘bî’nin Tefsir Yöntemi ve Kur’an’ın Re’y ile Tefsiri Hakkındaki Görüşleri

Şa‘bî’nin tefsir yönteminden Kur’an yorumunda kullandığı kaynakları ve takip ettiği yöntemler kastedilmektedir. Bu başlıkta, tefsirinde başvurduğu kaynakları hakkında bilgi verilmiş ardından ondan aktarılan tefsir ve re’y aleyhindeki rivayetlerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Bir taraftan re’ye mesafeli yaklaştığına dair bilgiler varken diğer taraftan onlarca tefsir rivayetinin olmasının nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur.

3.1.1. Tefsir Yöntemi

Sahâbe döneminin ardından gelen tabiîn nesli âlimleri, ilmî miraslarını rivayetler üzerinden devam ettirirken Şa‘bî’nin yaşadığı dönem Kûfe’inde siyasî, etnik ve ilmî ayrışmalarla birlikte uydurma hadis rivayetleri de yaygınlaşmaya başlamıştır. Kûfe’de meydana gelen bu durumla birlikte âlimler hadis rivayetlerine karşı temkinli bir tutum sergilemişlerdir. Bu da Kûfeliler’in çoğunu hadis rivayetinden daha çok re’ye yönlendirmiştir. Bunun neticesinde ilmî konularda re’yin kullanımı yaygınlaşmış ve sonradan bu bölge re’y ile özdeşleşmiştir. Re’yin temsilcilerinden olarak görülen Şüreyh, Nehaî ve Ebû Süleyman (ö.120/738) gibi isimlerce re’y daha sık kullanılarak yaygınlaşmıştır.¹⁵¹

Dönemin âlimlerinin karşılaştıkları sorunlara dair çözümleri Kur’an ve sünnette bulamamış olmaları onları sonradan Kûfe’ye has yöntemler olacak olan kıyâs ve istihsân gibi kavramları kullanmaya sevk etmiştir. Kûfe’de karar verme noktasında kıyâsa verilen değeri Ebû Hanîfe’nin şu sözleri özetlemektedir:

“Kıyâs, hakkı bulmak isteyen aradığı hakkı ortaya koyar. Kıyâs, hak sahibinin iddia ettiği hakka ulaşması hususunda âdil bir şahit konumundadır.”¹⁵²

¹⁵¹ Kahraman, *Âmir eş-Şa‘bî*, 81.

¹⁵² Nu‘mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, İmâm-ı Âzam’ın Beş Eseri: *el-Âlim ve’l-müteallim, el-fikhu’l-ebsat, el-fikhu’l-ekber, Risâletü Ebî Hanîfe, el-Vasiyye*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: IFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 14.

Şa‘bî Kûfe’de doğmuş ve ilmî olarak kendini bu bölgede yetiştirmiştir. Şa‘bî İbn Abbas, Adî b. Hâtim, İbn Ömer gibi isimlerden rivayetler almış, İbn Mes‘ûd gibi âlimlerin de izlerinden giderek ilmî bir üslûp kazanmıştır. Bununla birlikte İbrahim en-Nehaî ve Saîd b. Cübeyr gibi isimlerle aynı meclislerde bulunarak sorunlar karşısında sergilenen farklı tutumlara bizzat şâhit olmuştur. Sadece İbrahim en-Nehaî özelinde bakmamız bile bize onun tefsir anlayışına dair bilgiler verecektir. İkisi hakkında nakledilen “Normal şartlar altında Şa‘bî hareketli ve serbest, İbrâhim en-Nehaî ise çekingen ve tutuk olur, fetva geldiğinde Şa‘bî çekingenleşir, Nehaî ise açılır ve konuşur da konuşurdu.”¹⁵³ rivayeti, onların üslûplarının anlaşılması açısından güzel bir örnektir.

Şa‘bî, uydurma hadis rivayetlerinin yaygınlaştığı dönemde hadis rivayetine sıkı sıkıya sarılarak, keskin zekasının da yardımıyla yaptığı çalışmalar sayesinde hadis rivayetinde muteber biri olarak anılmıştır. Ancak Taberî’nin tefsirinde geçtiğine göre kendisinden aktarılan dört yüzü geçkin rivayetten iki yüz yetmişe yakını doğrudan kendisinde bitmektedir. Kendi re’yiyle yaptığı bu rivayetlerin sayısına bakıldığında Şa‘bî tefsir rivayetlerinde sadece rivayet nakletmekle kalmamış kendi re’yine de sıkça başvurmuştur.

Taberî’nin *Câmi ‘u’l-beyân*’ı merkezinde Şa‘bî’nin tefsir rivayetleri incelendiğinde onun âyetleri yorumlama şekli, rivayetlerinde nakil ve re’y oranı göze çarpmaktadır. Şa‘bî âyetleri yorumlarken sûre veya konuya dair belirli bir alanla sınırlı kalmamıştır. Fâtiha sûresinden başlayarak İhlas sûresine kadar rivayetlerde bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte Şa‘bî, âyetlerin fikhî ve lugavî yorumlarına yer vermiş zaman zaman kendi re’yi ile âyetlerden hükümler çıkarmıştır. Öyle ki fikhî konularda görüşlerine uymadığı âlimlere, farklı âyetleri delil göstererek görüşünü savunmuştur. Sûreleri baştan sona tefsir etmemiş, ilgili âyetlere dair rivayetleri aktarmasının ardından kendi görüşünü de ilave etmiştir. Rivayet aktarmadığı çoğu âyet hakkında kendi görüşleriyle yorumda bulunmuştur. Âyetleri diğer âyetlerle, Hz. Peygamber’in sünneti ve hadisleriyle tefsir etmiş, lugata başvurmuştur. Zaman zaman sebep-i nüzûl bilgisi aktarmış genellikle kısa ifadelerle âyetleri tefsir etmiştir. Şa‘bî, hakkında sorulup derinlemesine incelenmemiş tek bir âyet kalmayınca kadar bu alanda çabalamıştır.¹⁵⁴ Fatiha sûresinden İhlas sûresine kadar birçok sûredeki âyetlere dair yorumlarda bulunduğu rivayet edilse de bir sûreyi baştan sona tefsir ettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Şa‘bî için “Hakkında sormadığı

¹⁵³ Ürkmez, “Şa‘bî”, 129.

¹⁵⁴ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 1/81.

bir âyet yoktur.” sözünden günümüze baştan sona bir tefsiri ulaşmasa da döneminde Kur’an’ı âyet âyet tefsir ettiği de anlaşılmaktadır.¹⁵⁵ Son olarak âyetleri lugat, fıkıh ve ulûmü’l Kur’ân özelinde ele alan Şa‘bî’nin tefsir yöntemi, üçüncü başlıkta verilen örneklerle daha anlaşılır hale gelecektir.

3.1.2. Kur’an Tefsiri Aleyhindeki Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Kur’an’ın tefsir edilmesini ve Kur’ân hakkında konuşmayı Şa‘bî ve Saîd b. Müseyyeb gibi önde gelen âlimler ağır bir mesuliyet, büyük bir iş “أَمْرٌ عَظِيمٌ” olarak görmüşler ve Kur’an tefsirine karşı temkinli davranmışlardır. Âlimlerin çoğunluğu ise Kur’an’ın yorumlanmasında bir beis görmemişlerdir.¹⁵⁶ Âlimler arasındaki bu iki farklı tutum sonrasında da devam etmiş özellikle de Kur’an’ın re’y ile tefsiri hakkındaki tartışmalar artmıştır.

Kur’an’ın re’y ile tefsirine dair Şa‘bî’nin aleyhte rivayetleri bulunurken aynı zamanda Kur’an tefsirinde re’ye başvurduğu dikkat çekmektedir. Onun rivayete ihtimam göstermesi ve re’y aleyhindeki görüşlerine karşı tefsir rivayetlerinde bu denli re’yin baskın olması her ne kadar çelişki gibi görünse de bizlere onun tefsir anlayışını göstermektedir. Ondan rivayet edilen “Ölene kadar şu üç şey hakkında konuşmam; Kur’an, ruh ve re’y.”¹⁵⁷ sözü bu minvalde değerlendirilmelidir. Aynı zamanda Şa‘bî’den rivayet edildiğine göre Süddî (ö. 127/745)¹⁵⁸ tefsir yaparken Şa‘bî’nin yanından geçtiği ve “Değnekle davul çalınması senin için şu meclisten daha hayırlıdır.”¹⁵⁹ dediği aktarılmaktadır.

Şa‘bî’nin nakle yoğunlaşması ve re’ye temkinli yaklaşması Kûfe’de vuku bulan uydurma hadis rivayetinin yaygınlaşmasına karşı bir savunma hüviyetindedir. Bununla birlikte re’ye karşı tutumu ve akabinde kendi yorumlarında re’ye sıkça yer vermesi yine aynı gerekçeyle açıklanabilir. Şa‘bî, re’y aleyhindeki sözleriyle insanların mesnetsiz ve sistemsiz bir şekilde bu yöntemi kullanmalarının önüne geçmeyi amaçlamış, aynı zamanda da re’ye yönelerek bu yöntemi kullanacak olanlara bir yol açmıştır. Şa‘bî’ye

¹⁵⁵ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 1/81.

¹⁵⁶ Gürman, *Tâbiûn Dönemi Tefsiri ve Medineli Müfessirler*, 126,127.

¹⁵⁷ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 1/81.

¹⁵⁸ Süddî, Hicaz’da doğmuş ve Kûfe’de yaşamıştır. Erken dönem tâbiûn âlimlerindendir. Bu sebeple birçok sahâbîyle görüşmüştür. Süddî’nin hayatı ve Şa‘bî ile aralarındaki ilmî ilişki hakkında detaylı bilgi için bk. İsmail Cerrahoğlu, “Süddî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/17-18.

¹⁵⁹ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 1/87.

göre insanların re'yi bu denli cesur kullanması ve bunu da Allah'ın kelâmı hakkında yapmaları doğru değildir. O, re'y ile tefsire topyekûn karşı değildir, bilakis bu konuda dikkatli ve özenlidir.

Şa'bî hakkında aktarılan “Şa'bî Ebû Salih'in yanından geçerken Ebû Salih'in iki kulağını tutup çekti ve ‘Kur'an okumadığın halde Kur'an'ı tefsir edersin ha!’” dediği rivayette de açıkça anlaşıldığı üzere o, mesnetsiz ve bilgisizce Kur'ân'ı yorumlamaya karşıdır. Buradan onun tutumunun asıl sebebi açıkça anlaşılmakta, ehliyesiz ve liyakatsiz kimselerin Kur'an'ı tefsir etmesine karşı çıkmaktadır. Şa'bî bu duruma tepki mahiyetinde zikrettiği bu sözyle, Kur'an'ın yorumlanmasından ziyade ehil olmayan kimselerin bu ilme girişmelerini engellemeyi amaçlamaktadır.

Şa'bî'nin re'ye karşı görüşlerinin yanında kendi re'yi ile tefsir ettiği birçok rivayetin bulunması da re'ye olan tutumu ile açıklanabilir. Şa'bî'nin tavrından re'yin hoş görülme (merdud) ve hasen re'y (makbul) olarak ayrıldığı açıkça anlaşılmaktadır.¹⁶⁰ Böylelikle Kûfe, dönemindeki ilmî merkezler arasında her ne kadar re'y ile ön plana çıksa da başlı başına re'yin hâkim olup hadis naklinin olmadığını söylemek de doğru değildir. Şa'bî de yaşanan fitneler karşısında yanlışa düşme endişesiyle, re'ye karşı temkinli bir tavır sergilemiş ancak büsbütün geri durmamıştır. Sonuç olarak onun Kur'an'ın tefsiri ve tefsirde re'yin kullanılması aleyhindeki sözlerinin aslında doğrudan tefsire ya da re'ye bir karşıtlık olmadığı anlaşılmaktadır. Onun Kur'an yorumu ve re'y aleyhindeki söylemleri, ehil olmayan kimseler tarafından yapılmasına karşı bir tepkidir.

3.2. Şa'bî'nin Tefsir Rivayetleri

Hicrî 19 yılında Kûfe'de doğan Şa'bî, yaşadığı bölge ve zaman dilimi olarak sahâbeden yüzlerce kişiyi görmüş, çoklarından da rivayet almıştır. Aynı zamanda kendisi tabî'nin döneminin ilk âlimlerinden olması hasebiyle tabî'nden de rivayet alıp vermiştir. Buna dair veriler “Hocaları ve Talebeleri” başlığında detaylı olarak ele alınmıştır. Sahâbeden ve tabî'nden ve rivayetler aktaran Şa'bî, aktardığı çokça mürsel rivayetle de Kur'an yorumunda bulunmaktadır.

Bu başlıkta, Şa'bî'nin *Câmi'u'l-beyân* gibi tefsirlerdeki rivayetleri tespit edilmiş ve bu rivayetler içerisinden Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiîn neslinden hangilerinden ne oranda rivayet aktardığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiînden aldığı

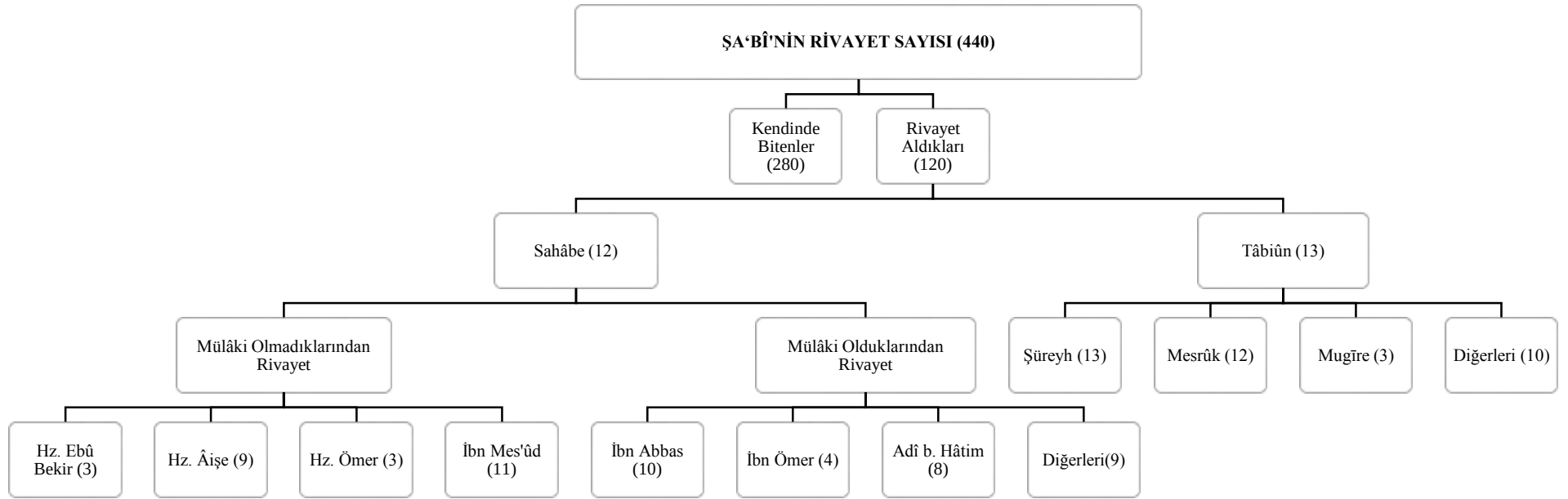
¹⁶⁰ Gürman, *Tâbiîn Dönemi Tefsiri ve Medinelî Müfessirler*, 128.

rivayetlerle âyeti nasıl tefsir ettiği ve bizzat Kur'an'ı nasıl yorumladığı üzerinde durularak sened çalışmasından öte metin ve içerik analizi yapılmıştır.

Tablo: 3 – Rivayet Sayıları

3.2.1. Hz. Peygamber Sözləriyle Tefsiri

Şa‘bî’nin Allah Resûlü’nden aktardığı merfû rivayetlerin yanında mürsel yolla aktardığı rivayetler de bulunmaktadır. Bununla birlikte toplamda aktardığı elli kadar mürsel rivayet bulunmaktadır. Bunların arasında çok azını Allah Resûlü’nden aktardığı rivayetler oluşturmaktadır.

Ka‘b b. Ucre vasıtasıyla Hz. Peygamber’den naklettiği “...*Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tırışını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin.*”¹⁶¹ meâlindeki âyet örnek olarak verilebilir. Şa‘bî’nin rivayet aldığı bu sahâbe ise bahsi geçen âyetin nâzil olmasına sebep olan kişidir. Şa‘bî, Hudeybiye seferinde nâzil olan âyeti bizzat yaşayan sahâbî vasıtasıyla Allah Resûlü’nden rivayet etmiştir. Rivayette bahsedildiğine göre, Hudeybiye seferi sırasında saçlarında çokça haşere bulunan Ka‘b b. Ucre hakkında Hz. Peygamber saçlarını kesmesini tavsiye etmiştir. Ardından da isterse üç gün oruç tutmasını veya altı fakire üç sa‘ hurma tasadduk etmesini emretmiştir. Bunun üzerine yukarıda bahsi geçen âyet nâzil olmuş ve Allah bu konu hakkında kesin hükmü belirtmiştir. Şa‘bî bu metni başka bir senet aracılığıyla da rivayet etmektedir. Genel hatlarıyla aynı içeriğe sahip olmakla birlikte, âyette geçen orucun üç gün olması, yemeğin altı fakiri doyuracak nitelikte bir yemek olması ve üç sa‘ hurmanın altı fakire dağıtılması gibi detayları içermektedir.¹⁶²

Şa‘bî’nin, “*Fecrin beyaz ipi siyah ipinden sizin için ayırt edilir hale gelinceye kadar yiyin için, sonra orucu geceye kadar tamamlayın.*”¹⁶³ meâlindeki âyet hakkında Adî b. Hâtim aracılığıyla Hz. Peygamber’den rivayet ettiğine göre bahsi geçen âyetten maksadın, gündüzün beyazı ve gecenin siyahı olduğunu ifade etmektedir. Şa‘bî farklı senetle gelen diğer bir rivayette ise âyette kastedilen mananın gecenin gidişi ve gündüzün gelişi olduğunu aktarmaktadır. Rivayete göre Adî b. Hâtim, âyet nâzil olunca âyetteki “beyaz iplik-siyah iplik” mecazını lafzî anlamış ve gerçekten iki renk ipi yan yana koyarak orucun başlama vaktini tayin etmeye çalışmış. Durum Resûlüllah’a iletilince o da Allah

¹⁶¹ el-Bakara 2/196.

¹⁶² Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 3/392.

¹⁶³ el-Bakara 2/187.

Resûlü gülerek karşılık vermiş, maksadın ufuktaki siyahlık ve beyazlık olduğunu buyurmuştur.¹⁶⁴

Şa‘bî’nin Adî b. Hâtîm’den, onun da Hz. Peygamber’den rivayet ettiğine göre “*Nimetini erdirdiklerinin yoluna; gazaba uğramışların yoluna ve dalâlete sapmışların yoluna da değil!*”¹⁶⁵ âyeti hakkında Hz. Peygamber, âyette geçen gazaba uğramışlardan ibaresiyle Yahudilerin kastedildiğini, dalâlete sapanlar ibaresiyle ise Hristiyanların ifade edildiğini söylemektedir. İlgili âyet hakkında müfessirler Yahudilerin Allah’ın gazabına uğradıklarını ve Hristiyanların ise hak yoldan sapmış olduklarını bildirmektedirler. Yahudi ve Hristiyanların hak dinden çıktıkları dolayısıyla ebedî lânete uğradıkları için ilgili âyete konu oldukları şeklinde yorumlamaktadırlar.¹⁶⁶ Hz. Peygamber’in âyetteki kavramları bu iki gruba tahsis etmesi, dalalet ve gazabın sadece bu iki gruba has olduğu anlamına gelmez. Allah Resûlü’nün bu tefsiri, güçlü temsil kabiliyetine sahip olmalarından dolayı bu iki gruptan örnek vermesi olarak anlaşılmalıdır.

Şa‘bî’nin aktardığı bir diğer rivayet de günah bir işi yapmaya yemin eden kişi hakkındadır. Şa‘bî “*Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar.*”¹⁶⁷ meâlindeki âyette geçen yemin konusunda yemin eden kişi için bir kefaret gerekmediğini rivayet etmektedir. Şa‘bî’den gelen bir diğer rivayette bu kişinin hatasından dönerek tövbe etmesini onun kefareti olduğu şeklinde yorumlamaktadır.¹⁶⁸ Şa‘bî’nin yemin konusuna dair bir diğer rivayeti de “*Ey peygamber! Allah’ın sana helâl kıldığını, eşlerini hoşnut etmek arzusuyla niçin kendine haram kılıyorsun? Bununla beraber Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.*”¹⁶⁹ âyeti hakkında Mesrûk’tan, onun da Hz. Peygamber’den aktardığı hadistir. Hz. Peygamber’in kendisine helal olan eşlerini kendisine haram kılmasını konu alan âyet hakkında Şa‘bî, Hz. Peygamber’in helal olan eşlerini kendisine haram kılması

¹⁶⁴ Ebû’l-Fidâ’ İsmâil b. Ömer b. Kesîr ed-Dımaşkî İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-Azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419), 1/378; İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 1/318.

¹⁶⁵ el-Fâtîha 1/7.

¹⁶⁶ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr Tefsirlerin Özü*, çev. Sadrettin Gümüş- Nedim Yılmaz (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 1/34.

¹⁶⁷ el-Mâide 5/89.

¹⁶⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 8/618.

¹⁶⁹ et-Tahrîm 66/1.

ve ardından yemin etmesinin üzerine Allah tarafından uyarıldığını ve kefareti ödemesi istendiğini aktarmaktadır.¹⁷⁰

Hız. Peygamber'den mürsel olarak aktardığı bir rivayette “...Böylece onlar gazap üstüne gazaba uğradılar...”¹⁷¹ âyeti hakkında Allah Resûlü'nün “İnsanlar kıyamet günü dört aşamada olacaklardır: Hız. İsa ve Hız. Muhammed'e inanan kişi için iki sevap vardır. Hız. İsa'yı inkâr edip Hız. Peygamber'e inanan kişi için bir sevap vardır. Hız. İsa ve Hız. Peygamber'i inkâr eden kişi için gazap üstüne gazap vardır. Arap müşriklerinden olup Hız. İsa'yı inkâr eden sonrasında da Hız. Peygamber'i inkâr etmeden ölen kişi için de gazap vardır.” buyurduğunu rivayet etmektedir.¹⁷²

Şa'bî'nin Hız. Peygamber'den aktardığı bir diğery rivayet ise “Gömleğinin üstünde uydurma bir kan izi de gösterdiler.”¹⁷³ âyeti hakkındadır. Rivayetin öncesinde Hız. Peygamber uydurma kan izine dair ümmetine Hız. Yakub'un olayını anlatmaktadır. Şa'bî ise âyetin yorumunu yaparken herhangi bir görüş beyan etmeden doğrudan Allah Resûlü'nün sözlerini aktarır. Buna göre âyette geçen uydurma kan izi hususunda Hız. Peygamber ümmetine, “Bir oğlak kestiler ve kanıyla gömleği lekelediler. Sonra Yakub, gömleğe doğru bakınca, onların yalan söylediklerini fark etti ve onlara şöyle dedi: ‘Eğer bu kurt gerçekten de akıllıysa, gömleğe acımış, ama oğluma acımamış!’ Böylece, onların yalan söylediklerini anlamış oldu.”¹⁷⁴ demiştir. Böylece Şa'bî Allah Resûlü'nün sözü ile âyeti tefsir etmiştir.

Şa'bî'nin rivayet aldığı kişiyi atlayarak Allah Resûlü'nden aktardığı bir diğery rivayet ise iddet bekleyen kadınlara evlenme talebinin gizlice ıtlatılmasında veya içinde tutulmasında bir beis olmadığına dair bilgi veren “Bu kadınlarla evlenme isteğınızı üstü kapalı bildirirkenizde veya içinde saklamanızda bir sakınca yoktur...”¹⁷⁵ âyetidir. Şa'bî, Hız. Peygamber'in “Başkasıyla evlenmeyeceğine dair ondan söz almayın.” dediğini rivayet etmektedir. İbn Ebî Hâtim tefsirinde âyetten maksadın iddet halindeki kadına nişan için açıktan bir söz alma olmaksızın üstü kapalı bir şekilde teklif olarak yorumlamaktadır.¹⁷⁶ Buradan anlaşılacağı üzere Şa'bî âyeti, iddeti biten kadına uygun

¹⁷⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/84.

¹⁷¹ el-Bakara 2/90.

¹⁷² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/252.

¹⁷³ Yusuğ 12/18.

¹⁷⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/37,38.

¹⁷⁵ el-Bakara 2/235.

¹⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/438.

bir şekilde teklifte bulunulabileceğini ifade ederken iddeti bitmemiş kadına gizlice nikah yapılmaması veya söz alınmaması gerektiği şeklinde yorumlamaktadır. Bu konu hakkında Şa‘bî’den farklı senetlerle de rivayetler gelmektedir. Ancak diğer rivayetler de bu mana ile benzer niteliktedir.

Bir diğer örnek ise Şa‘bî’nin Hz. Peygamber’den aktardığı *“Daha ilk günden takvâ temeli üzerine kurulan mescid ise namaz kılman için elbette daha uygundur; burada gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır. Allah da arınmaya çalışanları sever.”*¹⁷⁷ meâlindeki âyet hakkındadır. İlgili âyet Kuba halkının temizlik konusundaki hassasiyetine dikkat çekmektedir. Allah’ın bu âyet ile onların temizliklerini övdüğü görülmektedir. Şa‘bî’nin rivayet ettiğine göre âyet nâzil olduğunda Allah Resûlü Kuba halkına, Allah’ın onlara olan bu övgüsünün sebebini sorması üzerine onların tuvalet ihtiyacını giderirken aralarında temizlik yapmayan kimsenin olmadığı şeklinde cevap verdiklerini nakletmektedir.

Buradan da anlaşılacağı üzere Şa‘bî âyeti yorumlarken Hz. Peygamber’in sözüne başvurmuştur. Netice itibari ile burada üç husus dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki Şa‘bî’nin aktardığı sahâbeyi zikretmeden doğrudan Allah Resûlü’nden aktarmasıdır. Bu da Şa‘bî’nin ilgili rivayeti birden fazla sahâbeden aldığını ve hepsinin ismini zikretmeden aktardığı veya kendisi çok güvenilir bir kişi olduğu için senedi tam olarak aktarma gereği duymadığı ihtimallerini ortaya çıkarmaktadır. Bir diğer husus ise onun âyetleri yorumlarken Hz. Peygamber’in sözüne başvurmasıdır. Son çıkarım ise Şa‘bî’nin Hz. Peygamber’den aktardığı bir rivayetle âyetteki fikhî konulara çokça temas etmesidir.

3.2.2. Sahâbe Sözleriyle Tefsiri

Şa‘bî’nin tefsir rivayetleri hakkında yapılan inceleme sonucunda birçok sahâbîden rivayet aldığı görülmektedir. Sahâbîden aktardığı rivayetler genelde fikhî konular ya da lugavî izahlara dair bilgiler içermektedir. Aktardığı rivayetlerin konularını ise Ehl-i kitap, miras, faiz ve teyemmüm gibi muhtelif bahisler oluşturmaktadır. En çok tefsir rivayeti aldığı isimler ise ilk bölümde de zikredildiği gibi İbn Abbas, Adî b. Hâtim ve İbn Ömer’dir. Bu bölümde verilen örnek rivayetler, Şa‘bî’nin İbn Abbas’tan, İbn Ömer’den ve sahâbeden diğer isimlerden aldığı rivayetlerdir. Adî b. Hâtim’den aktardığı rivayetler ise merfû olduğu için Hz. Peygamber sözleriyle tefsiri bölümünde incelenmiştir.

¹⁷⁷ et-Tevbe 9/108.

Şa‘bî’nin İbn Abbas’tan rivayette bulunduğu ribâ konusuna ilişkin “*Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, ‘Alım satım da ancak faiz gibidir.’ demeleridir.*”¹⁷⁸ âyetidir. İlgili âyet hakkında faizle borç veren kişi, aklını kaybederek borç veren bir kimse olarak tasvir edilmektedir. Öyle ki âlimler faizle borç veren kişi verdiği borcu geri alamaması durumunda borç verdiği kişinin borcuna faiz ekleyerek şuurunu yitirmiş bir deli gibi davrandığı şeklinde yorum yapmışlardır.¹⁷⁹ Şa‘bî İbn Abbas’tan aktardığı bir başka rivayete göre Allah Resûlü’ne inen son âyetin ribâ âyeti olduğunu, Hz. Peygamber’in ilgili âyet hakkında tefsirde bulunmadığını ifade etmektedir.¹⁸⁰

Şa‘bî’nin aktardığı bir diğer rivayet de son nâzil olduğu ifade edilen Nisâ sûresinin “kelâle âyeti” olarak bilinen 176. âyeti hakkındadır. Şa‘bî’nin İbn Ömer’den rivayet ettiğine göre “*Senden fetva istiyorlar. De ki: ‘Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor...*”¹⁸¹ âyetinde geçen kelâle kavramına dair Hz. Ömer, Hz. Peygamber’den üç konuda bilgi vermeden aralarından ayrılmamasını istemiştir. Hz. Ömer, dedenin mirası, kelâle (babası ve çocuğu olmayan kimse) mirası ve faizin çeşitlerini Allah Resûlü’nden kendilerine anlatmasını istemiştir.¹⁸² İslâm âleminde büyük öneme sahip olduğu anlaşılan üç konudan kelâle mirasının hükmüne dair Şa‘bî’nin İbn Ömer kanalıyla Hz. Ömer’den naklettiği bu rivayetten Hz. Ömer’in bu konuların kesin hükümler içermesi gerektiğini ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu rivayet onun ashâb ile yakınlığına da örnek olarak gösterilebilir.

Şa‘bî’nin “*İki taraf arasında bir perde ve A‘râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki bunlar, henüz cennete girmedikleri halde (girmeyi) uman cennet ehline, ‘Selâm size!’ diye seslenirler.*”¹⁸³ meâlindeki âyet hakkında Huzeyfe’den (ö. 36/656) aktardığı rivayetlerde Huzeyfe’ye A‘râf ehlinin kimler olduğunun sorulması üzerine yukarıdaki âyeti zikrederek bilgi verdiğini aktarmaktadır. Şa‘bî, A‘râf ehlini günah ve sevapları eşit olup cennet ve cehennemin arasında bekleyen ve Allah’ın rahmeti ve cömertliği vesilesiyle cennete girecek kimseler olarak tanımlamaktadır. Şa‘bî’nin

¹⁷⁸ el-Bakara 2/275, 276.

¹⁷⁹ Ebû’l-A‘lâ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân Kur’an’ın Anlamı ve Tefsiri*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 1/217-219.

¹⁸⁰ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 5/66.

¹⁸¹ en-Nisâ 4/176.

¹⁸² Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 7/721.

¹⁸³ el-A‘râf 7/46.

Huzeyfe'den aktardığı başka bir rivayette de A'raf ehlini cennete son giren ve hem cennet hem de cehennem ehlini tanımış olan kimseler olarak tanımlamaktadır.

Şa'bî'nin Hz. Ali hakkında aktardığı bir rivayette; kadını bilerek öldüren bir adamı Hz. Ali'ye götürdüklerini ve onun da isterlerse adamı öldürmelerini ve adamın kan parasının fazlasını kadının kan parasına iade etmelerini söylediğini rivayet etmektedir. Şa'bî'nin Hz. Ali'den rivayet aktarma ihtimalinin olmasından dolayı bu rivayeti sahabîden rivayetleri başlığında incelenmektedir. Yapılan inceleme sonucunda Şa'bî'nin Hz. Ali'den rivayet almadığına dair kesin bir ifadenin olmamasının yanında ondan aktardığı beş kadar rivayet de bulunmaktadır. Ayrıca Şa'bî'nin Hz. Ali'yi gördüğüne dair rivayet ile birlikte,¹⁸⁴ İbn Ebû Hâtim'in *el-Merâsîl* adlı eserinde Şa'bî'nin mürsel rivayette bulunduğu sahabîler arasında Hz. Ali'nin olmaması bu konudaki tespitleri güçlendirmektedir.¹⁸⁵ Kesin bir karara varamamakla birlikte Şa'bî'nin onu gördüğüne fakat rivayette bulunmadığına dair görüşlerin yanında Şa'bî'nin Hz. Ali'den aktardığı rivayetler de bulunmaktadır.

Şa'bî'nin Hz. Ali'den aktardığı bir örnek şöyledir: *“Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayak yolundan gelirse ya da kadınlara dokunup da -bu durumlarda- su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin) ...”*¹⁸⁶ âyeti hakkında Şa'bî iki farklı görüş rivayet eder. Bu görüşlerin birini Hz. Ali'den aktarırken diğer rivayeti ise İbn Mes'ûd'dan onun arkadaşları aracılığıyla bildirmektedir.¹⁸⁷ Şa'bî'nin Hz. Ali'den aldığı rivayete göre âyette zikredilen kadınlara dokunmaktan maksat cimâdır.¹⁸⁸ Yine Şa'bî'nin İbn Mes'ûd'dan arkadaşları vasıtasıyla rivayet ettiğine göre ilgili ifadelerden maksadın cimâ dışındaki şeyler olduğunu aktarmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere Şa'bî bu konu üzerine bir görüşte bulunmadan âyet hakkında zikredilen rivayetleri aktarmakla yetinmektedir.

3.2.3. Mülâki Olmadığı İsimlerden Aktardığı Rivayetler ile Tefsiri

Şa'bî yaşı itibariyle her ne kadar sahâbe ve tâbiînden çoklarını görmüş ve rivayet aktarmış olsa da bazen yaşı bazen de yaşadığı şehir itibariyle kendisini görme ihtimali bulunmayan sahâbeden de doğrudan nakilde bulunmuştur. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Âişe gibi

¹⁸⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/227.

¹⁸⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Merâsîl*, 160.

¹⁸⁶ en-Nisâ 4/43.

¹⁸⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/72.

¹⁸⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/67-68.

isimlerin yanında İbn Mes'ûd'dan da doğrudan rivayet almadığı konusu önceki bölümlerle ele alınmıştı. Şa'bî'nin mülâki olmadan nakilde bulunduğu tefsir rivayetleri incelendiğinde genellikle bu isimler dikkat çekmektedir. Dikkat çeken bir diğer husus ise Şa'bî'nin doğrudan bu isimlerden aktardığı rivayetlerin benzerlerini diğer sahâbe ve tâbiînden isimlerle de aktarmasıdır. Sahâbe veya tâbiînden doğrudan aldığı bir rivayeti, aldığı ismi hazfederek mülâki olmadığı isimlerden tekrardan aktarması sonucunda onun tefsir rivayetleri ortaya çıkmaktadır.

Şa'bî Mesrûk vasıtasıyla Hz. Âişe'den on kadar rivayette bulunmaktadır. Bununla birlikte bazen aynı bazen de farklılık gösteren başka rivayetlerde Şa'bî Mesrûk'u hazfederek doğrudan Hz. Âişe'den de nakilde bulunabilmektedir. Yani Şa'bî'nin mülâki olmadan rivayette bulunduğu bir diğer isim de Hz. Âişe'dir. Diğer taraftan Hz. Âişe ile Mesrûk arasındaki muhabbet de ayrıca incelenmeye değecek önemdedir. Kaynaklara göre Mesrûk yaş itibarıyla Hz. Âişe'den yirmi yaş daha büyük olmasına rağmen Hz. Âişe ona “Sen evlatlarım arasında bana en sevimli olanlardansın.” diyerek ona olan muhabbetini göstermiş bu vesileyle Mesrûk'un, Âişe'nin oğlu olarak isimlendirildiği bildirilmektedir. Mesrûk'un Hz. Âişe'ye olan muhabbetinden dolayı da kendi kızına Hz. Âişe'nin ismini verdiği aktarılmaktadır. Mesrûk'un Hz. Âişe'ye bu derin saygı ve muhabbeti neticesinde Mesrûk birçok konuda Hz. Âişe'den nakillerde bulunmaktadır. Öyle ki Mesrûk bu vesileyle Hz. Âişe'den özel hatıralar ve Hz. Peygamber'in günlük yaşantısı, ibadet şekli, hoşlandığı veya kerih gördüğü durumlar gibi birçok konuda rivayet aktarmaktadır.¹⁸⁹

Şa'bî'nin aktardığına göre ona Hz. Peygamber'in Allah'ı görüp görmediğine dair sorulması üzerine Hz. Âişe, Allah Resûlü'nün Allah'ı gördüğünü söyleyenlerin Allah'a iftirada bulunduklarını ifade ederek “*Gözler O'nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder.*”¹⁹⁰ meâlindeki âyeti delil getirmiştir. İlgili âyet hakkında Şa'bî, aynı manayı farklı bir senetle de aktarmıştır. Dâvud b. Ebî Hind'in Şa'bî'den, Şa'bî'nin de Mesrûk vasıtasıyla Hz. Âişe'den aktardığı rivayet buna örnek gösterilebilir. Yukarıdaki misal dikkate alındığında ve Şa'bî'nin Hz. Âişe'yi görmediği de göz önünde bulundurulduğunda Şa'bî'nin aradaki isimleri hazfederek rivayeti doğrudan Hz. Âişe'den almış gibi aktardığı anlaşılmaktadır.

¹⁸⁹ Yunus Emre Gördük, “Hicrî İlk Asırdan Bir Hoca-Öğrenci Portresi: Hz. Âişe- Mesrûk b. el-Ecda’”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2020), 516-517.

¹⁹⁰ el-En'âm 6/103.

Bir diğerk önemli örnek de İbn Mes'ûd'dan naklettiğı göre onun, *"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın..."*¹⁹¹ âyetinde geçen "ip" kavramını "cemaat" olarak tefsir etmesidir. Konuya dair diğerk rivayette Şa'bî Sâbit b. Gutbe (?)¹⁹² aracılığıyla ilgili âyet hakkında İbn Mes'ûd'un "Ey insanlar sizin Allah'a itaat edip cemaate tabi olmanız gerekir. Bu Allah'ın size emrettiğı iptir. Cemaatte ve taatte hoşunuza gitmeyen bir durumun olması, ayrılıkta hoşunuza giden durumlardan daha hayırlıdır." dediğini aktarmaktadır. "İp" kelimesi, "Allah'ın dini "olarak yorumlanmasının yanında "Kur'an" şeklinde de tefsir edilmektedir. Muhammed Ali es-Sâbûnî (d. 1930) ip kavramına edebî bir bakış açısı getirerek ikisinin de kurtarıcı özelliğine dikkat çekmek için Kur'an'ın yerine ip ifadesinin kullanıldığını söylemektedir.¹⁹³

Akabinde farklı senet ve metinde gelen bir diğerk rivayette ise aynı mana ifade edilmektedir. Bu rivayeti Şa'bî Sâbit b. Gutbe'den, o da İbn Mes'ûd'dan aktarmaktadır. Birinci metinde Şa'bî doğrudan İbn Mes'ûd'dan rivayet ederken, aynı konudaki diğerk metinlerde bizzat İbn Mes'ûd'dan rivayet işittiğı bilinen Sâbit b. Gutbe aracılığıyla rivayette bulunmaktadır.

Şa'bî'nin mülâki olmadan aktardığı rivayetlerine bir diğerk örnek ise Hz. Ömer'den *"...Meşrû bir nikâhla evlenmek şartıyla mümin kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar -mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helâldir..."*¹⁹⁴ âyetidir. Âyette iffetli kadınlar kavramına dair Hz. Ömer'e gelen bir adamın durumu aktarılmaktadır. Hz. Ömer'e gelen adam ona, Câhiliye döneminde kızını toprağı koyduğunu ancak ölmeden çıkardığını söylemiştir. Sonrasında İslâm'a giren kız zina günahına düşmüş ve intihar etmeye çalışmıştır. Babasının kendisini kurtarmasının ardından kız günahından tevbe etmiştir. Hz. Ömer'e gelen adam durumunu anlattıktan sonra ona, bir gencin kızıyla evlenmek istediğini iletmış ve kızının günahını o gence haber vermesinin durumunu sormuştur. Hz. Ömer ise kızının günahını Allah'ın örttüğünü ve artık açılmamasını gerektiğini bildirerek iffetli bir Müslüman kadın nikahıyla nikahlandırmasını emretmiştir. Konu hakkında birçok farklı rivayet muhtelif senetlerle gelmektedir.¹⁹⁵ Zikredilen âyet hakkında Şa'bî'den rivayet edildiğine göre o, kendilerine

¹⁹¹ Âl-i İmrân 3/103.

¹⁹² Sâbit b. Gutbe, İbn Mes'ûd'dan bizzat rivayet almış bir râvidir. Şa'bî de kendisinden rivayette bulunmuştur. Sâbit b. Gutbe hakkında detaylı bilgi için bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/168.

¹⁹³ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 1/407.

¹⁹⁴ el-Mâide 5/5.

¹⁹⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/140-143.

kitap verilen iffetli kadınlar ifadesini “Yahudi ve Hıristiyanlardan iffetli kadınlar” şeklinde yorumlarken, iffet ibaresini de “zina etmeme ve cünüplük halinden gusül ile kurtulma” olarak açıklamaktadır.¹⁹⁶ Şa‘bî’den konu hakkında farklı senetlerle nakledilen başka rivayetler bulunsa da mana itibarıyla hepsi birbiriyle aynıdır.

3.2.4. Tâbiîn Sözleriyle Tefsiri

Şa‘bî’nin tefsir rivayetlerinde tâbiînden aktardığı rivayetler önemli bir bölümü oluşturmaktadır. Aktardığı yüze yakın rivayeti otuz kadar farklı isimden almaktadır. Bu isimlerin arasında sahâbenin yanı sıra tâbiîn âlimler de bulunmaktadır ve bu isimlerin yaklaşık on üç kadarını tâbiîn âlimler oluşturmaktadır. Şa‘bî’nin tâbiînden aktardığı rivayet sayısı ise kırkı geçkindir. Mesrûk ve Şüreyh gibi âlimler onun en sık rivayet aldığı kimselerdir. Hocaları bahsinde bu isimlerden detaylı olarak bahsedilmişti. Bu bölümde Şa‘bî’nin tâbiînden aktardığı tefsirlere örnekler verelim.

Şa‘bî’nin Ca‘de b. Hubeyre’den (?) aktardığı bir rivayette Hz. Âdem’in yemekten men edildiği ağaçtan bahseden “...Orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın...”¹⁹⁷ âyetinde, bahsi geçen ağaç kelimesinden maksadın “üzüm” olduğu ifade edilmiştir. Farklı senetlerde ise ağaç kelimesi ile kastedilenin “üzüm bahçesi”¹⁹⁸ ya da “şarap ağacı”¹⁹⁹ olduğunu rivayet etmektedir.

Hucurât süresinde “Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah’ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın...”²⁰⁰ meâlindeki âyet hakkında âyette Allah’ın emrine dönünceye kadar manası verilen “تَفِيءَ” kelimesine cinsel ilişkiden dönünceye kadar manası vermektedir. Detaylı incelendiğinde Müslümanların birbirlerine karşı haddi aşma ihtimaline dahi müsaade etmeden aralarındaki bozgunculuğun giderilmesi anlaşılmaktadır. Şa‘bî’nin Mesrûk’tan aldığı bu rivayetle birlikte benzer diğer rivayetler de incelendiğinde, Şa‘bî’nin de mevzu bahis kelime için cinsel ilişki manası verdiği görülmektedir.²⁰¹

¹⁹⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 8/140-143.

¹⁹⁷ el-Bakara 2/35.

¹⁹⁸ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 5/1448.

¹⁹⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/555.

²⁰⁰ el-Hucurât 49/9.

²⁰¹ Mesrûk’un konu hakkında görüşleri için bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 4/53,54.

Yine “Bir mehir belirlediğiniz halde onlarla birleşmeden kendilerini boşarsanız, belirlediğiniz mehirin yarısını ödemek size borçtur; ancak kadınların bağışlaması veya nikâh bağı elinde olanın hoşgörülü davranması müstesnadır.”²⁰² meâlindeki ayet bağlamında Şa‘bî’nin Şüreyh’ten aktardığı rivayette evlendikten sonra hemen boşanan kadının mehrini geri alması tartışılmaktadır. Kız kardeşini evlendiren bir adam zifaf hali olmadan -başka bir rivayette “Evlendiği kadının güzel olmadığını görünce boşanmak istemesinden dolayıdır.” ibaresi bulunmaktadır.- boşanma durumunda kardeşinin hakkı olan mehri affederek adamdan mehir almamıştır. Olay üzerine kadın Şüreyh’e hükmün yanlışlığını yukarıda verilen âyet çerçevesinde bildirmiştir. Şüreyh ise bu görüşünden dönerek mehir konusunda tasarruf hakkını nikahı elinde tutan eşe vermiştir.²⁰³

“Bir mehir belirlediğiniz halde onlarla birleşmeden kendilerini boşarsanız, belirlediğiniz mehirin yarısını ödemek size borçtur; ancak kadınların bağışlaması veya nikâh bağı elinde olanın hoşgörülü davranması müstesnadır. Hoşgörülü davranmanız takvâya daha uygundur...”²⁰⁴ âyeti hakkında Şüreyh’ten rivayet edilen bir diğer rivayete göre Şa‘bî, kişinin dilerse mehrini tamamlayacağını, dilerse de kendisine ait olan kısmından feragat edebileceğini bildirmektedir. Şa‘bî’nin Şüreyh’ten rivayette bulunduğu bir diğer rivayette de yukarıdaki âyetten maksadın, böyle bir durumda kadının haklarından feragat etmesi olarak yorumlanmaktadır. Akabinde gelen rivayette ise zifaf olmadan boşanma durumunda mehirden vazgeçilmesinin takvaya daha uygun olduğu ifade edilmektedir.

Şa‘bî, “Allah’ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı akli ermezlerle vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.”²⁰⁵ âyetini, Ebû Bürde’den (ö. 140/757),²⁰⁶ onun da Ebû Mûsâ el-Eş‘ârî’den (ö. 42/662-63) aldığı bir rivayetle yorumlamaktadır. Buna göre kötü ahlak sahibi, eşini boşamayan, malını akli ermeyen kişilere veren ve borç durumu olan kişiye şâhitlik etmeyen adamın Allah duasına icabet etmez. Rivayet edildiğine göre yukarıda geçen âyetin, malı düzgün kullanamayacak kişilere verilmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Son olarak ilgili konu

²⁰² el-Bakara 2/237.

²⁰³ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 4/320.

²⁰⁴ el-Bakara 2/237.

²⁰⁵ en-Nisâ 4/5.

²⁰⁶ Ebû Bürde Büreyd b. Abdullah, büyük dedesi olan Ebû Mûsâ el-Eş‘ârî’den rivayette bulunmuştur. Kendisi Kûfe’de yetişmiş ve hadis ilminde rivayetleriyle tanınmıştır. Ebû Bürde hakkında detaylı bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, “Ebû Bürde, Büreyd b. Abdullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/115.

hakkında Şa‘bî’den rivayet edilen bir diğer rivayete göre o, bu âyet için “Kişi rüşd çağına erinceye kadar sakalından tutulur.” dediğini işitmiştir.²⁰⁷

3.2.5. Kendi Re’yiyle Kur’an Yorumu

İbn Mes‘ûd’un izinden devam eden İbrâhim en-Nehaî gibi âlimlerin re’yin mantığını kavraması, Şa‘bî’nin de re’yi kötüye kullananlara karşı sert tavrı, ilmî yapının şekillenmesi açısından oldukça önemlidir. Şa‘bî, re’yi insanların kolayca ve mesnetsiz kullanmalarının önüne geçerek temkinli davranmalarını amaçlamış ve Kur’ân hakkında konuşulacağı zaman dikkatli davranılması gerektiğini vurgulamıştır.

Şa‘bî’nin tefsir rivayetlerine dair yapılan araştırma sonucunda onun re’y ile tefsire yöneldiği, Kur’an yorumunda re’ye yer verdiği ve âyetleri yorumlamasında re’yin önemli olduğu daha önce ifade edilmişti. Taberî’nin tefsiri özelinde Şa‘bî’nin tefsir rivayetlerine dair yaptığımız okumalarda hem naklin hem re’yin onun rivayetlerinde yer bulduğu görülmektedir.

Örneğin cimrilerin cimrilik ettikleri şeylerin kıyamet gününde boyunlarına dolandırılacağı anlatıldığı “*Cimrilik ettikleri mal kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır.*”²⁰⁸ meâlindeki âyetini Şa‘bî, “Cesur ve kuvvetli biri gibi boyunlarına sarılacaktır.” şeklinde yorumlamaktadır. Şa‘bî ile aynı dönem ve şehirde yaşamış tâbînin müfessir âlimlerinden Süddî de aynı âyet hakkında o da kıyamet gününde cimrinin mallarının toplanacağını ve bu malların kuvvetli biri gibi onu cehenneme girinceye kadar sürükleyeceğini aktarmaktadır.

Onun kendi görüşüyle yorumda bulunduğu bir diğer örnek ise “*Aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet...*”²⁰⁹ âyeti hakkındadır. Şa‘bî ilgili âyette geçen konunun Mecûsîlik²¹⁰ ve Ehl-i kitap hakkında olduğunu ifade etmektedir. Âyette geçen “*Aralarında*” kelimesini Ehl-i kitapla birlikte Mecûsîliği de dahil ederek yorumlamaktadır.

Ehl-i kitabın Allah’a verdikleri sözde durmadıklarını anlatan “*Allah, kendilerine kitap verilenlerden, “Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz” diye*

²⁰⁷ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 6/407.

²⁰⁸ Âl-i İmrân 3/180.

²⁰⁹ el-Mâide 5/49.

²¹⁰ Mecûsîlik; Zerdüştiliğin eski İran inanç ve gelenekleriyle karışmasından oluşan dindir. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Şinasi Gündüz, “Mecûsîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/279-284.

sağlam söz almıştı. Ama onlar bunu kulak ardı edip kitabı az bir dünyalıkla değiştiler.” meâlindeki âyetin²¹¹ tefsirine dair iki farklı görüş aktarılan Şa‘bî, birinci rivayette “insanların onu (Kitabı) okuduklarını ancak onunla amel etmeyi bıraktıklarını” vurgularken, devamında gelen rivayette ise “ellerinden onu attıklarını ve onunla amel etmeyi terk ettiklerini” ifade etmektedir.

Şa‘bî’nin “*Artık bundan sonra kim Allah hakkında yalan uydurursa işte onlar zalimlerin ta kendileridir.*”²¹² meâlindeki âyette zalimler olarak vasıflandırılan grubun Yahudiler olduğunu bildirmektedir. Benzer bir diğer rivayet ise peş peşe gelen üç farklı âyet hakkında Şa‘bî şöyle yorum yapmaktadır: “...*Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.*”²¹³ âyetindeki kâfirlerle Müslümanlar; “...*Ve her kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerin ta kendileridir.*’ diye yazdık.”²¹⁴ âyetinde geçen zalimler ifadesiyle Yahudiler;²¹⁵ “*Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıkların kendileridir.*”²¹⁶ âyetinde geçen fasık ibaresiyle de Hristiyanlar kastedilmektedir. Hakkında Şa‘bî’nin çokça rivayet aktardığı bu âyetlerden anlaşılacağı üzere yukarıda zikredilen her bir din için Allah bir hüküm indirmiştir. Yahudilerden Allah’ın hükümlerine uymayanlar zalim, Hristiyanlardan Allah’ın indirdiğiyle hükmetmeyenler fasık ve Müslümanlardan Allah’ın hükmüne asi gelenler kâfir olarak nitelendirilmiştir. Yine Şa‘bî’den aktarılan bir diğer rivayette o, kâfir vasfının Müslümanlardan inanmayanlar için, zalim ve fasık ibarelerinin de Ehl-i kitap için kullanıldığını söyler. Konu bağlamında gelen diğer rivayetle de Allah’ın kitapları okudukları halde O’na yalan isnat eden ve haramlarını yok sayanlar olduğuna vurgu yapılmaktadır. Âyet hakkında devam eden rivayetlerde ise Allah hakkında batıl söz söyleyenlerin bu kâfirler olduğu rivayet edilmektedir.²¹⁷

Şa‘bî, “*Andolsun ki Allah size, zayıf ve çaresiz iken Bedir’de de yardım etmişti...*”²¹⁸ meâlindeki âyette geçen Bedir isminin nereden geldiğini anlatmaktadır. Bedir savaşının yapılacağı yerde bir adamın “bedir” olarak adlandırdığı bir kuyusu bulunmaktaydı. Bu

²¹¹ Âl-i İmrân 3/187.

²¹² Âl-i İmrân 3/94.

²¹³ el-Mâide 5/44.

²¹⁴ el-Mâide 5/45.

²¹⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 8/463; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 4/1146.

²¹⁶ el-Mâide 5/47.

²¹⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 5/588.

²¹⁸ Âl-i İmrân 3/123.

sebepten dolayı, yapılan savaş Bedir diye isimlendirilmiştir. Şa‘bî’den nakledilen muhtelif senetlerle aktarılan rivayetlerde de aynı manadadır.

Şa‘bî’nin kendi re‘yi ile tefsirde bulunduğu bir diğer konu da İmrân’ın karısının karnındaki çocuğu adamasını anlatan “*Bir zamanlar İmrân’ın karısı şöyle demişti: ‘Rabbim! Karnımdakini kayıtsız şartsız sana adadım, benden kabul buyur; kuşkusuz sensin her şeyi işiten, her şeyi bilen.’*” mealindeki âyettir.²¹⁹ O, “adama” kavramını “kulluk için Allah’a bağışladığı” şeklinde yorumlamaktadır. İlgili âyet ve konu hakkında Şa‘bî’ye dayanan farklı rivayetler de aynı anlamdadır.²²⁰

Şâhitlik konusuyla ilgili olarak Şa‘bî bazı yorumlarda bulunmaktadır. “*Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatinca vasiyet esnasında içinizden iki âdil kişi, şayet seyahatte iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan başka iki kişi aranızda (konu hakkında) şâhitlik etsin. Eğer (vasiyeti uygularken) içinize bir şüphe düşerse, bu iki şahidi namazdan sonra alıyorsunuz; ‘Bunu yakınımız hatırına da olsa hiçbir bedel karşılığında satmayız ve Allah’ın buyruğu olan bu tanıklığı asla gizlemeyiz, aksi halde apaçık günahkârlardan olacağımızda kuşku yoktur.’ diye Allah’ın adına yemin ederler.*”²²¹ âyeti hakkında “Ölüm anında yanında şâhit tutacak kimsesi olmayan bir Müslüman’ın durumundan” bahsedildiğini söyler. Müslümanın Ehl-i kitaptan iki kişiyi kendisinin vasiyetine dair şâhit tuttuğu ve olayın Ebû Mûsâ’ya bildirildiğini aktaran Şa‘bî, her ne kadar Allah Resûlü zamanında karşılaşılmamış bir olay olsa da bu şâhitliğin Ebû Mûsâ tarafından kabul edildiğini rivayet etmektedir.²²²

Sonuç olarak yaptığımız çalışma sonucunda Taberî’nin tefsirinde dört yüz kadar rivayeti bulunan Şa‘bî’nin bu rivayetlerden yüz civarındaki sahâbe-tâbiîn rivayeti olup, bunlar haricindekilerin tamamının kendi yorumları olduğu görülmektedir. Kendisinde son bulan bu rivayetlerin sayısı iki yüz yetmişi geçmektedir. Şa‘bî tefsir rivayetlerinden de anlaşılacağı üzere kendisi re‘y ve nakli birlikte kullanmakta, âyetle ilgili nakil varsa onu yorumuna katmaktadır. Öyle ki onun hakkında herhangi bir rivayet bulunmayan âyetlerde yorumda bulunduğu çok rastlanmamaktadır. Daha ziyade âyeti yorumlarken ilgili âyet hakkındaki rivayetleri aktardıktan sonra kendi görüşünü de beyan ettiği görülmektedir.

²¹⁹ Âl-i İmrân 3/35.

²²⁰ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 5/333.

²²¹ el-Mâide 5/106.

²²² Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 9/66-67.

Bununla birlikte âyetleri yorumlamada re'ye de yer vermekte hatta bu durum, rivayet sayılarının oranına bakıldığında açıkça görülmektedir.

3.3. Şa'bî'nin Kur'an Yorumu

Bu bölümde Şa'bî'nin âyetleri hangi cihetle tefsir ettiği; lugavî, fikhî izahlar yapıp yapmadığı, kıraat ve mübhemâtü'l-Kurân gibi ulûmu'l-Kur'ân'a ilişkin konulara değinip değinmediği hususlarına yoğunlaşmaktadır. Çalışmamızın bu bölümü lughat, fıkıh ve Kur'an ilimleri olmak üzere üç ana başlık altında incelenirken onun yorumladığı âyetlere ve konulara yer verilmektedir. Senetten ziyade metin üzerinde durulan bu kısımda Şa'bî'nin yorumladığı âyetler ilgili Kur'an ilmi başlığı altında değerlendirilmektedir.

3.3.1. Lugavî Yorumları

Arap diliyle nâzil olan Kur'an Arapçayı en belîğ şekilde kullanır. Öyle ki dilin gelişmesine ve dilbilgisi kurallarına yeni kaideler eklenmesine sebep olan âyetler de vardır. Müfessirler âyetleri lughat ve nahiv açısından açıklamaya önem vermiş, belâğat yönünden âyetleri inceleyerek muhtelif manalar üretmişlerdir. Şa'bî'nin tefsir ettiği âyetler incelendiğinde onun âyetleri lughat ve nahiv yönüyle tefsir ettiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda âyetlerin tefsirini yaparken herhangi bir alan veya konu ile de sınırlı kalmamaktadır. İçinde fikhî konuları barındıran âyetleri tefsir ettiği gibi doğrudan âyetlerdeki kelimelerin lugavî özellikleri üzerinde de tahlillerde bulunmaktadır. Şa'bî lugavî açıklama içeren rivayetleri bazen başka bir isimden aktarmakta, bazen de doğrudan kendisi izah etmektedir.

Şa'bî, Nisâ sûresi 25. âyetinde geçen evlenme anlamındaki {فَإِذَا أَحْصَيْنَ} ibaresini İbn Mes'ûd'un إِذَا أَسْلَمْنَ olarak okuduğunu rivayet etmektedir. Şa'bî'nin İbn Mes'ûd'dan rivayet ettiği bir diğer hadise göre de o, ümmetin gücünü İslâm'a dayandırmış ve âyeti bu şekilde yorumlamıştır. İbn Mes'ûd {فَإِذَا أَحْصَيْنَ} kelimesine Müslüman kimselerle evlenme manası vermiş ve bunun sebebinin de ümmetin sağlam bir şekilde güçlenmesi gerektiğiyle izah etmiştir.

Âyetlerin yorumlanmasında Şa'bî'nin lugavî olarak görüş beyan ettiği başka bir örnek ise "...Putlara ve bâtıla iman ediyorlar..."²²³ âyetidir. O, ilgili âyette putlar olarak tercüme edilen "بِالْجِبْتِ" kavramını sihir olarak yorumlarken "الطَّاغُوتِ" kavramını da şeytan

²²³ en-Nisâ 4/51.

olduğunu ifade etmektedir. Tefsirinde bulunan bu âyete verdiği manaya bakıldığında onun yeri geldiğinde kendi re'yine ne denli başvurduğu açıkça görülmektedir.

Bir diğer rivayette o, *“Bu Kur'an insanlara bir açıklama, takvâ sahipleri için de bir hidayet ve bir öğüttür.”*²²⁴ meâlindeki âyette geçen kelimenin Arapçasını yazalım “açıklama” kelimesini “insanların görmemesinden dolayı” şeklinde yorumlamaktadır. Âyetin devamında Şa'bî, {وَهْدًى} kelimesini “dalaletten kurtuluş”, {وَمَوْعِظَةً} kelimesini de “cehaletten dolayı bir öğüt” olarak yorumlamaktadır. Aynı âyetler hakkında Şa'bî'den farklı senetle rivayet edilen metinler bulunmakla birlikte aynı manayı taşımaktadır. Âyette geçen ibarenin yorumlanmasına dair benzer bir diğer rivayete göre Şa'bî, âyetteki hidâyet kelimesinin sapkınlıktan kurtuluş olduğunu ifade etmektedir.

Şa'bî'nin âyetin yorumlanmasında lugavî olarak izahta bulunduğu bir diğer örnek de *“Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü; bu sırada ona İshak'ın, İshak'ın ardından da Ya'kub'un doğacağını müjdeledik.”*²²⁵ meâlindeki âyet hakkındadır. Şa'bî, “وَرَاءَ” “ardından” kelimesine “torunun torunu” şeklinde mana vererek kelimenin taşıdığı muhtemel manalar üzerinde durmuştur. İlgili âyet hakkında Dâvud b. Ebî Hind'in Şa'bî'den naklettiği bir diğer rivayete göre Şa'bî, “geri ve ardında” gibi manalara gelen bu kelimenin “torunun torunu ve arkasından gelen onun çocukları” şeklinde yorumlayarak ilgili kelimeye “nesil” manası vermektedir.²²⁶

*“Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşû içinde Allah'ın huzurunda durun.”*²²⁷ âyetinde kelimenin Arapçasını ekleyelim “huşû” manasına gelen kelimeyi Şa'bî, “itaatkar ve boyun eğerek” şeklinde tefsir etmektedir. Bir diğer rivayette Şa'bî *“... Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır.”*²²⁸ âyetindeki kelimenin Arapçası “sahte tanrılar” ibaresini de “Şeytan” olarak yorumlamaktadır.

Şa'bî'nin lugavî izahta bulunduğu bir diğer örnek ise *“Mallarını Allah rızasını dileyerek ve içlerinden gelerek harcayanların misali ise tatlı bir yamaçta bulunan, üzerine bolca yağmur yağan, bu sebeple ürününü iki misli veren bir bahçedir; şayet sağanak yağmazsa*

²²⁴ Âl-i İmrân 3/138.

²²⁵ Hûd 11/71.

²²⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/479-480.

²²⁷ el-Bakara 2/238.

²²⁸ el-Bakara 2/256.

incecik yağar. Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir."²²⁹ meâlindeki âyet hakkındadır. Şa'bî kendisinden gelen birkaç rivayette âyette geçen ve "içlerinden gelerek" şeklinde çevrilen "وَتَثْبِيْثًا مِّنْ اَنْفُسِهِمْ" ibaresine "Kendilerindeki imanlarını doğrulamak ve sâbit kılmak için" anlamını yüklemektedir.²³⁰

Şa'bî'den rivayet edilen bir diğer rivayete göre, hac için yola çıkacakların edinmesi gereken azıktan bahseden "...Azık edinin; kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdır."²³¹ meâlindeki âyet hakkında; o günlerde yemeğin az olmasından dolayı âyette bahsedilen "Hazırlıktan maksat, yemektir." demiştir. Şa'bî, farklı senetlerle gelen bir başka rivayette yemekten maksadın ne olduğunun sorulması üzerine, hazırlık yapılacak yemeği "hurma ve buğday ezmesi" olarak yorumlamaktadır.²³²

Son bir misal olarak "*Fitne, öldürmekten daha ağırdır.*"²³³ meâlindeki âyete dair yaptığı izah verilebilir. Şa'bî "الْفِتْنَةُ" "fitne" kelimesinden maksadın "küfür" olduğunu ifade etmektedir.

Bu örnekler neticesinde Şa'bî'nin Arap dil bilgisine vukufiyetinin olduğu açıkça görülmektedir. Âyetleri iyi anlamının yolu pek tabi öncelikle fasih bir Arap dili bilgisinden geçmektedir. Aynı zamanda onun âyetlerdeki kelimelere verdiği lugavî manalar ile aslında bu lugavî açıklamaların fikhî kurallara da etki ettiği ortaya koyulmuş olmaktadır.

3.3.2. Fikhî Yorumları

Şa'bî lugavî izahlarda bulunduğu gibi fikhî açıklamalarda da bulunmaktadır. Onun âyetlere getirdiği lugavî yorumlar az önce zikrettiğimiz gibi aynı zamanda muhtelif fikhî görüşlere de kapı açmaktadır. Elbette lügat, fıkıh ve Kur'an ilimleri birbirinden tamamen ayrı değildir.

Âyetler, fikhî açıdan genellikle üç temel başlıkta değerlendirilmiştir. Bunlar; ibâdât, muâmelât ve ukûbat olarak zikredilmektedir. Bu başlıkta Şa'bî'nin tefsirlerindeki rivayetler, bu üçlü taksimata göre düzenlenmiştir. İnsan ile Allah'ın, insan ile toplumun ve insan ile devletin ilişkilerine dair örnek rivayetler zikredilmiştir. Âyetlerin üç temel

²²⁹ el-Bakara 2/265.

²³⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 4/668.

²³¹ el-Bakara 2/197.

²³² Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 3/499.

²³³ el-Bakara 2/191.

konuda ele alındığı bu bölümde ibadet, muâmelât ve ukûbat ile ilgili örnekler verilmiştir. Evvel emirde söylemek gerekir ki Şa‘bî, fikhî konular üzerine yoğunlaşmış, doğrudan âyetlerin fikhî yönleri özelinde yorumlarda bulunmuş ve bu husus, tüm tefsir rivayetleri arasında ön plana çıkmıştır.

3.3.2.1. İbadetlerle İlgili Yorumları

Şa‘bî abdest, teyemmüm, mesh, namaz ve oruç, gibi ibadete ilişkin birçok hususta farklı yorumlar yapmış, izahlarda bulunmuştur. Örneğin teyemmüm ve mesh hakkında inen “...*Su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin.*”²³⁴ âyetinde geçen teyemmüm kavramı üzerine Ebû Hind, Ebû Hâlid ve Mugîre gibi ismini çokça duyduğumuz talebeleri Şa‘bî’nin görüşlerini aktarmıştır. Ebû Hâlid’in aktardığına göre “Şa‘bî, ellerini iki kere yere vurdu ve sonra silkerek yüzünü mesh etti, sonra tekrar ellerini yere vurup avuçlarını birbiri üzerine döndürmeye başladı. Ardından, kolunu mesh etti.” Şa‘bî başka bir rivayete göre teyemmüm kavramını, “yüz ve dirsekler için vurma” olarak tanımlamıştır. Teyemmümün nasıl alınacağını ifade ettiği gibi bir teyemmümle sadece bir namazın kılınabileceğini de söylemiştir.²³⁵

Şa‘bî’nin yorumda bulunduğu bir diğer konu da namaz hakkındadır. “*Gecenin bir kısmında ve secdelerin ardından da O’nu yücelterek an.*”²³⁶ meâlindeki âyet hakkında Şa‘bî, secdelerin ardından ifadesini akşam namazının ardından kılınan iki rek‘at namaz yorumunda bulunmaktadır. Bununla birlikte sabah namazından önceki vakitte kılınan iki rek‘at namaz şeklinde yorumlayanlar da bulunmaktadır.²³⁷

Bir diğer örnek ise zekât ve sadakayı konu alan “*İsteyene ve yoksun kalmışa mallarından belli bir hak tanıyanlar...*”²³⁸ meâlindeki âyet hakkındadır. Âyetten maksadın zekât olduğunu öne sürenlerle birlikte Şa‘bî de buradan maksadın zekât gibi bir hak olduğunu öne sürmektedir.²³⁹ Bununla yanında Şa‘bî’ye zekât dışında malda başkasının hakkı olup olmadığının sorulması üzerine o da “...*Sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan;*

²³⁴ el-Mâide 5/6.

²³⁵ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 7/95.

²³⁶ Kâf 50/40.

²³⁷ *Câmi‘u’l-beyân*, 21/470.

²³⁸ el-Meâric 70/24.

²³⁹ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 23/270.

*namazı kılıp zekâtı verendir...*²⁴⁰ meâlindeki âyeti okuyarak kişinin malında sadece zekat hakkı dışında hakların da olduğuna dikkat çekmektedir.²⁴¹ Buradan da anlaşılacağı üzere kişinin zekât sorumluluğu olduğu gibi Allah'ın mümin kullarının vasıflarını anlattığı âyete muhalif düşmemek için kişinin malında zekât dışında da sorumluluklarının olduğu anlaşılmaktadır. Şa'bî'nin ilgili âyeti zekât gibi yorumlaması da bu sorumluluğun büyüklüğüne dikkat çekmek içindir.

Şa'bî'nin çokça rivayette bulunduğu konulardan biri de orucun ruhsatları bahsidir. "...Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir..."²⁴² âyeti hakkındaki rivayetinde, hastalar ve misafirlerden başkasına oruç tutma ruhsatının olmadığını ifade etmektedir. Ondan gelen bir diğer rivayette ise âyetin insanlara genel olarak indirildiğini, sonrasında gelen "*Artık içinizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, başka günlerden sayısınca tutar...*"²⁴³ ifadenin hem oruç tutup hem de her gün için miskinlere yemek tasadduk eden kişi hakkında indirildiğini belirtmektedir. Böylece yukarıdaki son âyetle oruç tutma hakkındaki ruhsatın kimlere ait olduğunu açıklamaktadır. Bir başka rivayette ise Şa'bî, bu ayetlerle insanların toplu olarak oruç tutmalarının ve kaçırdığı günleri telafi etmelerinin emredildiğini bildirmektedir. Oruç tutmanın emredildiği "*...Artık içinizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin.*"²⁴⁴ âyeti hakkında ise Hz. Ali hakkında "O ramazan ayında yolculuk yaptı ve Bab el-Cesr'de orucunu açtı."²⁴⁵ rivayetini aktarmakta ve orucun tutulacağı ve açılacağı zamana dair bir açıklama yapmaktadır.

3.3.2.2. Muâmelâtla İlgili Yorumları

Şa'bî'nin âyetleri yorumlarken en çok üzerinde durduğu konulardan biri de şüphesiz muâmelatla ilgili âyetlerdir. Karşılıklı ilişkiler anlamında da kullanılan "muâmele" kelimesinin çoğulu olan "muâmelât" kavramı genel bir ifadeyle, insanların birbiriyle ilişkileri için kullanılır. Bu ilişkilerin kapsamına; sosyal ilişkiler, ticarî işlemler, sözleşmeler, miras gibi birçok ilişki türü girer.²⁴⁶ Şa'bî'nin miras, şahitlik, emanete riayet

²⁴⁰ el-Bakara 2/277.

²⁴¹ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/356.

²⁴² el-Bakara 2/184.

²⁴³ el-Bakara 2/185.

²⁴⁴ el-Bakara 2/185.

²⁴⁵ Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/197-198.

²⁴⁶ Bilal Aybakan, "Muâmelât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/316-317.

ve avlanma gibi birçok günlük hadiseler ve toplumsal olaylara dair rivayetleri bulunmaktadır.

İlk olarak, erkeğin eşinin malından almasının ne zaman helal olacağına dair sorulan soru üzerine Şa'bî şu rivayette bulunmaktadır: “Kişi eşine verdiğiinden fazlasını alması kerih bir davranıştır.” Şa'bî bununla kişinin boşadığı eşinden fazlaca mal almasını kastetmektedir. Bu konuda çokça farklı senetle gelen rivayetler bulunmaktadır. Genel itibari ile aynı manada birleştigiinden bu rivayetler yeterli görülmektedir.

Kendilerine dokunmadan ve mehir belirlemeden boşanma hususunda mehri herkesin gücü nisbetince verilmesinin emredildiği âyet²⁴⁷ hakkında boşanma mehrinin itidalli olanının ne olduğu kendisine sorulmuştur. O da “Ortalama miktarı, onun peçesi, zırhı, evde giyeceği bir elbisesi ve yorganıdır” diyerek açıklamıştır. Farklı senetle gelen bir diğer metnin devamında da Şa'bî, Şüreyh'in bu ölçüyü “beş yüz dirhem” olarak uyguladığını zikretmektedir.²⁴⁸

Şa'bî, “*Çağrıldıklarında şahitler gelmemezlik etmesinler...*”²⁴⁹ âyetinde geçen şahitlik konusunu “Kişi, isterse şahitlik yapar, istemezse yapmaz.” şeklinde tefsir etmektedir. Ancak kendisinden başka şahidin bulunmadığı durumda şahitlik yapması gerektiğini de söyler. İlgili konu hakkında Şa'bî'den farklı senetlerle rivayetler gelmiş olsa da mana yönünden farklılık yoktur.²⁵⁰ Şa'bî yukarıda tefsirini yapmış olduğu bu âyet hakkındaki görüşünü, “*...Birbirinize güveniyorsanız, kendisine güvenilen borçlu emaneti yerine getirsin ve rabbi olan Allah'tan korksun...*”²⁵¹ meâlindeki bir diğer âyeti delil göstererek desteklemektedir. Öyle ki Şa'bî, “Bu âyeti duymadınız mı?” diyerek bir nevi görüşünün isabetli olduğuna dikkat çekmektedir.

Şa'bî'nin muâmelatla ilgili âyetlerin tefsirine dair bir başka örnek de Nisâ sûresinin altıncı âyetindeki yorumlarıdır. Âyette meâlen “*...Kim de fakir ise, aklın ve dinin gereklerine uygun bir biçimde (hizmetinin karşılığı kadar) yesin. Mallarını kendilerine geri verdiğiniz zaman da yanlarında şahit bulundurun. Hesap görücü olarak Allah yeter.*” buyrulmaktadır. Şa'bî bu âyeti, kişinin yetim malını zorda kalmadığı sürece

²⁴⁷ el-Bakara 2/236.

²⁴⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/291.; Konuya dair diğer rivayetler için bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/486.

²⁴⁹ el-Bakara 2/282.

²⁵⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/110.

²⁵¹ el-Bakara 2/283.

yememesi gerektiği, tıpkı ölü eti gibi, yemeye mecbur kaldığında yiyebileceği ve sonrasında da geri iade etmesi gerektiği şeklinde yorumlamaktadır.

Şa‘bî’nin fikhî konulara dair âyetlere getirdiği yorumlardan biri de “*Sana, kendileri için nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: ‘İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır. Yırtıcı hayvanlardan olup Allah’ın size öğrettiği ile eğiterek avcı hale getirdiğiniz hayvanların sizin için yakaladıklarından da yiyin; (hayvanı ava salarken besmele çekerek) üzerine Allah’ın adını da anın. Allah’tan korkun, şüphesiz Allah’ın hesabı pek çabuktur.*”²⁵² âyeti hakkındadır. Sahâbeden bazıları, İslâm’ı yaşarken helallerin neler olduğunu daha açık bir şekilde bilmek istemişlerdir. Bunun neticesinde de Allah Resûlü’ne bunun için danışmışlardır. Bunun üzerine Allah bu âyetiyle helallerin haramlardan daha geniş olduğuna dikkat çekmektedir.²⁵³ Bu âyetle ilgili Şa‘bî’nin Adî b. Hâtim’den, onun da Allah Resûlü’nden aktardığı rivayette birçok fikhî konuya da değinilmektedir. Şa‘bî, öncelikle doğan ve şahin gibi yırtıcı kuşların avladıklarının yenilmesi ve köpeğin tuttuğu avın helalliği konularına değinmektedir.

Adî b. Hâtim Hz. Peygamber’e, doğan ve şahin gibi yırtıcı kuşların avladığı hayvanların hükmünü sormuş Allah Resûlü de ona “Eğer senin için tuttuysa onu yiyebilirsin.” diyerek cevap vermiştir. Buna binaen Şa‘bî, Hz. Peygamber’in yırtıcı kuşları da eğitilen hayvanlardan saydığını ve böyle avlanmayı helal kıldığını söylemektedir. Ardından da Allah Teâla’nın zikredilen âyetiyle yalnızca köpekleri kastettiğini söyleyenlerin görüşünün yanlış olduğunu savunmaktadır. Ona göre doğan ve şahin, köpek gibi değildir. Doğan ve şahin türü yırtıcı hayvanlar avlarını tuttuklarında çağrıldıkları takdirde avı geri getirirlerse ondan yenilebilir. Bu hayvanlar avdan yediklerinde dahi yenilmesinde sorun yoktur.²⁵⁴

Köpeğin avlanmasıyla ilgili İbrâhim en- Nehaî’den rivayet ettiğine göre, Nehaî’ye köpekle avlanmanın hükmüne dair soru sorulmuş o da “Eğer köpek yakaladığı avdan yerse köpeğin avı kendi için tuttuğuna, bu sebeple de ondan yenilmeyeceğine hükmedilir.” demiştir. Şa‘bî de köpeğin av için gönderildiği hayvanı yakalayıp yemesi üzerine ondan yenilmesinin hükmünü soran kişiye, köpeğin kendisine öğretilenleri yapmadığı gerekçesiyle o hayvandan yenilemeyeceğini bildirmektedir. Aynı rivayeti

²⁵² el-Mâide 5/4.

²⁵³ Mevdûdî, *Tefhîmü ‘l-Kur’ân*, 1/455.

²⁵⁴ Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân*, 8/106.

Şa‘bî, İbn Abbas’tan da aktarmaktadır. Şa‘bî’nin Ebû Hureyre’den rivayet ettiği bir başka rivayette “Av için gönderilen köpek avın üçte ikisini yese ve üçte biri kalsa dahi ondan yenilebileceği” ifade edilmişti.²⁵⁵ Son olarak Şa‘bî, Adî b. Hâtîm’den köpek av konusunda; Adî b. Hâtîm’in Allah Resûlü’ne sorması üzerine onun “Köpeğin besmele çekilerek salınmasının ardından şayet köpek avı yakalasa, hatta öldürse dahi, ondan yenilebileceğini ancak köpeğin avdan yediği takdirde o etin yenilmeyeceğini” buyurduğunu söyler. Bu da köpeğin yakaladığı avı sahibinden ziyade kendisi için olmasından dolayıdır.²⁵⁶

İlk başta çelişki gibi görünen Şa‘bî’ye ait bu görüşler aslında bize onun tefsir metodunu göstermektedir. Şa‘bî konuya dair rivayetleri kendi görüşlerini katmadan sadece aktardığı durumların yanında aynı zamanda kendi görüşlerini de açıkça ortaya koymaktan geri durmamıştır. Kendi görüşünü beyan ettiği durumlarda görüşünün hilafına rivayetler olduğunda da bu rivayetleri gizlemeden aktarmıştır. Onun bu tefsir tarzı kendinden sonraki müfessirlere de örneklik teşkil etmiştir. Nitekim benzer üslûbu İbn Cerîr et-Taberî’de de görmek mümkündür. O, ulaştığı tüm rivayetleri mutlaka zikretmekte ve varsa kendi yorumunu da ifade etmektedir.

Şa‘bî, Ehl-i kitabın kestiği kurbanın yenilmesinin hükmüne dair yapılan tartışmalara da katılmıştır. Ehl-i kitabın kestiği kurbanın yenilmeyeceğine delil olarak “*Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır.*”²⁵⁷ âyetini getirenlerin görüşlerini kabul etmemiştir. Rivayet edildiğine göre Şa‘bî, Hristiyanlardan Benî Tağlib’in²⁵⁸ kestiği kurbandan yenilmesinde bir beis olmadığını savunarak “*Senin rabbin unutkan değildir.*”²⁵⁹ âyetini okumuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere Şa‘bî rivayetleri sadece nakletmekle kalmamış, âyetin âyetle tefsirini yaparak fikhî çıkarımda bulunmuştur.

Son bir misal de Nisâ sûresinin beşinci âyeti hakkında yaptığı yorumla ilgili verilebilir. Bu âyette geçen “السفه” “sefeh” kelimesini “Kişi rüşd çağına erişinceye kadar onun sakalından tutulur.” şeklinde açıklamaktadır. Böylece Şa‘bî sefehlikle ilgili tartışmalara

²⁵⁵ Taberî, *Câmi‘u l-beyân*, 8/118.

²⁵⁶ Taberî, *Câmi‘u l-beyân*, 8/121.

²⁵⁷ el-Mâide 5/51.

²⁵⁸ Benî Tağlib; Hicretin 9. yılında (630) Medine’ye gelip Hz. Peygamber’le görüşen ve bir kısmı Müslüman olan bir kısmı da Hristiyan kalmak isteyen Adnânîler’e mensup bir Arap kabilesidir. Benî Tağlib hakkında detaylı bilgi için bk. Casim Avcı, “Tağlib (Benî Tağlib)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/374.

²⁵⁹ Meryem 19/64.

karşı kendi görüşünü ortaya koyarak kişi hakkındaki tasarrufun kişinin rüsd sahibi oluncaya kadar süreceği şeklinde açıklamaktadır.²⁶⁰

3.3.2.3. Ukûbatla İlgili Yorumları

Ukûbat kavramı, İslâm hukukunda “şer‘î olarak belirlenmiş veya sınırları çizilerek yetkilinin takdirine bırakılmış bütün cezaları” ifade etmektedir. İbâdât ve muâmelât dışında kalan ukûbat terimi fikhın üç temel dalından da birini oluşturmaktadır. Ukûbata örnek olarak iftira, kısas ve yemin cezaları gibi konular gösterilmektedir.

Ukûbata dair âyetler hakkında Şa‘bî’nin tefsir rivayetleri bulunmaktadır. Örneğin Şa‘bî erkeklerin kadınlara derece olarak üstünlüklerine değinen *“Eğer taraflar arayı düzeltmeyi istiyorlarsa kocaları, onları kendilerine geri çevirme hususunda başkalarından daha ziyade hak sahibidirler. Kadınların, mâkul ve meşrû ölçülerde ödevlerine denk hakları vardır; erkeklerin ise onların üzerinde bir dereceleri mevcuttur.”*²⁶¹ meâlindeki âyet hakkında bu derecenin sebebini şöyle yorumlamaktadır: Ona göre, eğer kadın, eşine iftirada bulunursa eşi onu lanetler. Ancak erkek eşine iftirada bulunursa iftira cezası olarak erkek kırbaçlanır. Âyette geçen üstünlük ifadesini erkeğin kadına boşama hususundaki üstünlüğü şeklinde yorumlayan müfessirler olduğu gibi,²⁶² Allah’ın emrettiği üzere evlatlarının ve eşinin nafakasını sağlamak ve Allah’ın emri doğrultusunda ailesini geçindirmek olarak yorumlayanlar da olmuştur.²⁶³ Günümüzde eşler arasındaki üstünlük kavramının her iki taraf için de bir sorumluluk olduğu, erkeğin eşine ve çocuklarına karşı daha fazla görevlerinin bulunduğu şeklinde de anlaşılmaktadır.

Şa‘bî, *“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir...”*²⁶⁴ âyetinde kastedilenin diyete razı olan kimseler olduğunu ifade etmektedir. Aynı rivayet Şa‘bî’den farklı senetler²⁶⁵ ile de aktarılmaktadır.

Kasıtsız olarak yemin eden kişi hakkında nâzil olan *“Yeminlerinizin kasıtlı olmayanlarından dolayı Allah sizi sorumlu kılmaz, fakat kalplerinizin yöneldiği yeminden*

²⁶⁰ Taberî, *Câmi‘u l-beyân*, 6/407.

²⁶¹ el-Bakara 2/228.

²⁶² Mevdûdî, *Tefhîmü l-Kur‘ân*, 178-179.

²⁶³ Sâbûnî, *Safvetü t-tefâsîr*, 1/260-264.

²⁶⁴ el-Bakara 2/178.

²⁶⁵ Taberî, *Câmi‘u l-beyân*, 3/106.

sizi sorumlu tutar.” meâlindeki âyet²⁶⁶ için Şa‘bî, kasıtsız yeminler için bir kefarete gerekmediğini ifade etmektedir. Bir başka rivayette ise “bunun için gönlüne koyduğu bir şey olmadığı” sürece kaydını düşmektedir. O, bu âyetten yola çıkarak “gönülden inanarak yapılmayan ve kasıt güdülme yeminler için kefarete olmadığı” manasına ulaşmaktadır. Şa‘bî, eşler arasındaki her yeminli sözün de yemin hükmünde olduğunu söyler ve “Vallahi seni kızdıracağım, vallahi sana zarar vereceğim, vallahi sana vuracağım ve bunun gibi şeyler.” derse, o kişinin yemin etmiş olacağını savunur.

Şa‘bî’nin “*Oraya giren emniyette olur...*”²⁶⁷ meâlindeki âyet hakkında “Haremde had işleyen kişinin cezası Harem sınırları içerisinde uygulanır ancak dışarıda had suçu işleyip Harem bölgesine giren kişi için, Harem bölgesinden çıkıncaya kadar herhangi bir ceza uygulanmaz” diyerek âyeti kendi re’yi ile tefsir eder. Beytullah’ın bulunduğu harem bölgesi Müslümanlar için kutsaldır ve burada “her can” korunmuştur. Dolayısıyla bu bölgede işlenen suçlarla ilgili muhtelif görüşler serdeden müfessirlerden bir kısmı, Şa‘bî’nin de tercih ettiği gibi Harem dışında suç işleyip Harem’e sığınan kişiye had cezası uygulanmayacağı kanaatinde dirler.²⁶⁸

Yanlışlık dışında bir mümin başka birini öldüremeyeceğine dair âyetin devamında “*Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması lâzımdır.*”²⁶⁹ buyrulmuştur. Şa‘bî, âyette zikredilen “kendileriyle aranızda antlaşma bulunan” ifadesinin, Müslüman olmayanlarla ehl-i ahd²⁷⁰ olanları kapsadığını açıklamaktadır. Âyette diyet kavramı üzerine de yorumlarda bulunan Şa‘bî, Yahudi, Hristiyan veya Mecûsî olan bir kişinin diyeti ile hür bir Müslüman’ın diyetinin farklı olmadığını bildirmektedir. Ona göre ehl-i ahd ile Müslüman’ın diyeti ve kefareti eşittir. Şa‘bî, azat edilmesi gereken mümin köleyi, imanı bilen ve namazlarını kılanrüşd çağındaki bir kişi olarak nitelemektedir. Son olarak, bunları bulamayan kişinin iki ay peş peşe oruç tutmasına dair emir hakkında da iki ay peş peşe oruç tutmanın sadece köle azadı için mi yoksa hem köle azadı hem de diyet için mi

²⁶⁶ el-Bakara 2/225.

²⁶⁷ Âl-i İmrân 3/97.

²⁶⁸ Taberî, *Câmi‘u l-beyân*, 5/605.

²⁶⁹ en-Nisâ 4/92.

²⁷⁰ Ehl-i ahd; gayrimüslimlerden Müslümanlar ile herhangi bir şekilde savaşmamış kimselere verilen bir isimdir. Ehl-i harb kavramının karşıtıdır. Ehl-i ahd hakkında detaylı bilgi için bk. Gülcan Aşşın Güneş, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2015), 18.

geçerli olduğunun Mesrûk'a sorulması üzerine onun "Her ikisi için" diyerek cevap verdiğini nakletmektedir. Ardından gelen "Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir."²⁷¹ meâlindeki âyetin tefsiri hakkında yine Mesrûk aracılığıyla İbn Mes'ûd'dan rivayet ettiğine göre âyet, muhkemdir ve cehennemdeki şiddetin devamlı artacağını ifade etmektedir.²⁷²

3.3.3. Ulûmü'l-Kur'ân'a İlişkin Yorumları

Ulûmü'l-Kur'ân kavramı; konusu, içeriği ve sınırları hakkında farklı görüşler bildirilmektedir. Kur'an ilimleri olarak da ifade edilen bu kavramın neleri kapsadığı ve neleri dışında bıraktığı tartışmalıdır. Doğrudan Kur'an ile bağlantılı olmayan ilimlerin ulûmü'l-Kur'ân'dan sayılmadığı görüşünün yanında doğadaki her olay ve düzenin ulûmü'l-Kur'ân'ın konusu olduğunu ifade eden görüşler de bulunmaktadır. Genel tercihin Zerkeşî'nin *Burhan*'da zikrettiği 47 ilmin²⁷³ Kur'ân ilmi olduğu söylenebilir. Zamanla bir terkiib haline gelen ulûmü'l-Kur'ân kavramı Kur'an'ın açıklanmasını kolaylaştıran ilimlere ve bu ilimlere dair yazılan eserlere verilen bir ad olarak yaygınlaşmıştır.

Şa'bî'nin incelediğimiz rivayetleri arasında Kur'an ilimlerine dair kıraat, sebab-i nüzûl, nesih, mübhemâtü'l-Kur'ân ve müteşâbih gibi konulara temas ettiğini gördük ve müstakil başlıklarda bu ilimlere dair rivayetlerine yer verdik. Bununla birlikte ulûmü'l-Kur'ân'dan olmasına rağmen hakkında herhangi bir rivayetine ulaşamadığımız aksâmü'l-Kur'ân ve kısasü'l-Kur'ân gibi ilimler için ise müstakil başlık açmadık.

3.3.3.1. Kıraat

Kur'an'ın okunması, anlaşılması, açıklanması ve aktarılmasında önemli yeri bulunan kıraat ilmi, âyetlerdeki mana zenginliği vesilesiyle birçok farklı anlam, okuyuş ve açıklamaya zemin hazırlamaktadır. Kelimelere yüklenen farklı anlamlar neticesinde yeni anlamlar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla birçok fikhî veya kelimî konulara da yeni bakış açıları ve anlamlar kazandırmaktadır.

Şa'bî'nin ulûmü'l-Kur'ân'a dair yorumda bulunduğu ilimlerin başında kıraat gelmektedir. Örneğin "Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi,

²⁷¹ en-Nisâ 4/93.

²⁷² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/348.

²⁷³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Beyrut: Dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1376/1957), 1/9-12. vd.

dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın).”²⁷⁴ âyetinde geçen “فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ” yüzlerinizi yıkayın emrine dair Şa‘bî, yüzün sınırların dair bir izahta bulunmaktadır. Ona göre kulağın iç kısmı yüzden, dış kısmı ise baştan başlamaktadır. Bir diğer rivayette de o, kulağın ön tarafının yüzden, arka tarafının ise baştan sayıldığını ifade etmektedir.²⁷⁵ Şa‘bî’nin bu âyet bağlamında değindiği asıl husus “ayakların meshi” konusudur. Şa‘bî abdestte yıkanan yerlerin mesh edildiğini ve mesh edilen yerlerin ihmal edildiğini söylemektedir. Şa‘bî, abdestte yıkanan yüz ve baş gibi yerlerin teyemmümde mesh edilmesi gerektiğini ifade ederek teyemmümde ayakların da mesh edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Şa‘bî bu görüşünün akabinde âyette geçen ayakların yıkanması konusunda “وَأَرْجُلَكُمْ” kelimesini öncesinde gelen mesh ifadesine hamlederek cer okumaktadır.²⁷⁶

Şa‘bî’nin “Haccı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin...”²⁷⁷ âyetinde geçen “umre” kelimesi ref olarak okuduğu rivayet edilmektedir. Nasb okunduğunda hac gibi zorunlu bir ibadet manası kazanan umre kelimesi, ref okunduğunda ise gönüllü yapılan bir ibadet olarak anlaşılmaktadır. Onun ref olarak okumasının ardında umreyi gönüllü yapılan bir ibadet olarak kabul ettiği, bu sebeple de bu âyeti farklı bir kıraatle okuduğu ifade edilmektedir. Bu görüşünün aksine umrenin vacip olduğuna dair rivayetler bulunsa da Şa‘bî’nin meşhur görüşü, âyetteki umre ibaresini ref okuduğu ve gönüllü bir ibadet kabul ettiğidir.²⁷⁸ Bununla birlikte Âsım kıraatine göre “umre” kelimesi nasb okunarak haccı da umreyi de Allah için tamamlayın manası verilmektedir.

3.3.3.2. Sebeb-i Nüzûl

Sebeb-i nüzûl; Kur’an âyetlerinin hangi olay ve durumlar üzerine indirildiğini inceleyen ilim dalıdır. Bu ilim âyetlerin tarihsel açıdan daha doğru anlaşılması için oldukça önemlidir. Bunun yanında sebeb-i nüzûl için olayın Hz. Peygamber zamanında yaşanıp âyetin nâzil olmasında doğrudan etkisi olma şartı da aranmaktadır.²⁷⁹ Nitekim Allah

²⁷⁴ el-Mâide 5/6.

²⁷⁵ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 8/173.

²⁷⁶ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 8/198.

²⁷⁷ el-Bakara 2/196.

²⁷⁸ Diğer rivayetler hakkında detaylı bilgi için bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 3/332-333; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/335.

²⁷⁹ Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/360-362.

Resûlü'nün yanında bulunan ashabtan bazı isimler bu olayları aktarmış ve nâzil olan âyetlerin daha isabetli bir şekilde yorumlanmasını sağlamışlardır. Bu vesileyle Hz. Peygamber'den günümüze âyetlerin ne sebeple veya kimler için indirildiğinin bilinmesi, âyetteki maksadın gerçeğe en yakın şekilde anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.

Şa'bî de âyetlerin indirilme sebeplerini tefsir rivayetlerinde aktarırken, birçok âyeti de sebab-i nüzulüyle birlikte tefsir etmekte, âyetin ne için indirildiği ve kastının ne olduğunu hakkında bilgi vermektedir. Bu bölümde onun tefsir rivayetleri sebab-i nüzûl özelinde ele alınmaktadır.

Âyetin sebab-i nüzûlüne dair ilk örnek “*O zaman inananlara şöyle diyordun: ‘Rabbinizin, indirilen üç bin melek size yardım etmesi sizin için yeterli değil mi?’*”²⁸⁰ âyetinde geçen yardım kavramı hakkındadır. Şa'bî'den rivayet edildiğine göre, Bedir Savaşı esnasında yanındaki askerleriyle müşriklere yardıma gelmeye hazırlanan Kürz b. Câbir (ö. 6/627)²⁸¹ adında bir Arap lideri bulunmaktaydı. Bu durum karşısında zorlanacaklarına dair endişelenen Müslümanları Hz. Peygamber, olay üzerine nâzil olan bu âyet ile müjdelemiş ve yardımın Allah'tan geleceğini ve sabretmeleri gerektiğini bildirmiştir. Rivayetin devamında Kürz b. Câbir müşriklerin yenilgi haberini alarak desteğe gitmekten vazgeçmiştir.²⁸²

Hz. İsa hakkındaki hakikatlerinden dolayı Hz. Peygamber'e inanmayanlara (Necran heyetindekiler) karşı Allah, Allah Resûlü'nü lanetlemeye çağırmasını istemiştir. Mübâhele âyeti olarak anılan “*Sana gelen bu bilgiden sonra her kim bu konuda seninle tartışmaya kalkışursa, de ki: ‘Gelin, çocuklarımızı ve çocuklarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra da Allah'ın lâneti yalancılardan üzerine olsun diye dua edelim.’*”²⁸³ meâlindeki âyet nâzil olduğunda karşı taraf bu lanetlemeye cesaret edememiş ve itibarlarını kaybetmek korkularından dolayı İslâm'ı kabul etmemişlerdir.²⁸⁴ Bu olay esnasında bazı kaynaklar durumun ciddiyetine binaen Hz. Peygamber, damadı Hz. Ali'yi de yanında bulundurmuştur. Bunun aksini söyleyen

²⁸⁰ Âl-i İmrân 3/124.

²⁸¹ Kürz b. Câbir, Uhud ve Hendek gazvelerinde Müslümanlara karşı savaşmış, Hudeybiye Anlaşmasının yapıldığı günlerde Müslüman olmuş bir sahâbedir. Detaylı bilgi için bk. İbrahim Sarıçam, “Muhârib (Benî Muhârib)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/3.

²⁸² Çağrı vd., *Kur'an Yolu*, 1/666.

²⁸³ Âl-i İmrân 3/61.

²⁸⁴ Mustafa Fayda, “Mübâhele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/423-424.

kaynaklar da bulunmaktadır.²⁸⁵ Şa‘bî’nin, Hz. Ali’nin orada olup olmadığına dair bir şey söylemediği aktarılsa da Hz. Ali’nin olay esnasında onlarla birlikte olduğu anlaşılmaktadır.

“*Dinde zorlama yoktur...*”²⁸⁶ âyeti Hz. Peygamber gelmeden önceki toplulukların bazı davranışlarına değinmek maksadıyla indirilmiştir. Ensar kadınlarından bazılarının Hz. Peygamber’e gelerek İslâm öncesinde verdikleri vaadleri hakkında sorular sormuşlardır. Rivayet edildiğine göre İslâm’dan önce birinin çocuğu yaşamayacaksa “Eğer çocuğum yaşarsa onu Yahudi yapacağım.” diyerek adakta bulunurlardı. Bu adağı Yahudi dinini diğer dinlere üstün görmelerinden dolayı yapmaktaydılar. Bu adakların sonucunda toplumda Yahudi çocuğu yaygınlaşmış oldu. Allah’ın İslâm’ı göndermesinin ardından Medine’de yaşayan Yahudi Nadîroğulları ihanetlerinden dolayı bölgeden kovulmuş ve ensar ailelerinin Yahudileşmiş çocukları da bundan etkilenmiştir. Hz. Peygamber’e gelen Müslüman olmuş ensar kadınları durumdan Allah Resûlü’ne bahsederek çocuklarını zorla İslâm’ı kabul ettirmeleri için müsaade istemişlerdir.²⁸⁷ Yukarıda zikredilen âyet nâzil olunca Hz. Peygamber bu olaya müsaade etmeyerek Ehl-i kitap için din konusunda seçim hakkını tamamen şahsın kendisine bırakmıştır. İnsanların din seçimlerinde herhangi bir zorlamada bulunmayarak, İslâm’ın zorlama ile girilmeyecek bir din olduğunu da insanlara göstermiştir. Şa‘bî rivayet ettiği bu hadisin yanında bu olay üzerine Nadîroğulları’ndan Yahudiliği seçenler olduğu gibi İslâm’ı seçenlerin olduğunu da rivayet etmektedir.²⁸⁸

“*Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenleri görmedin mi? Onu tanımamaları kendilerine emredildiği halde tâgûnun önünde mahkemeleşmek istiyorlar. Şeytan da onları büsbütün saptırmanın yollarını arıyor.*”²⁸⁹ âyetinin sebab-i nüzulüne dair zikredilen rivayetlerde Müslüman olduğunu iddia eden ensardan bir adam ile Yahudi bir adam arasında geçen anlaşmazlıktan bahsedilmektedir. Buna göre Yahudi, hakemlik konusunda ilmine güvenmesi ve ücret talep etmemesinden dolayı Allah Resûlü’ne gitmeyi istemiş ancak Müslüman olduğunu söyleyen kişi Resûlullah’a başvurmayı istememiştir. İhtilafa düşerek bir kâhine gitmeye karar vermişlerdir. Şa‘bî,

²⁸⁵ Çağrııcı vd., *Kur’an Yolu*, 1/589-590.

²⁸⁶ Çağrııcı vd., *Kur’an Yolu*, 1/404.

²⁸⁷ Çağrııcı vd., *Kur’an Yolu*, 1/404.

²⁸⁸ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 4/550-551.

²⁸⁹ en-Nisâ 4/60.

bunun üzerine bu âyetin indirildiğini söylemiştir. Burada “sana” ile kastedilenin ensar olduğunu ifade ederken “senden önce” den maksadın Yahudiler olduğunu aktarmıştır. Âyette geçen tâğut kavramını kahin şeklinde yorumlayan Şa‘bî, “*Hayır, rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.*”²⁹⁰ meâlindeki âyeti okuyarak âyetin âyet ile tefsirine güzel bir örnek vermiştir. Bu vesileyle de gerçek iman hakkındaki görüşünü aktarmıştır.²⁹¹

Sebeb-i nüzûle dair Şa‘bî’den aktarılan bir diğer örnek ise “*Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet’i beğendim/seçtim.*”²⁹² âyetidir. Şa‘bî, bu âyetin ardından Câhiliye’nin meşalesinin söndürüldüğünü, şirkin ortadan kalktığını ve o hiçbir müşriğin de Kâbe’de hac edemediğini bildirmektedir. İlgili âyete dair Şa‘bî’den nakledilen bir başka rivayette ise Allah Resûlü Hz. İbrâhim’in makamı olan Arafat’ta dururken nâzil olduğunu rivayet etmektedir.²⁹³ Bu rivayetin başka bir senetle geldiği metinde de aynı mana ifade edilmektedir.

Şa‘bî’nin sebeb-i nüzûle dair içkiden bahseden âyet hakkında rivayeti de bulunmaktadır. İlgili rivayetlerde Şa‘bî her ne kadar doğrudan sebeb-i nüzûle dair yorumda bulunmamış olsa da âyetlerin nâzil olma aşamaları hakkında bilgiler aktarmaktadır. O içki hakkında dört âyetin nâzil olduğunu ifade etmektedir. İlk olarak “*Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır; zararları da faydalarından büyüktür...*”²⁹⁴ âyetinin indirilmesinin ardından insanların içkiyi bıraktıklarını bildirmektedir. Ardından gelen “*Hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının ürünlerinden hem içki hem de güzel besinler elde edersiniz...*”²⁹⁵ âyeti ile insanların tekrardan içki içtiklerini ifade etmektedir. Rivayetin devamında Şa‘bî, içki hakkında Maide sûresinden “*... İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir...*”²⁹⁶ ve “*...Artık vazgeçtiniz değil mi?*”²⁹⁷ meâlindeki iki âyetin daha

²⁹⁰ en-Nisâ 4/65.

²⁹¹ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 7/190.

²⁹² el-Mâide 5/3.

²⁹³ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 2/526.

²⁹⁴ el-Bakara 2/219.

²⁹⁵ en-Nahl 16/67.

²⁹⁶ el-Mâide 5/90.

²⁹⁷ el-Mâide 5/91.

indirildiğini ifade etmekte ve böylece içkinin Müslümanların arasından tamamen kalktığı anlaşılmaktadır. Buradan anlaşılabacağı üzere Şa‘bî, içki hakkında nâzil olan âyetlerin tedricen indirildiğini beyan etmektedir.²⁹⁸

Şa‘bî’den rivayet edildiğine göre “*Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın...*”²⁹⁹ âyetinin iki Arap kabilesinin birbirleri arasında körü körüne vuku bulan savaşlar ve birbirlerini öldürmelerinden dolayı nâzil olduğu aktarılmaktadır. Şa‘bî ile birlikte ilgili âyetin Allah Resûlü zamanındaki körü körüne yapılan kabile savaşları esnasında nâzil olduğunu ve Câhiliye dönemindeki alışkanlıklarını sürdürmeye kalkışmalarının eleştirildiği şeklinde yorumlayanlar da bulunmaktadır.³⁰⁰

Şa‘bî’nin sebep-i nüzûle dair rivayetine son örnek de “*...Bekleme emri süresine ulaşmadıkça evlenme akdi yapmaya kalkışmayın...*”³⁰¹ meâlindeki âyet hakkındadır. Âyet, nikah akdinin iddet bitmeden bozulmamasına dikkat çekmek için indirilmiştir. Özellikle âyetteki iddetten maksadın eşleriyle ilişkiye girmeyen kadınlar olduğu, hamile kadınların iddetinin çocuğun doğumuyla son bulacağı bilinmektedir. Bununla birlikte kadınların, iddetleri bitmeden dikkat çekici ve süslü elbiseler giymemeleri, takılar takıp gezinmemelerine dair hadisler bulunmaktadır.³⁰² Şa‘bî de âyetin kadının iddeti bitmeden nikah kıyması hususunda bir endişeden dolayı insanları uyarmak maksadıyla indirildiğini ifade etmektedir.

3.3.3.3. Nesih

Çalışmada Kur’an ilimlerine dair bir diğer önemli başlık da âyetlerin neshi konusudur. “Şer‘î bir hükmün daha sonra gelen şer‘î bir delille kaldırılması.”³⁰³ olarak tarif edilen nesih kavramını Şa‘bî’nin tefsir rivayetlerinde görmek mümkündür. Onun tefsir rivayetlerinde genelde insanlara zor gelen ilahî bir emir sonucunda başka bir âyet ile bu durumun ruhsata dönüştüğü görülmektedir. Şa‘bî’nin neshe dair rivayetleri genellikle bir

²⁹⁸ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 3/683.

²⁹⁹ el-Bakara 2/178.

³⁰⁰ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 3/95; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 1/293.

³⁰¹ el-Bakara 2/235.

³⁰² Mevdûdî, *Tefhimü’l-Kur’ân*, 1/184.

³⁰³ Abdurrahman Çetin, “Nesih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/579.

âyetin bir başka âyeti neshi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Diğer konuların aksine Şa‘bî’nin nesh konusundaki rivayetlerin az olduğu görülmektedir.

Neshe dair Şa‘bî’nin tefsir rivayetlerine ilk örnek *“İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker...”*³⁰⁴ meâlindeki âyet hakkındadır. Burada Şa‘bî, Allah’ın insanları hesaba çekeceğine dair âyetin indirildiğini ve insanlar üzerinde şahitlik yapma hususunda bir zorluk meydana geldiğini belirtmektedir. Ardından indirilen *“Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır...”*³⁰⁵ meâlindeki âyet ile bu zorluğun ortadan kalktığını aktarmaktadır. Burada kastedilen ise insanın yapmaya gücünün yetmediği durumlarda o iş ile sorumlu tutulmayacağıdır. Aynı zamanda gücünün yetmesi veya yetmemesi de Allah’ın takdirindedir.³⁰⁶ Şa‘bî, son zikredilen âyetin, şahitlik hususunda insanlara zor gelen konuya dair önceki âyeti neshettiğini bildirmektedir. Şa‘bî hakkında rivayet edilen bu metinler bizlere, onun kendi re’yini ne denli keskin kullandığını da açıkça göstermektedir. Öyle ki, iki âyet arasındaki ilişkiye hâkim olup bir yorum ortaya koyabilmesi, onun tefsir ilminin yanında diğer ilimlerde de güçlü bir kimliğe sahip olduğunu göstermektedir.³⁰⁷

Sefer halinde iken Müslümanların birbirlerine emanet vermeleri durumunda bir şahit tutulması ve yazılması hakkında inen müdâyene âyetine³⁰⁸ binaen Şa‘bî’nin birkaç farklı rivayeti bulunmakla birlikte, rivayetler birbirini açıklar nitelikte olup benzer mana ifade eder. Şa‘bî, tarafların birbirlerine güvendikleri takdirde yazmamalarında veya şahit tutmamalarında bir beis olmadığını ifade ederken bu görüşüne delil olarak da *“Birbirinize güveniyorsanız, kendisine güvenilen borçlu emaneti yerine getirsin ve rabbi olan Allah’tan korksun...”*³⁰⁹ meâlindeki âyette geçen güvenme şartını göstermektedir. Aynı konuda ondan rivayet edilen bir diğer metinde de şahit tutulmasını ihtiyat olarak yorumladığı, şahit tutulmamasını veya yazılmamasını da helal ve genişlik olarak tanımlamadığı görülmektedir. Buna göre yazma ve şahit tutma konusundaki emre atfen,

³⁰⁴ el-Bakara 2/284.

³⁰⁵ el-Bakara 2/286.

³⁰⁶ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, 1/328.

³⁰⁷ İlgili konu hakkında diğer rivayet için bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 5/138.

³⁰⁸ el-Bakara 2/282.

³⁰⁹ el-Bakara 2/283.

yukarıdaki âyetin müdâyene âyetini neshettiğini ve alışverişte yazma ve şahit tutmanın Allah tarafından bir ruhsat haline dönüştürüldüğünü ifade etmektedir.³¹⁰

Şa‘bî’nin tefsir rivayetlerin nesh konusuna dair son örnekte Şa‘bî, Mâide sûresinde neshedilmiş tek âyetin “*Ey iman edenler! Allah’ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağısız ve bağlı kurbanlıklara, rablerinin lütuf ve rızasını dileyerek Beytülharâm’a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz.*”³¹¹ olduğunu ifade etmektedir. Âyette Beytülharâm’a yönelmiş insanlara saygısızlık edilmemesi, hayvanlarının alıkonulmaması ve kimseye bir zararın verilmemesi konusunda bir emir bulunmaktadır. Böylelikle Allah’ın şiarına uygun davranılması istenmektedir. Ancak bağlamın siyak ve sibakı incelendiğinde konu daha net anlaşılmaktadır.

Bahse konu âyet Müslümanlar’ın müşrik Araplar ile savaşta olduğu bir dönemde nâzil olmuştur. Müşrik Araplar, putları ziyaret edecekleri esnada Müslümanlar’dan zarar görme veya hayvanlarının gasp edilmesi durumuna binaen yollarını değiştirmek zorunda kalmışlardır. Allah bu âyeti ile, yapılan eylem her ne kadar batıl olsa da Müslümanların zarar üzere aşırıya gitmelerini engellemiştir.³¹²

3.3.3.4. Mübhemâtü’l-Kur’ân

Kur’an-ı Kerim’de manası ve delaleti bilinmeyen ism-i işaretler, ism-i mevsûller, zarf ve zamirler, bilinmeyen künye, lakap ve sıfatların yanında yapılan atıfların bilinmemesi gibi konulara ve bu konuları ele alan ilme mübhemâtü’l-Kur’ân denilmektedir.³¹³ Şa‘bî de âyetlerde mübhem görülen ibarelerin mahiyetine dair açıklayıcı rivayetler de bulunmaktadır.

Şa‘bî’nin “*O zaman katından bir güven olsun diye sizi hafif bir uykuya daldırıyordu. Sizi onunla temizlemek, şeytanın pisliğini üzerinizden gidermek, cesaretinizi arttırmak ve o sayede ayaklarınızı yere sağlam bastırmak için gökten üzerinize su indiriyordu.*”³¹⁴ meâlindeki âyete getirdiği açıklama, âyetin manasındaki kapalılığı gidermektedir. Şa‘bî

³¹⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 5/74.; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 2/570.

³¹¹ el-Mâide 5/2.

³¹² Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, 1/450.

³¹³ Gürman, *Tâbiün Dönemi Tefsiri ve Medineli Müfessirler*, 190.

³¹⁴ el-Enfâl 8/11.

ilgili âyette geçen “su” ifadesini Bedir’de indirilen ve onun sayesinde Müslümanların sekînet bulduğu yağmur olarak izah etmektedir.³¹⁵

Âyetteki kapalılığa dair Şa‘bî’nin izahta bulunduğu bir diğer örnek ise *“Yine Allah ve resulünden bu büyük hac günü insanlara duyurudur: Allah ve resulünün müşriklerle hiçbir bağı yoktur.”*³¹⁶ âyeti hakkındadır. Âyette geçen büyük haccın ne olduğu hakkında âlimler farklı görüşler bildirmiştir. Kimi âlimler büyük haccı, “kırân haccı” olarak yorumlayıp “küçük hac” için “ifrad haccı” izahında bulunmaktadırlar. Şa‘bî ise büyük hacdan maksadın kurban haccı, küçük hacdan maksadın da umre olduğu şeklinde açıklamaktadır.

Şa‘bî’nin *“Senden, iyilik yerine bir an önce kötülüğün gelmesini istiyorlar. Oysa onlardan önce nice benzerleri gelip geçmiştir.”*³¹⁷ âyetindeki mananın kapalılığına dair izahı bulunmaktadır. Önceki kavimlerin başlarına gelen musibetlerin ne olduğuna dair bir bilginin bulunmadığı bu konu hakkında Şa‘bî, buradan maymunlar ve domuzların kastedildiği ve bunların da ilâhî musibetler olduğu şeklinde izah etmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere Allah’ın önceki topluluklardan isyanları sonucunda maymun ve domuzla çevrilerek cezaya çarptırılanların olduğu anlaşılmaktadır. Allah’ın ilgili âyette bunu tekrar zikretmesi bir uyarı mahiyetinde olduğu da görülmektedir.

3.3.3.5. Müteşâbihü’l-Kur’ân

Kur’an ilimlerine dair önemli bir diğer başlık da müteşâbih konusudur. Müteşâbih, benzerlikten dolayı birden fazla mananın veya bilinmezliğin ortaya çıkması durumudur. Özellikle âyetlerde müteşâbih konusu bazen âyetin bazen de sadece âyetteki bir ibarenin manasının tam ve şüphesiz bir biçimde bilinmemesini ifade etmektedir.³¹⁸ Hakkında bir şüphe veya bilinmezlik olmaksızın mana itibarıyla açık olarak tanımlanan muhkem kavram ise müteşâbihin zıddı olup âyetin ister tevil edilerek isterse doğrudan, kastedilen mananın anlaşılabilmesini ifade etmektedir. Müteşâbih kavramında ise kastedilen mananın anlaşılabilmesi için bir şârihe ihtiyaç duyulmaktadır. Kur’an’daki âyetlerin muhkemliğini bildiren âyet şudur: *“Elif-lâm-râ. Bu, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından âyetleri sağlam kılınmış, sonra da şu şekilde açıklanmış bir*

³¹⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 11/63.

³¹⁶ et-Tevbe 9/3.

³¹⁷ er-Ra’d.

³¹⁸ Müteşâbih hakkında detaylı bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Müteşâbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/204-205.

kitaptır.”³¹⁹ Kur’an’ın müteşâbih olduğu ise “Allah, kendi içinde uyumlu, gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi...”³²⁰ meâlindeki bir diğer âyet ile bildirilmektedir. Kur’an’ın bir kısmının muhkem bir kısmının da müteşâbih âyetlerden oluştuğunu ifade eden “Sana kitabı indiren O’dur. Onun (Kur’an) bir kısım âyetleri muhkemdir, ki bunlar kitabın esasıdır, diğerleri ise müteşâbihtir.”³²¹ meâlinde bir başka âyet daha bulunmaktadır. İlk âyet Kur’an’daki âyetlerin her birinin icâz ve nizam olarak muhkem yani sağlam olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. İkinci âyet ise Kur’an’daki bütün âyetlerin belâgat ve fesâhat olarak birbirlerine benzerliklerine vurgu yapmaktadır ki burada müteşâbih ifadesi lafzî olarak istimal edilmektedir. Son âyet ise terim anlam olarak kullanılan müteşâbih kavramını karşılamaktadır. Kur’an’ın bir kısmının muhkem bir kısmının da manası tam olarak anlaşılamayan müteşâbih âyetlerden oluştuğu bildirilmektedir.³²²

Müteşâbih kavramına hurûf-ı mukattaa, ruh, sûr ve dâbbetü’l-arz gibi kavramların yanında mahiyeti tam olarak anlaşılmamış kavramlar örnek verilebilir.³²³ Şa‘bî’nin müteşâbih âyet ve ibarelere dair rivayetlerinin bir kısmı kendi görüşleri iken bir kısmını farklı isimlerden aktarmaktadır.³²⁴

Şa‘bî’nin müteşâbih konusuna dair örnek verilebilecek rivayetlerinden ilki mukattaa harfleri hakkındadır. Bir rivayette Süddî’ye mukattaa harflerinin sorulması üzerine o İbn Abbas’ın bu âyetler için “O azîm olan Allah’ın ismidir.” dediğini rivayet etmektedir. Bu konuda İsmâil b. Ebî Hâlid’in Şa‘bî’den rivayet ettiğine göre mukattaa harfleri için Şa‘bî, “Allah’ın isimlerinden sûrelerin başlangıcıdır.” demiştir. Ona göre “Bu (mukattaa harfleri) Kur’an’ın sırrı, sûrelerin başlangıçlarıdır.”³²⁵ Hurûf-ı mukattaa’yı Kur’an’ın yeminine örnek olarak yorumlayan âlimler olsa da Şa‘bî’nin böyle bir görüşünün

³¹⁹ Hud 11/1.

³²⁰ ez-Zümer 39/23.

³²¹ Âl-i İmrân 3/7.

³²² Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2009), 153-156.

³²³ Muhkem hakkında detaylı bilgi için bk. Tuncay Başoğlu, “Muhkem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/42.

³²⁴ Muhkem ve müteşâbih kavramları hakkında bk. Faruk Özdemir, “Hâkim el-Cüşemî’nin et-Tehzîb fi’t-Tefsîr Adlı Tefsirinde Mutlak Müteşâbih Kavramlar”, *Premium Sosyal Bilimler E-Dergisi* 8/43 (30 Haziran 2024), 842.

³²⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/68.

olduğuna dair rivayet bulunmamaktadır. O, iki rivayetten anlaşıldığı üzere hurûf-ı mukattaayı bir sır ve sûrelerin başlangıcı olarak kabul etmiştir.³²⁶

Şa‘bî’nin yorumda bulunduğu bir diğer müteşâbih kavram da “ruhtur”. “*Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün, ancak Rahmân’ın izin verdikleri konuşur ve konuşan da doğruyu söyler.*”³²⁷ âyetinde geçen ruh kavramını müfessirler yaratılış olarak en büyük melek olarak yorumlamışlardır. Şa‘bî de ruh ibaresini Cebrâil (a.s) olarak yorumlamaktadır. Şa‘bî’den aktarılan bir diğer rivayette ruh ve meleklerin saf saf dizilmesini, “Bir saf meleklerden bir saf da ruhlardan dizilecek” şeklinde tefsir etmektedir.³²⁸

Aklın ve duyuların tam olarak idrak edemediği ve tasvir noktasında soyut kavramların da sıkça kullanıldığı cennet ve cehennem kavramları da müteşâbihten sayılmaktadır.³²⁹ Şa‘bî’nin cehennem hakkındaki rivayetine “*Rabbinin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır...*”³³⁰ meâlindeki âyet örnek verilebilir. Cehennemin özelliklerinin anlatıldığı bu âyete dair Şa‘bî cehennemin ebediliğine vurgu yaparak yorumlamaktadır. Rivayet edildiğine göre cehennemi iki dünya arasında en hızlı gelişen ve aynı zamanda en hızlı yok olan yer olarak tasvir eden Şa‘bî, cehennemin farklı vasıflarına dikkat çekmektedir. Hızlı gelişmesi ve hızlı yok olması, sonsuz ve süreklilik arz ettiğine telmihtir. Bu döngünün gerçekleşmesi anlatılırken hız vurgusunun yapılmasını da hiç dinmeyen ve hafiflemeyen ebedî bir azap olmasından kaynaklandığı rivayet edilmektedir. İbn Abbas ise ilgili âyet hakkında cehennemi oradakilerin ölmeden her an azap halinde oldukları ve bu azabın da ebedî olduğu bir yer olarak tanımlamaktadır.³³¹

4. SONUÇ

Kûfeli meşhur müfessir, muhaddis ve fakih tâbiî Âmir eş-Şa‘bî’nin ele alındığı bu tezde onun tefsir ilmindeki yeri üzerinde durulmuştur. Onu diğer âlimlerden ayıran özelliklerin başında hem rivayeti hem de re’yi kullanmadaki mahareti gelmektedir. Güçlü hafızası

³²⁶ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrâhîm (b.y.: Hey’etü’l-Mısriyyeti’l-Amme li’l-Küttâb, 1394/1974), 3/24.

³²⁷ en-Nebe’ 78/38.

³²⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 24/50.

³²⁹ Yavuz, “Müteşâbih”, 32/205-206.

³³⁰ Hûd 11/107.

³³¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 12/582.

sayesinde rivayetleri kaydetmeye ihtiyaç duymadan aktarabilmesinin yanında keskin zekâsı ve ilmî birikimi sayesinde de konular hakkında isabetli çıkarımlarda bulunmuş olması onun temel vasıfları arasındadır. Bununla birlikte güçlü bir hitâbete sahip olduğu, dönemin hükümdarlarını etkileyecek ve siyasî görevler yürütebilecek kadar yetenekli olduğu ifade edilmiştir. Öyle ki Şa‘bî, kendisine isyan edenlere ağır cezalar veren Haccâc’ın karşısına korkmadan çıkmış, Haccâc ise ona ceza verememiştir. Hatta Şa‘bî, ilmi ve saygın kişiliği sayesinde üst düzey görevlere getirilmiştir. Şa‘bî’nin mevâlî olduğu ve Haccâc yönetiminin sert mevâlî politikası birlikte değerlendirildiğinde onun Şa‘bî gibi bir âlimi gözden çıkaramadığı açıkça görülmüş olacaktır.

Şa‘bî tâbiînden olup beş yüz kadar sahâbeyi görmüş çoklarından da rivayet almıştır. Şa‘bî’nin olaylar hakkında rivayetlerine şâhit olan sahâbeden bazıları, onun olaylara kendilerinden daha hâkim olduğunu ifade ederek Şa‘bî’nin hadis rivayeti noktasında ne derece üstün olduğunu dile getirmişlerdir. Şa‘bî, sahâbe ve tâbiînden rivayet alışverişinde bulunarak iki tabaka arasında bir çeşit köprü vazifesi görmüştür. Kendisinin rivayet aldığı sahâbe ve tâbiînden hocalarının yanında Şa‘bî’den rivayet alan talebeleri de çalışmada zikredilmiştir. Şa‘bî’nin rivayet aldığı isimlere bakıldığında sahâbîden Adî b. Hâtim, İbn Ömer ve İbn Abbas’ın yanında tâbiînden Mesrûk ve Şüreyh gibi isimler dikkat çekmiştir. Şa‘bî yukarıda zikredilen isimlerin her birinden ona yakın rivayet aktarmıştır. . Mugîre b. Miksem, Dâvud b. Ebî Hind ve İsmâil b. Ebî Hâlid gibi isimler de Şa‘bî’den en çok rivayet alan kişilerdir.

Taberî’nin tefsiri özelinde yapılan inceleme sonucunda Şa‘bî’nin tefsir rivayetleri içerisinde iki yüz yetmiş kadarının kendisinde bittiği görülmüştür. Şa‘bî, otuza yakın isimden toplamda yüze yakın rivayette bulunmuştur. Bunun yanında aynı metin veya senetle tekrar eden rivayet sayısı ise otuz kadardır. Bir diğer konu da Şa‘bî’nin mülâki olmadan aktardığı rivayetlerdir. Şa‘bî Hz. Peygamber, Ömer, Ebû Bekir, Âişe, Abdullah b. Mes‘ûd gibi isimlerden mürsel yolla ve mülâki olmadan rivayet aktarmıştır. Bu rivayetlerin sayısı da yaklaşık elli kadardır. Burada dikkat çeken bir durum da Şa‘bî’nin aynı metni Mesrûk aracılığıyla naklettiği bir rivayeti, sonrasında onu atlayarak doğrudan bu isimlerden aktarmasıdır. Dolayısıyla Mesrûk, gerek Hz. Âişe’den rivayet edilen gerek İbn Mes‘ûd’dan aktardığı rivayetlerde sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Âmir eş-Şa‘bî’nin, tefsire karşı mesafeli durduğu ve tefsir aleyhinde zikrettiği söylenen görüşleri, tefsire topyekûn bir karşı çıkma değildir. Onun bu tutumu onu, olmayan bir şeyi Allah’a isnat etme hususundaki haklı tereddüdüdür. Şa‘bî, bu mutedil tutumu

sayesinde tefsir alanında rivayette bulunmaktan uzaklaştırmamış, aksine rivayetlerini daha seçici ve sağlam bir şekilde aktarmıştır. Şa‘bî’nin bu tutumunda dönemin Kûfe’inde meydana gelen bazı dinî akımlar ve yalan hadis rivayetinin yaygınlaşmasının da etkisi vardır. Dolayısıyla Şa‘bî’nin ilmî yöntemi hem re’y hem de rivayet ile şekillenmiştir. Elbette onun bir tarafta re’y aleyhindeki söylemleri varken aynı zamanda âyetlerin tefsirinde re’ye başvurması bir çelişki değil, bilakis ilme dayanan re’ye bir sakinca görmediğine işarettir. Aynı zamanda Kur’an ilimlerine dair rivayetlerde, lugavî ve fikhî bilgi gerektiren âyetlerin tefsirinde dahi âyetlere getirdiği yorumlar onun diğer ilimlere hakimiyetini de ortaya koymaktadır.

İslâmî ilimler alanında günümüzde yapılan çalışmalarda muhaddis kimliğiyle tanınan Şa‘bî üzerine yeni eserler ve makaleler kaleme alınmaktadır. Ancak Şa‘bî gibi önemli bir ismin yapılacak yeni çalışmalarla daha iyi tanınması ve tanıtılması gerektiği kanaatindeyiz. Onun tefsir alanındaki rivayetlerine dair detaylı bir çalışmanın bulunmaması erken dönem tefsirini anlama açısından bir eksikliktir. Bu tez ile Şa‘bî’nin tefsir ilmindeki yerine dikkat çekme ve alana bir katkı sunmuş olmayı ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Ağırman, Cemal. “Müksirûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/534. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ebû Bekir b. Ayyâş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/109-110. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altuncu, Tuğba. *Âmir b. Şerâhîl eş-Şa’bî Özelinde Sünneti Anlamada Ehl-i Re’y ve Ehl-i Hadis Yaklaşımları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Altuncu, Tuğba. “Âmir b. Şerâhîl eş-Şa’bî’nin Hadis İlmindeki Yeri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53 (Haziran 2021), 287-323.
- Apak, Adem. “Tay (Benî Tay)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/187-188. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Askalâni, Ebû’l-Fadl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer. *Tehzîbü’t-Tehzîb*. thk. İbrahim Zeybek- Adil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2014.
- Avcı, Casim. “Kûfe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/339-342. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Avcı, Casim. “Tağlib (Benî Tağlib)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/374-375. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aybakan, Bilal. “Muâmelât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/318-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Başoğlu, Tuncay. “Muhkem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/42-44. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bedir, Murteza. *Ebu Hanîfe Entelektüel Biyografî*. Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 2018.
- Boynukalın, Ertuğrul. *Kûfeli Fakih Şa’bî ve Fıkıh Düşüncesi*. İstanbul: Pasifik Matbaası, 2018.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *et-Târîhu’l-Kebîr*. thk. Heyet. 8 Cilt. Haydarabad: Dâiratü’l-Me’ârifî’l-Osmâniyye, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Abdullah b. Mes’ûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/114-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

- Cerrahoğlu, İsmail. “Süddî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/17-18. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çağrı, Mustafa vd. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. ed. Hayreddin Karaman. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 7. Baskı., 2020.
- Çakan, Fahri. *Tarihi ve Kültürel Bağlamı İtibariyle Kûfe Tefsir Ekolü*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Çakan, İsmail Lütfi - Eroğlu, Muhammed. “Abdullah b. Abbas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/76-79. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Çetin, Abdurrahman. “Nesih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/579-581. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Demirci, Muhsin. “Esbâb-ı Nüzûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/360-362. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 9. basım., 2009.
- Efendioğlu, Mehmet. “Muhadramûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/395-396. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Efendioğlu, Mehmet. “Saîd b. Cübeyr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/552-554. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Erdemir, Mustafa. *Şa‘bî’nin İslam Tarihi Rivayetlerinin Tespiti ve Değerlendirmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2024.
- Ertan, Eyüp. *İbrahim en-Nehaî ve Ebû Hanîfe’nin Fıkıhî Görüşlerinin Mukayeseli Analizi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Erul, Bünyamin. “Mesrûk b. Ecda”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/336-337. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Fayda, Mustafa. “Celûlâ Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/272-273. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fayda, Mustafa. “Hemdân (Benî Hemdân)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/179-180. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Fayda, Mustafa. “Mübâhele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/425. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Futsi, Ali Fuat. “İbrâhim en-Nehaî’ye Yöneltilen Tenkitler Hakkında Mûlahazalar”. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 7/1 (Haziran 2024), 168-189.
- Gördük, Yunus Emre. “Hicrî İlk Asırdan Bir Hoca-Öğrenci Portresi: Hz. Aîşe- Mesrûk b. El-Ecda’”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2020), 508-537.
- Gündüz, Şinasi. “Mecûsîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/279-284. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Güneş, Gülcan Avşın. “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi”. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2015), 1-30.
- Gürman, Ceyda. “Kur’an’da İlim-Amel İlişkisi ve Sahâbe Pratiğine Yansıması: Abdullah b. Ömer Örneği”. *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Gürman, Ceyda. *Tâbiûn Dönemi Tefsiri ve Medineli Müfessirler*. Ankara: TDV Yayınları, 2022. Basım, ts.
- Hanîfe, Nu‘mân b. Sâbit Ebû. *İmâm-ı Âzam’ın Beş Eseri: el-Âlim ve’l-müteallim, el-fikhu’l-ebsat, el-fikhu’l-ekber, Risâletü Ebî Hanîfe, el-Vasiyye*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: IFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 11. baskı., 2015.
- Hudayrî, Muhammed b. Abdillâh b. Ali. *Tefsîrû’t-tâbiûn arz ve dirâse mukârene*. 2 Cilt. Riyad: Dârü’l-Vatan, 1999.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Merâsîl*. thk. Şükrullâh Ni‘metullâh Kucânî. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1397.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-Azîm*. thk. Es‘ad Muhammed et-Tayyib. 13 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1419/1998.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu‘ayb el-Arna’ût, Âdil Murşid v.dğr. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1421/2001.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ’ İsmâil b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-Azîm*. thk. Muhammed Huseyn Şems ed-Dîn. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419.
- İbn Sa‘d, Ebû Abdillâh Muhammed. *Tabakâtü’l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 2001.

- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-târîh*. thk. Umar Abdüsselâm Tedmûrî. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417/1997.
- Kahraman, Hüseyin. *Ehl-i Re'y Yurdu Kûfe'de Özgün Bir Hadis Alimi Âmir eş-Şa'bî*. Bursa: Emin Yayınevi, 1. Baskı., 2019.
- Kandemir, M. Yaşar. "Abdullah b. Ömer b. Hattâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/126-128. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ebû Bürde, Büreyd b. Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/115. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kandemir, M. Yaşar. "Şa'bî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/217-218. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kara, Cahid. "Âmir eş-Şa'bî'nin Siyer Kaynaklarındaki Rivayetlerinin Muhteva Açısından Değerlendirilmesi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/17 (Haziran 2020), 15-42.
- Kayaoğlu, Kenan. *Saîd b. Cübeyr ve Ahkâm Âyetlerini Tefsiri*. Sinop: Sinop Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2024.
- Kesler, Muhammed Fatih. *Irak Tefsir Ekolü*. Ankara: Akçağ, 1. baskı., 2005.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Tefhimu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan, Karmat., 2005.
- Mizzî, Ebû'l Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Kelbî. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1400/1980.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Tûras, 1423/2002.
- Önder, Abdullah. *İbrâhim en-Nehâî, Fıkıhçılığı ve Haneî Fıkıhına Etkisi*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Özdemir, Faruk. "Hâkim el-Cüşemî'nin et-Tehzîb fî't-Tefsîr Adlı Tefsirinde Mutlak Müteşâbih Kavramlar". *Premium Sosyal Bilimler E-Dergisi* 8/43 (30 Haziran 2024), 841-852. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.12603972>
- Özen, Şükrü. "Kâdî Şüreyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/119-121. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Özen, Şükrü. “Nehaî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/535-538. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özsoy, Abdulvahap. “Şa‘bî”. *Tarihte Müslümanlar*. 324-327. Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü’l-tesfîr Tefsirlerin Özü*. çev. Sadrettin Gümüş- Nedim Yılmaz. 7 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Sarıçam, İbrahim. “Muhârib (Benî Muhârib)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/3. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Sayan, Yüksel. “Serahs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/539-542. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Süyûtî, Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: Hey’etü’l-Mısriyyeti’l-Amme li’l-Kuttâb, 1394/1974.
- Taberî, Ebû Ca‘fer Muhmmmed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi’ü’l-Beyân ‘an Te’vîli ‘Âyi’l-Kur’ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kâhire: Dâru Hacer, 1422/2001.
- Uysal, Şule. *İmam Ebu Hanife ve Hanefî Mezhebi*. Ankara: TDV Yayınları, 3. Basım, 2023.
- Uzunpostalıcı, Mustafa. “Ebû Hanîfe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/131-138. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ürkmez, Ahmed. “Tarih Kaynaklarından Özgü Bir Hadisçi Portresi: Şa‘bî”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (Mayıs 2009), 125-154.
- Yardım, Ali. “Adî b. Hâtîm et-Tâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/380. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Müteşâbih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/204-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*. thk. Şu‘ayb el-Arnâvut. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1405.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtü'l-Meşâhîri'l-A'lâm*. thk. Umar Abdüsselâm et-Tedmurî. 52 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1413/1993.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiretü'l-huffâz*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Fatih Köstek

Eğitim Durumu

Lise : Boyabat Anadolu İmam Hatip Lisesi, 2013

Lisans : İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi (Bölüm: İngilizce), 2018

Yüksek Lisans : Sinop Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, 2024

Meslekî Deneyim

İş Yeri: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018- devam ediyor.